

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

Irodalmi Nobel-díj 2020

LOUISE GLÜCK versei 121
LOUISE GLÜCK: Az őszinteség ellen (*esszé*) 127

*

GYÖRFFY ÁKOS versei 136
MESTERHÁZY BALÁZS versei 140
KERESZTESI JÓZSEF versei 142
MILBACHER RÓBERT: Árnyak (*regényrészlet*) 146
FODOR JANKA: Montebello (*novella*) 153
BARNA IMRE: Stop time (*elbeszélés*) 159
DOMJÁN GÁBOR: 2009. július 16., szerda (*elbeszélés*) 163
JÁNOSA ESZTER versei 167
SZÉKELY SZABOLCS verse 169
MELIORISZ BÉLA versei 172
FECSCHE CSABA verse 174
BALOGH MAGDOLNA: Elbocsátott nyelvek (*avagy az egykori Pozsony soknyelvű közegének mai nyomai*) (fordítói előszó) 175
JOZEF TANCER: Elbocsátott nyelvek. Hogyan beszéltünk egykor Pozsonyban? („Nem tudom”, *avagy az anyanyelv buktatói*) 176

*

STANDEISKY ÉVA: Egy megrendítő kapcsolat (*Simon Jolán és Kassák Lajos*) 184
BALÁZS IMRE JÓZSEF: Áprily Lajos, az első kötetes szerző (*tanulmány*) 197
GÁLOSI ADRIENNE: Vándorzómanó (*A Variációk a Színes városhoz – Zománcművészeti kísérletek Bonyhádon [1967–1972] című pécsi kiállításról*) 204

*

DECZKI SAROLTA: Sekrestyés Pista evangéliuma (*Milbacher Róbert: Angyali üdvözlések*) 210
FENYŐ DÁNIEL: Nehéz műfaj (*Orcsik Roland: Legalja*) 214
NÉMETH ÁKOS: Egy öntudatos hampsteader (*Sárközi Mátyás: Hampstead. London művésznegyede*) 219
THOMKA BEÁTA: Kettős mesterségbeli tudás (*J. W. Coetzee: Fogaskerekek. Kritikai írások*) 222
VENYERCSÁN DÁVID: A dokumentumokon túl (*Philippe Sands: Kelet-nyugati utca. A népiártás és az emberiség elleni büntett fogalmának eredetéről*) 226

2021

FEBRUÁR

JELENKOR

LXIV. ÉVFOLYAM

2. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Főszerkesztő-helyettes
GÖRFÖL BALÁZS

Szerkesztő
MOHÁCSI BALÁZS

Tördelőszerkesztő
KISS TIBOR NOÉ

Szerkesztőségi titkár
KOZMA GYÖNGYI

A szerkesztőség munkatársai

BERTÓK LÁSZLÓ
főmunkatárs

CSUHA ISTVÁN, HAVASRÉTI JÓZSEF, KERESZTESI JÓZSEF, NAGY BOGLÁRKA,
PARTI NAGY LAJOS, PINCZEHELYI SÁNDOR, SZOLLÁTH DÁVID, TAKÁTS JÓZSEF,
THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ, VÁRKONYI GYÖRGY

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310–673, 215–305, 510–752, 510–753.
A szerkesztőség e-mail címe: jelenkor58@gmail.com

Arra kérjük a folyóiratunkban még nem publikált szerzőket, hogy közlésre szánt műveiket kinyomtatva, postai úton juttassák el a szerkesztőség címére. Az elfogadott kéziratok szerzőit a küldeményhez mellékelte válaszborítékban vagy a megadott e-mail címen értesítjük. Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310–673),
a Nemzeti Erőforrás Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatásával.
Felelős kiadó: a Jelenkor Alapítvány kuratóriumának elnöke.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest
Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu
WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen,
telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen.

Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban
(<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu

Belföldi előfizetési díjak: előfizetési díj félévre 5940,- Ft, egy évre belföldre: 10 890,- Ft;

a Magyar Posta Zrt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.
Lapunk előfizethető közvetlenül a szerkesztőségen keresztül is.

Számlaszámunk: Takarékbank Zrt. 50800111–11164573

Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.

Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

LOUISE GLÜCK

A vad nőszírom

*Szenvedésem végén
egy ajtó állt.*

*Hallgass meg: amit halálnak nevezel,
arra emlékszem.*

*Felettiink hangok, fenyőgallyak súrlódása.
Aztán semmi. A gyenge nap
remegett a száraz felszínen.*

*Rettenetes életben maradni
mint fekete földbe temetett
tudat.*

*És akkor lezárult, amitől félsz,
hogy lélek vagy és nem tudsz beszélni,
hirtelen véget ért, a dermedt föld
enyhén besüppedt. És a bozótban
ugráltak, amiket madaraknak néztem.*

*Ki nem emlékszel
az átkelésre a másvilágról,
elmondom neked, újra tudtam beszélni: bármi,
ami a felejtésből visszatér,
a hangját megtalálni jön:*

*életem közepéből fakadt fel
a forrás, mélykék
árnyak az azúr tengervízen.*

Louise Glück (1943) amerikai költő, esszéista, egyetemi tanár. Tizenkét verseskötet szerzője. Többek között Pulitzer Prize, National Humanities Medal, National Book Award és National Book Critics Circle Award díjjal tüntették ki. Az USA babérkoszorús költője 2003–2004 között. Az Amerikai Művészeti Akadémia tagja. 2020-ban Nobel-díjat kapott. Az itt olvasható versek a *The Wild Iris* (Ecco Press, 1992) és a *Meadowlands* (Ecco Press, 1997) című kötetekből valók.

Csillagvirág

*Nem én, te hülye, nem az az én, hanem mi – égkék
hullámaink tartanak
tükröt a mennyboltnak: miért
miért vagy úgy oda a hangodért,
amikor egynek lenni,
az majdnem semmi.
Miért nézel fel? Visszhangra
vársz, mintha egy isten
szólna? Mind egyformák vagytok,
ahogy magányosan felettiink álltok,
tervezgetitek együgyű jövőtöket, mentek,
mint minden más is, ahova küldenek,
ahova a szél elültet,
van, aki örökre lefelé néz,
néz valami képet a vízen,
és mit hall? Hullámverést,
és a hullámokon túl madáréneket.*

Kirké gyötrelme

*Keserűen bánom az éveket,
amikor szerettelek, akár velem,
akár távol voltál, bánom
a törvényt, a hivatást,
amely tiltotta, hogy megtartsalak,
a tenger üvegsíkját, a görög hajók
napszitta szépségét: hogyan
lehettem volna úrnőd, ha
nem akartam
változtatni rajtad:
mert szeretted a testemet,
mert megtaláltad benne
a szenvedélyt, amelyet abban
az egyszeri pillanatban többre
tartottunk minden más adománynál,
erénynél, reménynél, híúségnél,
ennek a köteléknek a nevében
nem engedem, hogy feleséged
oldalán gyengéden megpihenj,*

*nem engedem, hogy
alváásra hunyd le szemedet,
ha nem lehetsz az enyém.*

Kirké gyásza

*A feleségedet végül
felvilágosítottam, tudjon
rólam, Ithakában a saját házában
jelentem meg, mint egy isten,
egy testetlen hang: egy pillanatra
megpihent a szál a kezében,
jobbra, majd balra nézett,
bár, persze, nem volt semmi
esélye, hogy megtalálja a hang
homon ered: kétlem, hogy
visszatér a szövőszékhez,
így, ezzel a tudással. Ha
viszontlátod, mondd meg neki,
hogy így búcsúzik egy isten:
ha örökre az eszében tart,
örökre az életedben tart.*

GEREVICH ANDRÁS fordításai

A kívánság

Emlékszel arra, amikor kívántál valamit?

Gyakran kívánok ezt-azt.

*Amikor hazudtam neked
a pillangóról. Mindig kíváncsi voltam,
mit kívántál.*

Mit gondolsz, mit kívántam?

*Nem tudom. Talán azt, hogy visszajövök,
és a végén valahogy még együtt lesziink.*

*Azt kívántam, amit mindig kívánok.
Egy új verset kívántam.*

Viszontlátás

*Amikor Odüsszeusz végre
felismerhetetlenül visszatért Ithakára és megölte
a trónteremben nyüzsgő kérőket,
szinte észrevétlenül intett Télemakhosznak, hogy
távozzon: és miként húsz évvel ezelőtt,
most ismét ott áll Pénélopé előtt.
A palota padlóján a nap széles fénysugarai
aranyból vörösbe váltanak. Az elmúlt évekről
nem mond semmit, ehelyett kizárólag
apróságokról beszél, mint ahogy
az két hosszú ideje együtt élő ember között szokás:
amint felismeri a nő, tudni fogja, mit tett a férfi.
S miközben beszél, ah,
a férfi finoman megérinti a nő kezét.*

Példabeszéd a galambról

*Egy galamb élt a faluban.
Mikor csőre megnyílt
édes dal áradt belőle,
ezüst fényű hang
a cseresznyeág körül. Ám
a galamb nem volt elégedett.*

*Látta, hogy a falusiak
a virágzó fa alá gyűlnek,
hogy hallgassák az énekét.
A madár nem gondolta,
hogy magasabban van náluk,
jární-kelni akart közöttük,*

*énekének érdekében szerette volna
megtapasztalni az emberi érzés hevességét.*

*Ezért emberré változott.
Szenvedélyre és hévre lett,
először összezavarodott, később
különböző érzelmek érték,
melyeket nem foglalt magában
a zene. Emiatt megváltozott
éneke, emberré válni
vágyásának édes hangjai
lélektelenül, fásultan szóltak.*

*Felfordult a világ, a fajzat
úgy hullott ki a szerelemből,
akár a cseresznyeágról,
úgy hullott le, akár a vérfoltos
gyümölcsök a földre.
Tehát végül is igaz, ez nem csupán
művészeti szabály:
ha megváltoztatod alakod, megváltozik természeted.
Az idő teszi ezt velünk.*

Példabeszéd a repülésről

*Madárcsapat reppen fel a hegyoldalon.
Feketén a tavaszi estében, bronzszínűen a kora nyárban
emelkedik a tó üres tükre felett.*

*Mi zavarta meg a fiatalembert oly hirtelen?
Egyre elterelődik társaságáról figyelme.
Szíve már nem teljesen megosztott, azon gondolkodik
hogyan tudná ezt kíméletesen elmondani.*

*Most halljuk a többiek hangját, a veranda, a nyári terasz
felé mennek a könyvtáron át. Látjuk,
ahogy elfoglalják megszokott helyüket
különféle függőágyakon, székeken, a vén ház fehér
faszékein igazgatva a csíkos párnákat.*

*Számít az, hogy hová mennek a madarak? Számít egyáltalán az,
hogyan milyen fajhoz tartoznak?*

*A lényeg, hogy elrepülnek innen.
Először a testiük, majd bánatos rikoltozásuk.
Attól a pillanattól kezdve számunkra többé nem léteznek.*

*Meg kellene tanulnunk így gondolkozni a szenvedélyről.
Minden csók valóságos volt, majd minden csók
elhagyta a föld felszínét.*

Nyugalmas este

*Megfogod a kezem; akkor egyedül vagyunk
az életveszélyes fák között. Szinte rögtön utána*

*egy házban vagyunk. Noé
felmőtt és elköltözött; közel tíz év után az erdei iszalg
fehéren virágzik.*

*A világon mindennél jobban
szeretem ezeket az együtt töltött estéket,
a nyár nyugalmas estéit, az ég még ilyenkor is fénylik.*

*Úgyhogy Pénélopé megfogta Odiüsszeusz kezét,
nem azért, hogy visszatartsa, hanem hogy
ezt a békét beleégesse emlékezetébe:*

*ettől a pillanattól kezdve a csend, amin keresztül mozogsz,
az a téged üldöző hangom.*

GYUKICS GÁBOR fordításai

AZ ŐSZINTESÉG ELLEN

Mivel bizonytalan jelentésű fogalmakat használlok, három kiemelten fontos kifejezés meghatározásával indítanék. *Valóság*on az esemény világát értem, *igazság*on a megtestesült víziót, a megvilágosodást, valamint a művészet eszményét, a kitartó feltárást, *hitelességen* vagy *őszinteségen* pedig „az igazmondást”, amely nem szükségszerűen a megvilágosodás felé vezető út.

Egy országos folyóirat hasábjain V. S. Naipaul a regény célját körvonalazza; felvetése szerint az ideális alkotásnak „megkülönböztethetetlennek kell lennie az igazságtól”. Érzékeny és tanulságos megfigyelés. Tanulságos, mivel különbséget tételez igazság és valóság között. A művész feladatának része, hogy a valóságot igazsággá formálja. Az ehhez szükséges képesség – különösen az általában szubjektív művészetben – annak tudatos elhatározásától függ, hogy az igazságot különválasszuk a hitelességtől, illetve az őszinteségtől.

Ősztönösen azonban nem szétválasztani akarjuk ezeket, hanem egybekötni. Az igazság és a hitelesség ideáinak összekapcsolására irányuló szándék a szorongás egyik formája. A megválaszolható kérdések megnyugtatóan bennünket, és arra a kérdésre, hiteles vagyok-e, van válasz. A hitelesség és az őszinteség a már tudottra utal, amellyel szemben bármilyen megnyilatkozás próbára tehető. Önmagukban igazolást képeznek. Emellett elfogadják, hogy egymáshoz közelítsük a költőt és a beszélőt: e kifejezések magától értetődőnek tekintik kettejük identifikációját.

Ez nem azt jelenti, hogy a nyilvánvalóan hiteles költők ne kifogásolnák, ha figyelmen kívül hagyják kreativitásukat. Diane Wakowski¹ művei például épp olyan erőteljesen támogatják, hogy azonosítsuk a költőt és a beszélőt, mint bárki más művei. De amikor néhány évvel ezelőtt egy olvasó Wakowski merészségét dicsérte, az ingerülten elutasító volt. Végző soron arra emlékeztette közönségét, mindenről ő dönt, amit leír. A versek „titokzatos” lényegét, a szélsőséges intimitást rendszerint döntéseinek sorozata, vagyis hatalmának érvényesítése alakítja. A szövegbéli „én” – a mindent feltáró Diane – az ő teremtménye. Azok a titkok, amelyeket végül elárulunk, elvesztik felettünk az uralmukat.

Összefoglalóan: a művészet forrása az élmény, végterméke az igazság, és a művész, aki a valóságot tanulmányozza, folyamatosan közbeavatkozik és rendszerez, hazudik és töröl – mindezt az igazság szolgálatában. Blackmur² erről így ír: „Az élet, amit mindannyian élünk, önmagában nem elégséges tárgy egy komoly művész számára; alakítható életnek kell lennie, olyan életnek, amely hajlandó arra, hogy csak bizonyos formák-

---

Eredeti megjelenés: Louise Glück: *Against Sincerity*. In Uő.: *Proofs & Theories. Essays on Poetry*. New Jersey, The Ecco Press, 1994. 33–45. Glück esszéje Milton, Keats és Berryman egy-egy versét elemzi. Azt a gondolatot járja körül, miszerint az alanyi költészet nem azért őszinte és hiteles, mert tények ismeretében igazolható az igazsága. Hanem azért, mert hiszünk a versbeszélőnek: elfogadjuk az irodalmi mű sajátos világát. E felvetés nem feltétlenül nevezhető radikálisnak (gondolhatunk például Wolfgang Iser *A fikcionálás aktusai* vagy Hans-Georg Gadamer *Hallani – látni – olvasni* című szövegeire); költészetértésünket és Glück verseinek befogadását tekintve azonban mindenképpen megvilágító erejű. (*A jegyzetek minden esetben a fordítótól származnak.*)

¹ Diane Wakowski (1937) amerikai költő, esszéista. Vallomásos modalitású versei az úgynevezett „deep image” költői iskola esztétikájában gyökereznek. Több mint húsz verseskötet szerzője.

² Richard Palmer Blackmur (1904–1965) amerikai irodalmár, költő. Az Új Kritika úttörője, az amerikai modernizmus meghatározó kritikusja.

ban öltön testet, hogy csak bizonyos megvilágításokban engedje megmutakozni lényegi vonásait”.

Az igazságot sajnos nem lehet próbára tenni. Részben ez az, amitől a művészek szenvednek. Az igazság imádata folytonos vágyódás és állandó nyugtalanság. Ha az igazságot nem lehet próbára tenni, a bizonyosság sem lehetséges. Szorongás és szenvedélyes meggyőződés között egyensúlyozva a művésznek az utóbbira kell hagyatkoznia, hogy kárpótoljon a bizonyosság feláldozásáért. Aránylag könnyű kijelenteni, hogy a költészet célja és lényege az igazság, de azt már nehezebb megmondani, ez az igazság miként felismerhető vagy létrehozható. Olvasóként először ennek következményét tapasztaljuk, a hirtelen feltörő rácsodálkozást, a megilletődést és a borzongást.

Az igazság és a borzongás szövetsége nem új keletű. Pszühké és Erósz mítosza arról szól, hogy a tudás iránti szükséglet olyan, mint az éhség: megzavarja a nyugalmat. Pszühké megszegi Erósz egyetlen parancsát – hogy nem nézhet rá –, mert a készítés, hogy lássa őt, még a szerelemnél és a halálnál is hatalmasabb. És ezért mindent feláldoz.

Emlékeznünk kell arra, hogy Pszühké, a lélek, ember volt. A történet feloldása az, hogy a lélek egybekel Erósszal, és ez által az egység által a lélek halhatatlanná válik. De embernek lenni azt jelenti, hogy alávetjük magunkat a tiltott csábításának.

A hiteles beszéd megkönnyebbülés, nem pedig leleplezés. Amikor a versek vonatkozásában hitelességről beszélünk, arra gondolunk, mekkora mértékben és milyen energiákkal írták át a kiváltó impulzust. Átírták, nem pedig átalakították. A szöveg hitelességére vonatkozó kísérletnek mindig el kell távolodnia a szövegtől, mégpedig az intenció irányába. Érdekes út lehet ez, valószínűleg érdekesebb, mint a vers. A félreértés abból a kudarcból fakad, amikor megpróbáljuk megkülönböztetni a hitelesnek hangzó költészetet a hiteles beszédétől. Ez abból a még régebbi félreértésből ered, hogy azt feltételezzük, a költészet csak egyféleképpen hangozhat.

Ezek a felvetések nem a semmiből jönnek. Nem annyira teremtettük, mint inkább átvettük őket, mint amikor túllépünk atyáinkon, és jelenünk felé fordulunk. Ez az elfordulás egészen természetes: hasonlóképpen fordul a gyerek más gyerekekhez, a haldokló a haldoklóhoz, és így tovább. Mi azok felé fordulunk, akiknél azt látjuk, hogy közel azonos leosztás szerint játszanak. A még mindig kimondatlan és ismeretlen jelenléte miatt érzett természetes izgatottsággal fordulunk feléjük, hogy lássuk, mit értek el. Kollektív örökségünk lényegi részét azok a költők képezik, akiknek versei lehengerlően személyesnek tűnnek, mintha saját magukat boncolták volna fel élve. A beszélő jelenléte elsőprő ezekben a versekben, amelyek olyanok, akár a testamentumok, akár az életről készített feljegyzések. Újradefiniálják a művészetet, és minden leleményességét felszámolják.

Olyan különböző költőknél lehet ráismerni ennek a költészetnek az impulzusaira, mint Whitman és Rilke, de már a romantikusoknál is megmutatkozik, jóllehet Wordsworth megjegyzi: „ha eredeti formájukban adtam volna elő szenvedélyeimet, soha nem közölték volna a verseket”. Különösen Keatsnél eleven annak ötlete, hogy a mű váza egy lélek utazását írja le, és összhangban van azzal. Amit Keatsben hallunk, az a befelé irányuló figyelem, az érzékenység egy ritka fajtája. Később visszatérek arra, mi a döntő különbség az ilyen adottságok és a személyiség átszűrődése között.

Keats azért mérített a saját életéből, mert ez biztosította számára a legnagyobb hozzáférést a legmélyebb kiterjedésű anyaghoz. Aligha nyugtalanította, hogy ez a *sajátja*. Élet volt, s így nagy vonalaiban, fő küzdelmeiben alighanem paradigmaként szolgálhatott. Azt hiszem, ez az a szemlélet, amire Emerson gondol, amikor azt írja: „hinni a saját gondolataidban, hinni a szíved legmélyén, hogy ami számodra igaz, az mindenki számára igaz – ez a zsenialitás”.

Ez Keats zsenialitása. Keats olyan költészetet akart létrehozni, mely a lélek utazását rögzíti, és megvilágítja a rejtett formákat; több érzést és kevesebb alexandrinust akart. Ám

Keats lélekről alkotott felfogásában semmi nem emlékeztet arra, mit adott hozzá birtokosa. Látunk kereteket, de sohasem szigorú kereteket. Nagyfokú ártatlanság árad a sorokból, a szenvedélyes odaadás mohó hálája, ami kiérdemelte, hogy gördülékenységgel jutalmazták. Akár ebben az 1818-ra datált szonettben:³

When I have fears...

*When I have fears that I may cease to be
Before my pen has glean'd my teeming brain,
Before high-pilèd books, in charact'ry,
Hold like full garners the full-ripen'd grain;
When I behold, upon the night's starr'd face,
Huge cloudy symbols of a high romance,
And feel that I may never live to trace
Their shadows, with the magic hand of chance;
And when I feel, fair creature of an hour!
That I shall never look upon thee more,
Never have relish in the faery power
Of unreflecting love; – then on the shore
Of the wide world I stand alone, and think,
Till Love and Fame to nothingness do sink.*

Ha félelem fog el...

*Ha félelem fog el, hogy meghalok
s nem aratom le termő agyamat,
s mint gazdag csűrők, teli könyvsorok
nem őrzik meg az érett magokat;
ha látom a csillagos éjszakán
a nagy regény ködös jelképeit
s érzem, hogy árnyait leírni tán
a sors mágius keze nem segít;
ha azt érzem, te percnyi tünemény,
hogy többé majd nem nézhetek terád
s a gondtalan, tündér szerelmet én
nem ízlelem, akkor a szép világ
partján tünődve állok, egyedül,
s Hír, Szerelem a semmibe merül.*

Vas István fordítása

A felkiáltás, a sietség, a viharos, közvetlen indulat impressziója ez, ami, úgy tűnik, majd-hogynem esetlegesen omlik bele a szonettformába. Ez a forma hajlamos a nyugalom érzését kelteni; nem számít mennyire ellentmondásos az ítélet, a fül kihall valamit a bíró utolsó kalapácsütéséből. Illetve utolsó két kalapácsütéséből. Az Erzsébet-kori stílust követő szonettekben ugyanis különös nyomatékot kap a hatás, ezért egy páros rímmel zárnak; a tézis vagy az antitézis két velős sorával. Az „egyedül” és a „merül”⁴ kétségkívül szembeűnő rímhelyzetet alkotnak, igencsak szokatlan azonban, hogy nem sikerül úgy lecsengetniük a szonettet, mintha asztalra koppanó érmék volnának. Szükségünk van erre a páros rímre, hogy gátat szabjon a versben áradó vágyódásnak, hogy nyugalmi helyzetbe hozza a beszélő „én”-t. Akárcsak a gondolatjelre a tizenkettedik sorban, mely szakadékot képez a beszélő és a világ gazdagsága között. Vegyünk most szemügyre egy másik szonettet, amely tárgyában és formai átgondoltságában rokonságot mutat ezzel, jóllehet a „mikor” és az „akkor”⁵ ideje sokkal homályosabb. Milton 1652-ben írta szonettjét, amikor megvakult:

³ Hogy az esszé gondolatmenete követhető legyen, minden esetben egymás mellett közlöm a verspéldák eredetijét és fordítását.

⁴ Az eredetiben „think” és „sink”, tehát a „tünődés” és a „merülés” rímelenek egymásra.

⁵ Az eredetiben: „when” és „then”.

When I consider how my light is spent A vak szonettje

*When I consider how my light is spent,
Ere half my days, in this dark world and wide,
And that one Talent which is death to hide
Lodged with me useless, though my Soul more bent
To serve therewith my Maker, and present
My true account, lest he returning chide;
"Doth God exact day-labour, light denied?"
I fondly ask. But patience, to prevent
That murmur, soon replies, "God doth not need
Either man's work or his own gifts; who best
Bear his mild yoke, they serve him best. His state
Is Kingly. Thousands at his bidding speed
And post o'er Land and Ocean without rest:
They also serve who only stand and wait."*

*Tűnődöm olykor, mért szállt rám homály
Éltem felén? E tág föld vak legén
Talentumom tétlen mért rejtem én,
Mely így elásva bennem kész halál?
Ha majd a számonkérő óra száll,
Uram feddése nem lesz-é kemény?
Műt kezdjek így, ha nincs munkámra fény?
Lázongok halkán. Am vigaszt talál
Türelmem és szól: Senki sem viszen
Méltó munkát Elé. Csak tűrd szeléd
Ígáját, úgy a jó. Hisz Ó a szent
Király. A szárazföldön és vizen
Sűrögteti szolgálói ezreit,
S az is cselédje, ki csak vár s mereng.*

Tóth Árpád fordítása

Amikor azt mondom, elengedő a hasonlóság, hogy nyilvánvaló legyen a két vers közötti kötelék, arra gondolok, hogy nem tudom Keats versét úgy olvasni, hogy nem Milont halom közben. Valaki más Shakespeare-t hallaná: egyik visszhang sem hamis. Ha Shakespeare Keats örök szerelme, Milton a mércéje volt. Keats, mint valami totemet, mindenhova, még a gyalogtúráira is magával cipelt egy Shakespeare-portrét. Amikor lehetett, a kép az asztal felett függött: olyan volt ott dolgozni, mint egy szentélyben. Milton dilemma volt; Milton teljesítményét illetően Keats tétova volt, pedig Keats válaszai általában ítéletek voltak. Ezt a határozatlanságot, amely a döntés belső kényszerével ötvöződött, nevezhetjük megszállottságnak.

Az egybevetés célja végső soron az elmozdulás; Keats vetélytársaként, alternatívájaként gondolt Wordsworthre. Úgy érezte, Wordsworth zsenialitása abban rejlik, hogy képes belehelyezkedni az ember lelkiállapotába; Milton azonban minden nagyszerűsége ellenére „kevésbé szorongott az emberek miatt”. Keats úgy látta, hogy Wordsworth a tudatnak azokat a rejtett kiterjedéseit kutatta, ahol koruk szellemi problémái gyökereztek. És ezek a problémák súlyosabbnak és komplexebbnek tűntek, mint azok a teológiai kérdések, amelyekben Milton merült el. Ezért Wordsworth „mélyebbre hatolt, mint Milton,” jóllehet inkább „a szellem általános és tömeges fejlődése”, mint „a szellem egyéni nagysága” miatt. Mindez lehetőséget teremtett Keats számára tervének tisztázásához.

Korábban azt mondtam, hogy olyan, mintha ezeket a szonetteket az alkalom szülte volna: ez az állítás némi kiegészítésre szorul. Az őszinteség hagyománya az anyag és az alkalom közötti határok elmosódásából alakul; a romantikusok után nagyobb hangsúly esik az alkalom megválasztására: a költő egyre kevésbé az a mesterember, aki egy számára felkavaró eseményből alkot valami érdekeset. A költői tevékenység egyre kevésbé emlekeztet sok rugalmas, hozzáértő elme vitájára.

A szóban forgó versekben mindkét költő a veszteség kérdését veti fel. Keats természetesen a halálról beszélt, ami mindaddig, amíg valaki beszél róla, közeleg. És Keats számára 1818 nyomasztóan közel volt. Anyját már átsegítette a halálon, és testvérén, Tomon is felfedezte a tüneteket. A tüdőbaj „családi kór” volt; orvosi képzése felvértezte Keatsot, hogy felismerje a jeleket. A halál közelsége Keats számára az érzékek fizikai világának elvesztése volt. Ez a világ – a mi világunk – volt a mennyország; a másikban nem tudott hinni, és nem

tudta az életét rituális felkészülésnek látni. Ezért elmerült az anyagi világ pillanatnyi csillogásában, ami viszont mindig a veszteség gondolatához vezetett. Ha tehát felismerjük a mozgást és a változást, de a halálon túl semmiben sem hiszünk, akkor minden fejlődés elmozdulásként fogható fel, biztos pontként, referenciaként, ami elmúlt, és nem lesz; egy világgént, ami olyan mozdulatlan és eleven, mint a jelenetek egy görög vázán.

1652-re Milton valószínűleg teljesen megvakult. A veszteség a kiindulópontja; ha a vakság – a halállal szemben – részleges áldozat, alighanem vezeklés: Milton nyugalma nem a megváltott idő nyugalma. Azt mondom, „Milton” nyugalma, valójában azonban nincs jogunk ehhez a közvetlenséghez. Mégpedig azért, mert a szonett egy dialógus, az első nyolc sort a beszélő kérdése zárja, amire a Türelem hat fennkölt sora válaszol. Egészében véve annyira gördülékeny, hogy alig észrevehető ennek a felosztásnak a technikai leleményessége. Érdekes, hogy milyen végtelenül egyszerű egy olyan vers szókészlete, amelyet ennyire mesterien, ennyire fenségesen komponáltak meg. Az egyszótagú szavak túlsúlya jellemző; nem a szókészlet kidolgozottsága, hanem az áthajló félmondatok szintaxisának bámulatossága, a páratlanul rafinált szerveződés miatt érezzük nagyszerűnek. Az emberek általában nem így beszélnek. És azt hiszem, többnyire igaz, hogy a beszéd imitálásában a pontatlan indítások, az eleven hanyagság, az improvizáltság érzete nem keltik a tökéletes kontroll benyomását.

Pedig Milton verséből nem hiányzik a gyötrődés. Olvasóként szinte egészen tudat alatt érzékeljük, hogy a gyötrődés és a drámaiság itt a ritmus vonalát követi. Ez a kötött versformák nagy előnye: a metrum változatossága rejtett üzenetet hordoz. Ezt manapság hangjelentés jelzi. Ehhez hozzá kell tennem, azt gondolom, tényleg a hangjelentésre kell hagyatkoznunk, mivel az említett előny eltűnik, miheyst ezek a konvenciók megszűnnek a költői kifejezés normái lenni. Nem szükséges, hogy az olvasó jártas legyen a metrikus formákban: a szonett első sorai a „tűnődés” valamiféle lázas izgatottságával egy jambikus hagyományt idéznek és építenek fel. Nincs fül, amely elmulasztaná az első sorok kimért szabályszerűségét:

When I consider how my light is spent,	Tűnődöm olykor, mért szállt rám homály
Ere half my days, in this dark world and wide	Éltem felén? E tág föld vak legén...

A második sor vége mindazonáltal nyugtalanító. A „sötét világ” valamiféle hangcsomót alkot.⁶ A „sötétség” metaforikus értelemben utal a vak mindörökké megváltozott világára is. De nem egyszerűen azért halljuk a fenyegetést, mert a szöveg olyan „sötétnek” írja le a világot, amelyben nem lehet járható ösvényekre lépni: a fenyegetés valóban létrejön, és főleg azért, mert a folyamszerűen áradó sor hirtelen elakad. Gát emelkedik, a nyelv beleolvad a mozdulatlan, áthatolhatatlan sötét világba. Aztán megmenekülünk; a sor ismét könnyeddé válik.⁷ De a bevezetett rettegés nem oldódik. És a negyedik sorban újra halljuk a szörnyű erőt, a hangban, a kontrollálhatatlan bánatban szinte a bőrünkön érezzük:

And that one Talent which is death to hide	Talentumom tetlen mért rejtem én,
Lodged with me useless	Mely így elásva bennem kész halál?

⁶ Glück itt a „this dark world” hangzására utal.

⁷ Az „and wide” sorzárlat hoz feloldozást.

„Elásva bennem” – olyan ez, mint egy sorscsapás.⁸ A következő szavak pedig valamiféle tehetetlen tévelygést idéznek, egyfajta sorvadást. Ahogy ezt a sort hallom, csak a „tétlen”-re jut kisebb hangsúly, mint a „bennem”-re.⁹ E szavak a személyes kint fejezik ki, a rend és a remény roncsait fedezhetjük fel bennük; egy olyan elszigetelt helyre visznek, mint valaha Keats szigete volt, csak itt kevesebb a lehetőség. Mindez korán történik; Milton szonettje nem a haláltusa leírása. A Türelem válaszáért azonban elevenen kell éreztetni a veszteséget, hogy illően csendüljön.

A hiányt leginkább feladatba vagy próbatételbe érdemes belefoglalni. Ez haszonnal, sőt, jutalommal jár; annak ígéretével kecsegtet, hogy kielégíti az ember célok iránti szükségletét, ezzel megerősíti az életben maradás ösztönös vágyát. Ezért Milton szonettjében a Türelem megnyugtató a zaklatott kérdezőt, bölcs belátásával irányt mutat. Legalábbis kiigazít egy előfeltételezést.

Nagy értéket tulajdonítanak itt a tűrőképességnek. Fájdalom hiányában viszont nincs szükség tűrőképességre. A versnek tehát el kell hitetnie velünk a fájdalmat, jóllehet, érdekei mást diktálnak. Kifejezetten valamilyen tanulság megfogalmazása a célja, amit a részletekből kell kibontani. A tanulság elfogadása a tudás elmélyítésének lehetőségével kecsegtet, ami képes kiváltani az enyhülésért folytatott ösztönszerű küzdelmet.

Milton szonettje két tettet tulajdonít a beszélőnek: elmélkedik, és amikor elmélkedik, kérdez. Azért helyeztem különösen nagy hangsúlyt a gyötördésre, mivel megszoktuk, hogy az „ész” ellentmond az „érzelmeknek”, és a beszélő cselekedetei egyértelműen az elme felfokozott cselekedetei. A reflexióra és az elmélkedésre való hajlam fejlett intelligenciát, szenvedélyes vérmérsékletet és minőségi időt feltételez.

Az „én”, aki elmélkedik, nagyon különbözik az „én”-től, aki fél. A félelem, különösen az a félelem, aminél Keats elidőzik, maga az elmerülés a kínzó érzésekben. A félelem, hogy egyszer megszűnünk létezni, más, mint a krónikus félelem állapota, amit gyávaságnak hívunk. Ez a félelem gátol és ránk szakad, a változás, a lezárás és az összeomlás üzenetét hordozza, a jövő eltörlésével fenyeget. Ősi, akaratlan, demokratikus, sürgető; jelenléte minden más történést megakaszt.

Nem arról van szó, hogy Keats közömbös lenne a gondolkodás iránt. Ez másfajta gondolkodás, mint Miltoné: ellenáll az ész irányításának. Keats az érzékeny ösztönös természet nyelvhez való ősi jogát tételezi. Ahol Milton elmélyültségről tanúskodik, ott Keats összeroskad. A hanglejtéssel nem lehet egyszerre az elmélyültség és a fesztelenség benyomását kelteni. Aktuális függésünk az őszinteségtől abból fakad, hogy a fesztelenséget preferáljuk, a szubjektív „én”-t, akinek szenvedélyes elfogultsága magában hordozza a tökéletlenséget, akinek beszéde individuálisnak, emberinek és esendőnek hangzik. Keats kifogásolta Milton közönyét, azt, hogy „kevésbé szorongott az emberek miatt”. Ez azonban összhangban van az elmélyültség nyilvánvaló megmutatkozásával.

Keats olyan szavakkal ragadhata meg kompozíciós módszereit, amelyek meghátrálást implikálnak: a költőnek passzívnak, fogékonyak, minden érzet számára nyitottnak kell lennie. Keats arra vágyott, hogy megmutassa a lelket, de számára a léleknek nem volt spirituális szövedéke. A spiritualitás leleplezi az ész fenyegető követelését az önálló életre. Keats ezt az elgondolást elvetette. Szerinte a lélek megtestesült, eleven és esendő, nincsen élete a testen kívül.

Keats nem tudta értékelni azt, amiben nem hitt, és nem hitt abban, amit nem érzett. Mivel nem látott más választást, az istenivel szemben a halandóság mellett köteleződött el, ahogyan elkötelezetten vonzódott Shakespeare iránt is, aki drámákat írt, akkor, amikor Milton maszkokat formált, és azzal, hogy írt, leróta adósságát az életnek.

⁸ „Lodged” – Glück itt egyszerre hozza játékba a szó jelentését és hangzását.

⁹ Glück a „less” fosztóképzőt és a „me” személyes névmást hallja hangsúlytalannak.

Ebből következik, hogy Keats versei közvetlennek, személyesnek, védtelennek tűnnek; más szavakkal pontosan úgy hangoznak, mintha hitelesek volnának, mintha Wordsworthnek arra a gondolatára felelnének, miszerint a költészetnek olyannak kellene lennie, mintha egy „emberekhez beszélő ember” megnyilatkozása lenne. Amíg Milton nagyívű hangzatokat írt, Keats jobban szerette a magányos hangok áradását, az irányítás helyett a mélyre hatolást.

A „emberekhez beszélő ember” gondolata, a hitelesség feltételezése egy megalkotott beszélőtől függ. És pontosan itt kavarodik össze minden. Ez a költészet végeredményben a beszélő valóságába vetett szilárd hitet erősíti az olvasókban, ami a költő és a beszélő azonosításának gondolatában jut kifejezésre. A költő ennek a hitnek az előidézésére törekszik: a nehézség akkor adódik, amikor a költő elkezd részt venni a közönség tévedésében. Ezen a ponton hallgatnunk kellene Keatsre, akinek annyira nyilvánvaló a szándéka, hogy a verseit személyessé tegye, és aki módszeresen és félreérthetetlenül nyúlt önéletrajzi témákhoz.

Keats gondolkodásának középpontjában az én problémája áll. És a költői én témája az, amiről a legmélyebb érzéssel és beleéléssel beszél. Szerinte azokat a tehetséges embereket, akik „igazi énünket” kényszerítik alkotásaikra, a „hatalom embereinek” kellene hívni, az igazi „zsenikkel” ellentétben, akik „olyan hatalmasok, mint bizonyos semleges jellemek tömegével operáló éteri vegyületek – de nincs egyéniségük, nincs határozott jellemük”. Az „emberekhez beszélő embert” idéző verskompozíciókban Keats az egoista öntudatoság és önreflexió helyébe azt a „negatív képességet” állította, amit Shakespeare-nél látott. A vélemény felfüggesztésének képességét, annak érdekében, hogy hű ítéletet alkothassunk, az alárendelődés képességét, a hajlandóságot az én „visszavonására”.

Más szavakkal, az „én” olyan, mint egy villámhárító: magához vonzza az élményt. De a költőnek kötelessége megfosztani magát a személyes sajátosságoktól. Ezért a létező meggyőződések nem próbakövek, hanem akadályok.

Korábban közvetlen örökségünkre utaltam. Lowellre, Plathra és Berrymanre gondoltam, és még néhány másik kevésbé impozáns költőre. Az őszinteség mozzanatára tett utalás miatt különösen Berrymanre érdemes vetni egy pillantást.

Berryman technikailag már a kezdetektől nagyon felkészült volt, noha korai versei nem emlékeztetnek. Viszont miután, ahogy mondani szoktuk, rátalált „magára”, véleményem szerint Pound óta a legjobb fülű költőnké vált. Az én, akire rátalált, gunyoros, bőbeszédű, konok és egészen visszafogott, olyan ördögien manipulatív, mint Frost.¹⁰ 1970-ben, azután, hogy az *Álomdalok* híressé tette őt,¹¹ Berryman egy különös könyvet jelentetett meg, amelynek címét Keats szonettjétől kölcsönzi. A *Love & Fame (Szerelem és Hírnév)* című kötet ajánlása „a szenvedő szerelmes & fiatal breton mester emlékének” szól, aki „Tristan Corbière-nek nevezte magát”. Ehhez az ajánláshoz Berryman hozzáfűz egy zárójeles megjegyzést is: „Szeretnék az ő élelétásával verselni”.

Így aztán, mire az első vershez érünk, bőséges ismereteink vannak: van egy témánk, ifjúkori ikerálmaink,¹² referenciáink és egy példaképünk. De ez semmi azokhoz az információkhoz képest, amelyeket a versekből nyerünk. Olyan azonnal kielégítő adatokat, amelyeket többnyire nem a művészethez, hanem a részeges bajtársiassághoz társítunk. Valódi nevekről, helyekről és helyzetekről szerzünk tudomást, és mivel Berryman itt nem

¹⁰ Robert Frost (1874–1963) amerikai költő. Kritikusai a tradicionális és a modern költészet határán pozicionálják. Költői gyakorlatában a 19. századi megoldásokat követi, mindennapi életből vett témái és képalkotásai ugyanakkor radikálisabbak.

¹¹ Az 1969-ben megjelent *The Dream Songs* két korábbi kötet, az 1964-es *77 Dream Songs* és az 1968-as *His Toy, His Dream, His Rest* kompilált kiadása.

¹² Glück vélhetőleg Berryman már említett *Álomdalok* című kötetére céloz. A 385 darabból álló ciklus kulcsfigurája a költő alteregója, Henry. A versek tehát egyszerűen értelmezhetők Berryman és Henry álmaiként is.

áll meg, kudarcokról, büszkeségről, nagyravágyásról és szenvedélyekről is, mindezt sajátos gyorsírásban: mentegetőzés nélküli arroganciával.

Azt mondhatjuk, hogy amikor Berryman rátalált saját hangjára, akkor rátalált saját hangjaira. Hangan természetes megkülönböztető vonást értek, és megkülönböztető vonáson a gondolatot. Tehát attól még nem találunk rá a hangunkra, mert hűsz versbe beillesztjük ugyanazt a melléknevet. A megkülönböztető hang elválaszthatatlan a megkülönböztető szubsztanciától; ezeket nem lehet szétszálazni. Berryman akkor kezdett Berrymanként hangozni, amikor kitalálta Mr. Bones alakját, amivel egyszerre két ötletet valósíthatott meg. A *Szerelem és Hírnév*nek vélhetőleg egyetlen beszélője van – bár a kommentátor talán jobb szó. A versek mégis olyan benyomást keltenek, mint az *Álomdalok*; Mr. Bones alattomos eszközök egész arzenáljában él túl, mindenekelőtt a szűrős, kizökkentő csattanókban. A versek a közvetlen szóbeszéd látszatát keltik; akárcsak a pletykák, elterelik a figyelmet és szórakoztatnak. De a szóbeszéd forrása zavaros üzeneteket küld; félúton visszafordítja az eltévedt olvasót:

Message

*Amplitude, - voltage, - the one friend calls for the one,
the other for the other, in my work;
in verse & prose. Well, hell.
I am not writing an autobiography-in-verse, my friends.*

*Impressions, structures, tales, from Columbia in the thirties
& the michaelmas term at Cambridge in 36,
followed by some later. It's not my life.
That's occluded and lost.*

Üzenet

*Bőség – feszültség – egyik barátom ezt, a másik azt
hiányolja munkámban,
versemben s prózámban. Fasz! azt!
Barátaim, nem írtam önéletrajz-verset.*

*Élmények, struktúrák, mesék Columbiáról a 30-as évekből
& az őszi szemeszter Cambridge-ben 36-ban,
mit később követtek mások. Nem az én életem.
Az bezárult, és kész.*

Jánosy István fordítása (részlet)¹²

Az „önéletrajz-vers” egyetlen finom szó, amit erőszakos kötőjel tart egybe. Ami ebben a részletben valódi, az a kétségbeesés. Ez részben abból a keserű gondolatból fakad, hogy az ötlet elvesztegetettnek bizonyult.

A költészet előnye az étellel szemben, hogy a költészet, ha elég erős, maradandó lehet. Azt hiszem, ijesztő a gondolat, hogy az autenticitás a versben nem az őszinteség produkuma. Mivel szorongunk a formák miatt, hajlamosak vagyunk mindent szó szerint érteni: miután a verseket minden jel szerint sokkal jobbnak találtuk, mint az embert, kényszerelesen vizslatjuk Frost arcát, a kedvesség nyomai után kutatva. Ez azt feltételezi, hogy verseink az ujjlenyomataink, pedig nem. És azt is, hogy azoknak a folyamatoknak, amelyek nyomán az élmény átalakul – felfokozás, finomítás, emlékezetessé tétel –, semmi dolguk nincs az őszinteséggel. Pedig a szövegbéli igazságot nem szükséges megélni. Ehelyett mindezt képzelní is lehet.

Végezetül még egy gondolatot szólnék az igazságról, vagyis az ettől „megkülönböztethetetlen” művészetéről. Keats elmélete a „negatív képességről” egy olyan gondolkodásmódra utal, ami rendszerint azoknak a tudósoknak a sajátja, akiknek gondolkodását aktívan alakítja, hogy hűján vannak az előítéleteknek. Ez az elfogulatlanság meggyőző és magabiztosság tesz, mivel annak előfeltételezése, hogy a dolgok sajátos módon szerveződ-

¹³ A fordítást Glück gondolatmenetéhez igazítottam.

nek, mindig ugyanahhoz az eredményhez vezet. Azaz a kombinációkban felismerhető valami eleve adott.

Azt hiszem, a nagy költők így működnek. Vagyis szerintem az anyagok szubjektívek, de a módszerek nem. Ezt attól függetlenül is így gondolom, hogy a kész műben nyilvánvaló-e a szétválasztás, vagy sem.

A mű középpontjában egy kérdés, egy probléma áll. És olvasás közben sejtjük, hogy a költő egyetlen megoldás mellett sem kötelezte el magát. A versek olyanok, mintha kísérletek lennének, amelyeket az olvasó szabadon alkothat újra saját gondolataiban. Azok a költők, akik kényszeresen irányítják, túl korán kierőszakolják vagy előírják a válaszreakciót, sajátos döntéseik tökéletlenségeiről tanúskodnak, mintha kimerítő útmutatás nélkül az olvasó nem juthatna el a szándékolt végkifejlethez. E művek gyengesége az, hogy nem hagynak bennünk kétségeket: Milton is szolgált bizonyítékokkal, versei mégis lenyűgözők, mert kételyeket dramatizálnak. Az igazi megvilágosodás olyan, mint Pszükhéé, aki nem tudta, mit fog találni.

Az igazságot a rejtély, illetve a kimondhatatlanság atmoszférája lengi körül. A rejtély az elementáris attribútuma: az a művészet, amelynek meghatározására törekszem, lényegi vonásainak koncentrációja, redukciója és tisztázása csupán; nem lehet tovább finomítani anélkül, hogy meg ne másítsuk a természetét. Esszencia, egyedülálló ásvány, és ezért semmihez sem fogható. Nincs „valami”, ami megelőzi; az mindig az autenticitás egyik esete lesz.

A költészetben az igazság olyan, mint a megvilágosodás. Ritkaságszámba megy, és mellette más versek intelligens megfigyeléseknek tűnnek csupán.

BRANCZEIZ ANNA fordítása

(A vakablakban)

*Lehordom a leandereket a pincébe.
Némelyik legalább ötven éves.
Az idősebb, fadézsás leandereket
még a nagybátyám hozta a Földközi-tenger valamelyik szigetéről.*

*A pincét korábban többször elöntötte a talajvíz.
A sötét víztömeg hideg, súlyos csendje olyankor betöltötte az egész házat.*

*A vakablakban egyszer egy régi pénzermét találtam.
Valamikor a tizenkilencedik század elején verhatték,
olvashatatlan volt a felirata.
A falon törött, öreg lopótök, még abból az időből,
amikor nagyapám bort készített.*

*Vajon hogyan tud eltűnni a víz nyomtalanul a pincéből.
Honnan jön és hová távozik.*

*A verandán apám sétál fel és alá, túrabottal a kezében.
Mióta megbetegedett, még kevesebbet beszél, mint korábban.
Ki tudja, hová húzódott vissza a gondolataival.
A lélek miféle ismeretlen tárnákba száll alá.*

*Vagy nem az történik-e most velem, amire egész életében vágyott.
Hogy ne legyen jelen.*

*Az arcán néha olyasmit látok,
ami a mosolyra emlékeztet. Máskor olyasmit,
ami inkább egy tájra hasonlít.*

*A pincében hullámzó sötét víz,
a túrabotok koppanásai a veranda repedezett betonján.
Némelyik leander a teljes sötétségben is kibontja majd
rózsaszín vagy fehér virágait.*

(Fotóalbum)

Ülök apám ágya mellett.
Alszik, időnként felébred
és szótlanul néz. Mintha engem nézne,
de mintha mégis valami mást figyelne.

A napokban, pakolás közben egy régi fotóalbum került a kezembe,
amelyben apám csecsemőkori képeit is megtaláltam.
A nyolcvan évvel ezelőtti csecsemőarca jelenik meg újra,
az arca visszatért a kezdetekhez.
Alszik, megfogom a kezét. Nem tudom,
mikor fogtam meg utoljára apám kezét.

Odakint szélrohamok rázzák a park nyárfáit.
Imádkoznom kellene érte, erre gondolok,
de az imát folyton megakasztja a visszatérő kérdés,
hogy mégis ki ez az ember,
aki itt fekszik ebben a rácsos ágyban.

Bejön a szobába egy nő, egy másik lakó.
Leül a szemközti ágyra és módszeresen kisimítja az ágytakaró gyűrődéseit.
Amikor a végére ér, kezdi előlről.
Közben különös mozdulatokat tesz az egyik kezével,
mintha végtelen lassúsággal vezényelne, köröket ír a levegőbe.
Magában beszél, néha rám néz az angyali mosolyával.
Olyan, mintha egy szertartást végezne. Egy olyan szertartást,
aminek ő az utolsó papja,
de maga is rég elfelejtette már a rítus eredeti értelmét.

A hidegfront kíméletlenül szaggatja a felhőket az égen.
A közeli Duna ártere hűvös iszapszaggal tölti be a szobát.
Valaki a folyosó másik végén időnként felüvölt.

Elengedem apám kezét, kimegyek dohányozni a főbejárat elé.
A liftbe beszállva akaratlanul is a falára szerelt tükörbe nézek.
Egy rémült tekintetű idegen néz vissza rám.

(A skót focibajnokság)

*Fiam a skót focibajnokság jelenlegi állásáról tart előadást
a buszmegállóban, majd megkérdezi,
hogy miért csak régen éltek szentek.
Ma miért nincsenek.*

*Ma is vannak, de csak később lesznek szentek,
most még csak emberek, válaszolom.
Ezen sokáig gondolkodik.
Csendben szemlélődiünk az émelyítő bodzaiállatban.*

(November)

*A vastag ködben sehol egy hang,
csak a forrás fölötti kis házában magányosan élő öregember
fűrészel káromkodva egy ázott gyertyánrönköt.*

(Magas-Tauern)

*All egy vörösfenyő anyám kertjében,
amit húsz évvel ezelőtt hoztam a Magas-Tauernből.
Egy sífelvonó kötélpályája alatt szedtem ki a vastag mohapárnából
az akkor még alig pár centis csemetét.
A panzióban betettem egy levágott tetejű ásványvizes flakonba.
Legalább tizenöt méteresre nőtt azóta.*

*Eszembe jut első megjelent verseskötetem, amire kaptam egy díjat,
a díjhoz némi pénzt,
amiből el tudtunk utazni akkori barátnómmal a hegyekbe.
De el sem tudtunk volna utazni,
ha anyám nem nyer egyhetes szállást és ellátást abban
a hegyi panzióban azzal,
hogy beküldte valamelyik női magazinnak egy rejtvény megfejtését.
Anyám nyert, életében először és utoljára.*

*Azt a lányt, akivel aztán elutaztam, akkor már el akartam hagyni,
de gyenge voltam ahhoz, hogy elé álljak és elmondjam neki.
Hónapok teltek el így, a gyávaságom tartósnak bizonyult.*

*A hegyi panzió szagát nem tudtam megszokni.
Valamilyen illatosító átjárt mindent, az ágyneműt,
a függönyöket, de még az étteremben felszolgált ételek
ízében is érezni lehetett.*

*Ebben az étteremben ültünk egy este,
rajtunk kívül csak néhány helybelinek tűnő férfi
sörözgetett a sarokban, amikor megérkezett egy család.
A szülők és három gyerek.
Indiaiak lehettek, az arcvonásaikból ítélve.
A férfi udvariasan és tökéletes német kiejtéssel kérdezte a pincért,
hogy van-e szabad asztaluk.
Csak szabad asztaluk volt.
A pincér azt válaszolta, hogy sajnálja,
de nincs helyük. A férfi értetlenül nézett a pincérre,
mire az megismételte, hogy nincs hely, majd az ajtó felé mutatott.*

*Némán vomultak ki, elől az apa, mögötte a három gyerek
és leghátul az anya,
aki kifelé menet mindvégig engem nézett,
arcán a szelíd mosolynak egy olyan árnyalatával,
amit addig még soha nem láttam.*

Mediterráneum-jegyzetek

(1)

Én erre még nem vagyok kész, hogy előszedjem a fotókat, az emlékeket. Amikor még két lábon jártam. Már alig emlékszem, hogy milyen lehetett. A napon, ott állok a melegben Cres főterén, a kikötőben. Még akkor nem vagyok beteg. A kikötő bejáratánál a zöld és a mályvaszínű ház, a vakolat faltokban pereg le. Az óratorony mellett kis kávézó, oda ülünk be, kávé, víz meg egy hosszúlépés. Rágyújtasz, én is, aztán intesz a pincérnek, és kérsz még egy vizet. Nézed a térképet, zszizseg a papír, mellettiünk valaki fizet, aztán mutatod, hogy az óratorony alatt, ha elmegyünk, ha ott bevetjük magunkat az óvárosi részbe, ott, az összefüggő, sikátoros világ. Ott elveszhetnénk, így mondod. Igazi mediterrán labirintus, amiben elidőzni lehet, amiben otthon lehet lenni, ami elnyel és elenged, és amiből, ha kijutsz, már nagyon fáj a szíved.

(2)

Ahogy beléptünk, elindultunk a macskaköveken. Az óvároson belül is külön rész ez, sikátorok alkotta labirintus. Talán inkább így, helyesebben: belebocsátkoztunk. Ahogy akkor mondtad. Visszanéztél, merthogy te mentél elől, a mosolyodat soha nem fogom elfelejteni. Mint aki már tudja, már habzsol és tartogat is valamit, hogy azt most akkor megmutatja. Pedig először jártál Cresen te is, de érzi azt az ember, ha a sajátja, ha befogadja egy város, egy hely. Így lehettél te is ezzel. Széttártad két karodat, majdnem elérted két oldalt a falakat. Tudod, miért épültek ilyen szorosan?, kérdezted. Hogy védjék egymást a tűző naptól. A sikátor az árnyékolásról szól. Ezt ott, akkor, tőled tudtam meg. Egy pillanat alatt megfordultál. Aztán szaladtál kicsit, szinte faltad a levegőt, látszott, ez a te világod. Ilyesmiket gondoltam, ahogy lépkedtem utánad, papucsban, és most azt kívánom, hogy csak még egyszer ott lehetnék, abban az utcában. A ház előtt, ahol a kifakultzöld festésű kis erkély alatt egy harangláb van. Pontosabban egy kis kápolna teteje a harangláb, rozsdás, régi haranggal, ez ér fel az erkélyig, egy kopott arcú kőoroszlánnal a csúcsán. Ezen az utcán, alig száz méterre, a házak közé egy egész templom is be van ékelve. A hőség elől bújva, egy fél órára oda ültünk be. Te jól bírtad a hőséget, emlékszem, egyszer, Dubrovnikban, a negyvenkét fokban is fekete farmerban és fekete ingben voltál a várfalon, de most még te is azt mondtad, hogy nehéz ez a nap, árnyék kell, hogy meleg van nagyon. Bent, a templomban csak mi voltunk, ilyenkor, aki itt lakik, ebéd után van, pihen. Nem is feltétlenül alszik, csak lehunyja kicsit a szemét. A zsaluk egész nap becsukva, de estig a függönyt is elhúzzák a szobában. Kívül a zsalu fájáról lepattogzó festék és a fakó vakolat az idegennek fotózásra csábító élmény, az itt lakónak csak a mindennap. Ideiglenesség ez, az itt tartózkodás ideiglenességéé, ezt megint te mondtad. Hogy ez a sok esetlegesség, hogy nincsenek ráfeszülve az életre, mert fölösleges is, ez a véges lét könnyűsége. A megkopott spalettára kilógatva, sercegnek, fehéren száradnak a frissen mosott ruhák.

(3)

Kőteraszok és kőfalak között haladtunk. Ahogy a várost elhagytuk, jobbra fordultunk és a tengerből mentén, felfelé mentünk. Aztán az utak, a főút meg egy kisebb, mellékút, elváltak. A köves, kopár tájat már Krk-ön is szerettük, a teraszos medencékben olíva- és fügefák álltak. A kőteraszok megtartják a csapadékot, az nem folyik le, nem mossa ki a földet, a kőfalak pedig, akármilyen furcsa is, de kanalizálnak, csatornáznak mintegy, kis patakokat képezve terelik a lecsorgó vizet. Az egyik fügefáról szedtiünk is, még Krk szigetén. Ez nem lopás, ezt mondtuk, merthogy nem volt kerítés, meg egyébként is, annyi ez csak, mint beleélni magunkat a tájba, egy itteni életbe, amely úgy lesz a sajátja az embernek, hogy sosem élt itt, és, aztán, valahogy mégis, mintha öröktől fogva mediterrán őslakos lenne. A fáról szedett fügét erre fele hideg vízbe rakják, így friss marad, és védi a bogaraktól is, a légy sem jön rá. Te egy közepes méretű műanyag edényt találtál, azt vetted elő, abba raktuk be a zsákmányt, és a teraszra kiülve, egy pohár jó asztali vörös bort töltve a gyümölcs mellé, rágyújtottunk. Talán, amit itt, meg ilyen, hasonló esetekben megkarcol az ember, az az ebben a végességben megbújó végtelen. Ahogy az autóval felfelé haladtunk, egysávos volt az út, én vezettem, neked térkép a térdeden, a nagyobb kanyarok előtt erre fele mindenki dudál és ott húzódik félre, ahol éppen tud, én akkor gondoltam arra a délutánra. Amikor a teraszon ülve friss fügét ettünk és a táncoló melegben egy pohár bort kortyolva néztük a tengert. Nem is tudom, abból az egész örületes szépből hogyan és mi ragadja ki az embert. Amennyire vezetés közben tudtam, néztem a szikár, világos tájat. A habarcs nélküli kőfalak ledönthetők volnának, csak saját súlyuk tartja össze őket. Illeszkedés és esetlegesség. Sajátos, mediterrán statika. Szeretnék egyszer majd oda visszavonulni. Nem úgy, ahogy a sebzett vadak. Nem elbújva. Hanem úgy, mint aki hazatér. Hova kellene vagy lehetne még innen, ezen kívül menni?

(4)

A várfalon ültem és csak néztem a tengert. A szememben azzal a cseppnyi végtelennel, amit a vízből kivettem. Az óváros kicsi, de ahogy a falra felmentem, megnyílt a tágasság. Elindultam körbe, nagyon meleg volt, a fekete farmer és ing tapadtak rám, aztán egyszer csak, a várfal déli oldalán megláttam egy kis büfét. Néhány székkal. Gondoltam, ez azért egy leülést megér, Dubrovnikban a várfalon fröccsöt inni a tengerké mindenség közepén, csak ülni, nézni, kortyolni. Isten tenyerén van ilyenkor az ember. Mert a tengert nézni komoly és örökös foglalatosság. Beláthatatlan feladatot ad a szemnek, a szívnek. Nézni, tán olvasni, de főleg lenni.¹ Eszembe jut a fehér gemistet kortyolva, hogy a mediterrán népeknél mindig véges a tenger. Ennyi. Kivéve a portugálokat. Bár az már inkább az óceán. A mediterráneum tengere véges. Vagyis bevehető, megélhető, lekerekített. Mirtuszlevél, virágszirom, benne minden, végtelenséget lötybölő bejárható világ. Vagyok. Akármilyen is lesz ezután, most itt vagyok, és áramlik belém ez a csillogó kéesség. Mintha mégis, bár értelmé, célja nincs, de érdemes volna élni.

---

¹ Parti Nagy Lajos: *félszép*, 263

Az elszabadult hajóágyú dala

*Eddig is lenéztetek, tudom jól,
most is lenéztetek.
„Fröcsög a köcsög”; ám legyen.
De már legalább nem röhögtek rajtam.
Figyelmeteket kiköveteltem.
Azt hiszitek, tüzet okádok,
pedig ezek a lángok, ezek a lövedékek itt
könnyek – lám, lám, megint csak
félreismertetek.
Az örömkönnyeim záporában áztok,
míg pörögve táncolok körbe-körbe:
matrózcimborák, régi útitársak,
hajnalba hanyatló esték tanúi,
világmegváltások virtuózai,
és ti odafönn a hídon, napfényben villogó
uniformisok! gőg és döbbenet –
így együtt, ezt vágytam látni rajtatok!
Asszonyaitok riadt mozdulattal
húzzák magukhoz a bamba kölyköket
– édes pofák –,
míg a pánik magnéziumlobbanása
még utoljára súrlófénybe vonja
a gyönyörű és fáradt arcokat.
A szájszegletben kemény vonalak,
a tekintet mély tüsszel telik meg.
Kitartott pillanat,
aztán az én tüzem következik,
magához ölel régi ismerőst
és régi ellenlábast egyaránt.
Sosem fogadtatok el sajátotoknak,
mostantól az enyéim vagytok.
A lelki üdömmért ne aggódjatok:
a júdáspénzt
kegytárgyboltba fektetem.*

Elengedi az irodalmat

*A fényes hátú, csillogó kis jószág
a kabátujján mászott fölfelé.
Domború hátán bukfencet vetett a napsugár.
Igazán csinos! Minden tagja, minden porcikája
oly megkapóan célszerű.
Mutatóujját az útjába helyezte,
és az irodalom, úgy, ahogy volt,
Homéroszostul-Kafkástul-mindenestül
fölmászott rá, anélkül, hogy egy pillanatra is
megtorpant volna.
Mindig is ezt becsülte az irodalomban:
a kérlelhetetlen, céltudatos önelvűségét.
Mutatóujját a magasba emelte,
a gyönyörű és valószínűtlen teremtés pedig
fölmásírozott egész az ujjbegyéig,
és ott illegette magát
a napsütés záporában.
Aztán felcsapta a fedőszárnyat,
a hártyás szárny rezegve bukkant ki alóla,
s ekkor, akár valami miniatűr helikopter,
a magasba emelkedett.
Invazió faj, de neki akkor is bejön.
Egy darabig még követte a tekintetével,
aztán nekilátott sms-t írni.
„Uljunk be egy horrorfilmre
es az ijeszto reszeknel csokolozzunk”
Jó utat, bogárkám.*

Tanácsok egy fiatal pályatársnak

*A verset ne annak írd,
akiért épp odáig vagy,
esetleg gyászolsz vagy épp dicsérni kívánsz:
a verset annak írd,
aki akkor olvassa majd, amikor te már nem leszel.
Törd át a létezésed korlátait.
Tekinteted függeszd a horizonton túlra.*

Gondolj el egy akárkit, egy senkit.

Nyugalmazott paptanár lesz, melakórra hajlamos,
szőlőt metsz, rózsát olt, kertészblogot vezet.
Üzemi ellenőr lesz, kétszer elvált, kétszer belehalt,
a nyúlszájat bajusszal takarja.
Kedélyes asszonyszemély lesz, a fejógépek őre,
hajnalban már talpon, mégis nehezen alszik el.
Hazudós szertáros lesz, ígéretesen indult tornászkarrier, sportszerűl,
a kávépénzt gyakorta elfelejti bedobni
a műanyag pohárba.
Lelkes cheerleader lesz, maga is
bátorításra szoruló
kapcsolatfüggés-akrobata.
Mufurc ácsmester lesz a keleti provinciákból, furcsa házassággal,
egy szem fiában kedvét nem leli.
Egy kiscsaj lesz, semmi egyéb, ő csak egy kiscsaj,
egyszer hetekre eltűnt, a rendőrség kereste.
Apró öregúr lesz, magában motyog,
pontban fél ötkor vág át a sarkon,
látásból ismeri az egész környék.
Informatika-tanárnő lesz, szeret vicceket mesélni,
maga nevet a legjobban rajtuk,
ordenáré horkantásokkal.
Szalmahajú költőnő lesz, ritkán publikál,
délután három kutyáját futtatja a parkban,
esténként iszik.
Egy félismerős lesz, akiről sosem gondoltál semmit,
harminc év után meglep egy mondatával.
Az üzlettől visszavonult oligarcha, maga is írogat.
Szváziföld jogos trónkövetelője, újságárus Baltimore-ban.
Elfelejtett isten a British Museum katakombái mélyén.
Hetedik generációs háztartási robot,
beépített érzékenységturbinákkal,
szótag- és ütemszámláló extrákkal felszerelve.
Ismeretlen, távoli rokonod, bizony ám,
örökölted volna toszkán birtokát,
ha túléled őt.

Ezeknek írj, ne annak, akiért
épp odáig vagy,
esetleg gyászolsz vagy épp dicsérni kívánsz.

Törd át a létezésed korlátait.

Tekinteted függeszd a horizonton túlra.

Gazdátlan galambszárnyak

galambszárnyak lépten-nyomon föltűnnek a gazdátlan galambszárnyak prága utcáit járva hát hol a gazdátok gazdátlan galambszárnyak emitt egy szárnypár amott csak egyetlen szárny hever magában a hozzá tartozó galambot gondosan kiette valami a galambszárnyak közül mintha dezertőr angyalok hagyták volna hátra őket kirágták magukat az iszonyú szárnyak szorításából hogy immár szabadon lófráljanak a gazdátlan galambszárnyak nélkül inkognitóban semmi gond a szőke angyalfejek minden további nélkül elmennek északi szlávznak bongyor angyalhaj vágott kék szemek huncut mosoly a sörhabsillám a felsőajak pihéin a glória távoli visszfénye és csak a galambszárnyak a gazdátlan galambszárnyak hevernek ott a macskakövön a dezertőr angyalok hagyták hátra őket akár deszantosok az ejtóernyőt elnézést kisasszony azt hiszem elvesztett valamit viszi az örült öregember libeg a kezében a páros szárny összetartja egy véres csontdarab a csaj meredten néz a pasija mellbe taszítja az öreg a szárnyak a gazdátlan galambszárnyak kiröpülnek a kezéből hosszan pörögve a pasi védelmezőn átkarolja a nőt ne törődj vele idióta de az örült öregember még meglátja a lány vágott szemében a kilobbanó fényt meglátja még az elfojtott félmosolyt és diadalmasan kuncog miközben lehajol a büdös galambszárnyakért hogy a ballonkabát zsebébe gyömöszölje őket hát hol a gazdátok gazdátlan galambszárnyak dünnnyögi hát hol a gazdátok merre jár

Árnyak

Részlet a Keserű víz című regényből

Annak gyanúja, hogy az az egyetlen írott forrás, amelyre egyáltalán még támaszkodni lehet az egykor volt valóság megismerésével kapcsolatban, nem minden elfogultságtól mentes, bizonyos fokú távolságtartó óvatosságra kell, hogy készítse a krónikaíró, aki a lehető legkörültekintőbben próbál eljárni a múlt föltárása során, így aztán kénytelen egyéb, még ha csupán közvetett kútfőket is felkutatni a minél tárgyilagosabb és teljesebb megismerés céljából. Így történt, hogy miközben Veres Benő komlósi, később nagykorpádi református lelkész emlékirataiban szinte egyáltalán nem emlékezik meg azokról a panaszokról, amelyek pedig jelentősen megsokasodtak a presbitérium fölállítása után a szlánavodai hitközségben, addig a dunamelléki reformált evangéliumi anyaszentegyház püspökségének irattárában számos beadványt találtunk, melyek mind-mind megátalkodott visszaélésekről tudósítanak, amelyeket Gécinék és *bandájának* a számlájára írtak. Még a hivataltalos stílusban megfogalmazott beadványok higgadtnak tűnő szövegezése mögül is fel-felsejlik bizonyos nyelvi fordulatokban – mint amilyen példának okáért ez a „bandája” kifejezés is – az elszenvedett jogtalanságból fakadó fölháborodás, sőt a belőle táplálkozó harag, amely a panasztevőket arra a kétségbeesett lépésre készíthette, hogy önállóságuk kárára felsőbb egyházi hatóságoktól kérjenek valamifajta igazságszolgáltatást vagy jogorvoslatot az őket ért vélt vagy valós (ezt próbáljuk most és itt kideríteni) igazságtalansággal kapcsolatban.

Nem tudjuk, hogy Veres azért nem tesz említést ezekről a panaszokról, vagy legalább az azokat kiváltó eseményekről, mert őt magát nem is keresték meg a szlánavodai telep lakói, tudva, vagy inkább feltételezve azt, hogy Géci Veres utasításai szerint cselekszik, legalábbis vele egyeztet minden a hitközség életére vonatkozó nagyobb döntés előtt, vagy mert az Úr kegyelméből felállított presbitérium többségi, tehát Isten és ember előtt legitím határozatait semmilyen tekintetben sem kívánta felülbírálni, és így a panaszok igazságértékének megítélését sem tekintette saját kompetenciája alá esőnek, hiszen azzal, hite szerint, a Szent Lélek munkálkodásának jogszerűségét kellett volna kétségbe vonnia. De az is meglehet, hogy egészen egyszerűen a hitközség hivatalosan nem tartozott Veres illetékességi körébe, bár hogy valójában hová is tartozott, arról éppen ezeknek a bizonyos írásos panaszoknak a hányattatott hivatali útja tanúskodik a legékebben, ugyanis minden okunk megvan feltételezni, hogy először a közeli felső-baranyai református egyházmegyéhez érkeztek be, de mivel a szórványtelepek újonnan alakult hitközségeinek illetékességét még senki sem állapította meg, valószínűleg hosszú várakoztatás után, és mert ténylegesen nem érezte magát illetékesnek a döntésben

a felsőbaranyai egyházmegye, végül a pesti illetékességű püspök, Török Pál hivatalába kerülhettek. Ugyanakkor könnyű belátnunk, hogy a nagy távolság, a szlávodai hitközség lélekszámának elhanyagolható nagysága, magyarán mondván jelentéktelensége, vagy maguknak a panaszoknak a ténylegesen helyi érdekű tétje miatt okozták együttesen, hogy valójában sosem jutottak el a püspök asztalára, és így sohasem indult meg semmiféle vizsgálat a beadványokban megfogalmazott ügyekkel kapcsolatban.

Értelemszerűen az egyházkerülethez eljutott panaszok döntő többsége a szlávodai telep reformált híveinek hitéletére vonatkozik, az egyházkerület ugyanis csak a hitéletet érintő kérdésekben volt jogosult a helyi presbitérium döntéseinek felülvizsgálatára, hiszen minden egyéb esetben sérülne a hitközség autonómiája, és vele újra rávetülne Isten választott népére ama zsarnokság árnya, mely a reformáció előtt oly súlyos teherként nehezedett Sion gyermekeinek árva lelkére, meggátolva őket az Úr dicsőítésének szabad gyakorlásában.

Ugyanakkor ezeknek a panaszoknak a milyenségéből, vagy azokból a körülményekből, amelyek együttállása okán némely sérelem előállhatott, következtethetünk arra, hogy minden nyilvánvalónak tűnő állítás mellett sem alapvetően teológiai természetű viták, sokkal inkább a Gécin egyre jobban elhatalmasodó hatalmi mámor állhat mindezen konfliktusok hátterében.

Mert mi másra is gondolhatnánk akkor, amikor a Veres látogatását követő, tehát az 1867. év húsvét vasárnapi istentiszttelen Géci, aki minthogy a választott presbitérium fejeként a szolgálatot teljesítő lelkész távollétében – vagy jelen esetben: hiányában – jogosultságot szerzett az úrvacsora kiszolgáltatására, megtagadta ezt a legszentebbnek számító sákramentumot Árva-Tóth Sándortól. Mégpedig mindezt minden előzetes figyelmeztetés nélkül tette, ott, a gyülekezeti sátorban a közösség szeme láttára alázva porig Árva-Tóthot, s ezzel mindenki előtt megszegyenítve a mit sem sejtő családját is.

Az úrvacsoráért sorban állók között a presbiterek után következő Árva-Tóth, aki a szűkös lehetőségeihez mérten ünneplőbe öltözöten – mert úgy tartották, a legszentebb sákramentumot nemcsak a belső, de a külső ember ünneplőbe öltöztetésével is meg kell tisztelni – a saját bevallása szerint bűnbánó lélekkel s így a heidelbergi kiskaté rendelkezései szerint is joggal várhatta, hogy ajkai közé vehesse a Krisztus testét szimbolizáló kenyeret, és kortyolhasson a Krisztus vérének jelképező borból, mely jegyekben a Megváltóval való misztikus egyesülés adatik a földi halandónak a Szent Lélek közbenjáró munkálkodásának köszönhetően, sorra kerülve mégis azt tapasztalta, hogy a szent jegyeket kiosztó Géci a kenyér és a kehely átnyújtása helyett csupán annyit mondott neki, a nagy Kálvin szavait ismételve emelt és ünnepélyes hangon, hogy a sátor alatt lévő gyülekezet minden tagja hallhassa: „Mindenkinek, aki a szent sákramentumhoz megvetéssel vagy nemtörődömséggel közelít, egyáltalán nem gondolva azzal, hogy az Úr hívásának engedelmeskedjék, helytelenül használja és visszaél vele. Mert ha sem égen, sem földön nincs nagyobb kincs és méltóság, mint az Úr teste és vére, akkor nem kis hiba, ha valaki hebehurgyán és kellő előkészület nélkül veszi azt.” És még el sem haltak a dörgedelmes, akkor szinte átokként visszhangzó szavai a gyülekezeti sátorban, amikor máris a következő hitsorsos felé fordult a kovász nélkül sütött kenyérral és a Géci által ki tudja, honnan szerzett borral.

Abból gondoljuk, hogy Géci jó előre készülhetett ezen teátrális és a lehető legnagyobb megaláztatás célját szolgáló gesztusra – hiszen amennyiben nem tartotta méltónak Árva-Tóthot a szent sákramentum vételére, akkor az úrvacsorára vonatkozó egyházi rendelkezéseknek megfelelően már a gyülekezeti sátorba való belépésnél közölni kellett volna ezt vele mint a legfőbb elöljárója. Legalábbis erre enged következtetni, hogy szó szerint betanulta ezt a hosszú Kálvin-idézetet, mely mondandóját tekintve azt a célt szolgálta, hogy ott a gyülekezet előtt tisztátalannak bélyegezze a férfit, miközben minden szavával azt sugallta, hogy a szent sákramentum megtagadása az ő érdekeit szolgálja, hiszen, aki nem aláztos szívvel és megtisztult lélekkel veszi magához az Úr testét és véré, képmutónak számít az: „*a képmutatók viszont ítéletükre esznek és isznak*”.

Árva-Tóth egy ideig villámsújtottan, vagy stílusosabban fogalmazva meredt sóbálvánnyá váltan állt a sátor közepén a hol sajnálkozó, hol a kaján kárörömtől csillogó tekintetek kereszttüzeiben, mindenesetre megszegyenülten és megalázottan, az elszenvedett lelki megrázkódtatástól bénult mozdulatlanságra kárhoztatva, ami azt eredményezte, hogy a mögötte várakozók egy lépést kénytelenek voltak oldalra lépve kikerülni őt, hogy előrébb jussanak a sorban, hogy ők, akik méltónak találtattak rá, részesülhessenek az úrvacsora kegyelméből, s csak a harmadik hitsorsos után mozdult arrébb Árva-Tóth, és kalapját még mindig a kezében gyűrögetve, előbb tétova, majd egyre határozottabb léptekkel a sátor kijárata felé indult.

Nem nézett senkire.

A gyülekezeti sátor hátsó felében ülők között ugyan elkezdődött némi gyenge, és talán még valamelyes fölháborodott csodálkozásról is tanúskodó pusmogás, ám az istentisztelet szokásos rendjének megfelelően az úrvacsora kegyelméért mondott hálaadó ének hangjai elnyomták ezt is. De ezúttal még ennek az oly gyakran énekelt hálaadásnak a szavai is – „Boldog ember az, ki bünt nem ismer, Kinek vétke már elfedeztetett, Néki az Úr bünt már nem tulajdonít, Lelkében csalárdság nincsen” – gúnyként hatott Nagy Annára, akinek visszafojtott zokogását ugyan nem lehetett hallani, de vállainak rázkódása mindennél jobban árulkodott feldúltságáról. Látva, hogy férje egyenes tartással és határozott léptekkel, amiben mégiscsak ott érződött a büszkeségén esett sérelem soha le nem mosható gyalázata, elhagyni készül a gyülekezeti sátrat, felocsúdva dermedt sokkos állapotából, magához szorította leányát mintegy óva a ráirányuló, kíváncsian fürkésző tekintetek elől, fiát kézen fogva ura után sietett.

Soha többet nem vettek részt a gyülekezeti sátorban tartott istentiszteleten. Értjük ezt nem csupán a férjre és a feleségre, hanem ártatlan gyermekeikre is, akiknek lelki érésével kapcsolatban komoly aggodalmak fogalmazódtak meg a presbiterek körében. Némelyek Gécit vádolták az esetlegesen elvesztegetett igazhitű lelkekért, akikből amúgy is annyira szűkében voltak itt a pogányság árjának közepén, és az ő felelősségét firtatták a szerintük jogtalan és meggondolatlan, mert Géci személyes bosszújából és nem hitbéli meggyőződéséből, pláne nem a Szent Lélek sugallatából fakadó durva gesztusért. De a „hármak”, ahogyan Géci és társai hívták az elégedetlenkedőket, mindig kisebbségben maradtak, így soha egyetlen határozatot sem sikerült hozniuk sem ebben, sem egyéb szintén sérelmesnek vélt ügyel kapcsolatban.

Minden valószínűség szerint ők lehettek tehát azok, akik valamennyi eszköz-
ből kifogyván, ám a közösség sorsáért továbbra is felelősséget érezvén az egy-
házmegyéhez fordultak. Beadványukat valószínűleg valamelyikük személyesen
vitte el előbb a felső-baranyai egyházmegye siklói központjába, ahonnan a pa-
nasz iktatási bejegyzése szerint aztán a pesti egyházkerületi központ levéltárába
került. Már maga a tény, hogy nem a somogyi egyházmegyét választották pana-
szukat kivizsgálandó, egyrészt azt mutatja, hogy még maguk sem voltak tisztá-
ban vele, hová is tartoznak testületileg, másrészt pedig kénytelenek vagyunk
hangot adni azon sejtésünknek, hogy valóban minél távolabb akarták tudni
Verestől az ügyet, akiben tényleg Géci szövetségesét, sőt – mint később kiderült,
minden alapot nélkülözve – felbujtóját gyaníthatták.

A beadvány érvelése abból az egyszerű tételből indult ki, hogy az úrvacsorá-
ban nem ember cselekszik, hanem Jézus Krisztus. Ő az, aki nekünk szolgál, ön-
maga teljes odaadásával. Vagy ahogyan Kálvin maga mondja: „Az Úr teste úgy
áldoztatott fel egyszer értünk, hogy most azzal táplálkozván, amaz egyetlen ál-
dozat hatását érezzük magunkban, hogy az Ő vére úgy ontatott ki egyszer ér-
tünk, hogy ránk nézve örökkévaló ital legyen. Ugyanezt jelenti az ígélet is:
'Vegyétek, ez az én testem, amely tiérettetek adatik.' (Mt 26, 26). Az tehát a pa-
rancs, hogy azt a testet vegyüek és együek, amely egyszer feláldoztatott üdvössé-
günkre.” Ebből következően az úrvacsorát kiszolgáltató, legyen az akár lelkész,
akár az őt helyettesítő előljáró, nem döntheti el, ki méltó és ki méltatlan a szent
jegyek vételére. Ez egyedül az úrvacsorához járuló hívő lélek, valamint Krisztus
közös ügye. És ha mindez nem volna elég erős érv amellet, hogy Géci nem a
reformált tiszta és igaz hit szerint járt el, ott van még egy a közösséget érintő
súlyos bűne is, ugyanis az úrvacsora a reménység sákramentuma, mert nemcsak
emlékeztet az Úr halálára, hanem a jövőre ígését is magában foglalja, a Bárány
menyegzőjének előképeként. Ezek szerint az úrvacsora megtagadása a jövőbe
vetett reménytől is megfosztotta Árva-Tóthot és családját, ami egyben figyelmez-
tető jel lehetett a kis gyülekezet többi tagja számára, hogy bármikor lesújthat
haragja az engedetlenekre.

Mert ugyan sokan, akiknek a teológiában való jártassága nem terjedt odáig,
hogy felfogják Géci önkényeskedésének istenkáromló mivoltát és annak
messzeható következményeit, azt belátták, hogy a megválasztott előljárónak, aki
ráadásul a vízfakasztás csodája révén bizonyította, hogy Isten jóvátévő áldása
kíséri a cselekedeteit, biztosan jó oka lehet arra, amit tett, és valójában a kérdés a
továbbiakban nem úgy vetődött fel a számukra, hogy igazságos volt-e az úrva-
csora megtagadása, hanem úgy, hogy mit követhetett el Árva-Tóth, amiért ilyen
megszégyenítő büntetésben részesült.

Pedig mindenki tudni vélte a telepen, hogy mi állhat Géci tettének hátterében.

Valójában Árva-Tóth Géci egyik legodaadóbb követőjének számított mind
ama napig. Ő volt az egyike azoknak, akik az életet jelentő kút ásása közben éjt
nappallá téve a szolgálatára álltak, még a közvetlen ásási munkálatokban is részt
vett odalént az egyre mélyülő aknában mindaddig, míg mindketten viszonylag
kényelmesen, bár egymás verejtékében fürödve elfértek, és miután már csak aka-
dályozták egymást a mozgásban, vállalt a felszínen, főleg a föld elhordásával
kapcsolatos feladatokat.

Szóval akár meg is lepődhetnek volna az emberek Árva-Tóth megaláztatásán, hiszen mindenki tudta, hogy milyen hűséges embere volt Gécinek, ha nem lettek volna tanúi az utóbbi néhány hét meglehetősen mozgalmas eseményeinek, amelyek végső soron Árva-Tóth kegyvesztéséhez vezettek.

Valójában minden a licsányok feltűnésével kezdődött.

Nem csak arról az atavisztikus félelemről van szó, amelyet ezeknek a vadnak tűnő alakoknak a megjelenése váltott ki a magukat ebben az idegen környezetben nagyon is elhagyatottnak érző emberekből, akiknek egy része szíve legmélyén mégiscsak isten ellen való vétekként élte meg, hogy a földéhség kapzsiságának bűnétől sarkallva elhagyták szülőfalujukat, amire az Úr rosszállásának figyelmeztető jeleként fogták föl már a hasmenésjárványt is, ezekben a sötét arcú férfiakban pedig nem láthattak mást, mint azoknak a kegyetlen amoritáknak a megtestesülését, akik az ígéret földjére érkező Ábrahámot és népét is szorongatták. Persze valójában csak érthetetlen nyelvük, állatiasan vad és főleg a nőkre tapadó mohó tekintetük miatt félték tőlük mindannyian.

Géci pontosan érzekelte az ebben a rettegésben rejlő lehetőséget, és mindannyiuk megnyugtatóására őrséget szervezett, amely éjjel-nappali váltásban járta a falu határát, de főleg a nagy erdő felé vezető utakat tartották ellenőrzésük alatt, hiszen onnan bukkanhattak föl az idegenek rendszertelen időközönként. Eleinte a családfők önkéntes alapon ajánlották fel szolgálatukat kiegyenesített kaszákkal, nehéz baltákkal és vasvillákkal felszerelve a járőrözésre, csak hogy az idő előrehaladtával egyre terhesebbnek érezték ezt a szolgálatot. Ráadásul lassan kiderült, hogy a licsányoknak valószínűleg eszük ágában sincs betenni a lábukat a faluba, persze nem tudni, hogy mindez a felfegyverzett járőröknek tudható-e be, vagy csak jobbnak látták, ha a cserekereskedelmre redukálják a falusiakkal való kapcsolattartást, hiszen szükségük volt lisztre, húsrá, egyéb általuk az ideiglenes szállásukon meg nem termelhető élelemre, amiért cserébe kiegészített faszenet, erdei mézet, gombát stb. kínáltak.

Géci látva, hogy a férfiak belefáradtak az önkéntes őrszolgálatba, felajánlotta, hogy néhány hozzá hű emberéből, akiknek jellemzően még nem volt családjuk, persze a megfelelő javadalmazás ellenében, vagyis a többiek által megtisztított erdőterületekből méltányosan és arányosan, de munka nélkül részesedve, állandó védelmi osztagot szervez. A presbiterek többsége meg is szavazta Géci javaslatát, minden gyanakvó fenntartásuk mellett még a hármak sem mertek nemmel szavazni, hiszen a biztonságot mindenek fölött fontosnak tartották, és nekik sem volt jobb ötletük a falu nyugalmának fenntartására, miközben azt is pontosan tudták, hogy semmiféle atrocitás sem történt a licsányok és a telepések között azok őszi eleji fölbukkanása óta.

Egy esetet kivéve.

Történt ugyanis, hogy a Szlána alsó folyásánál, ahol kissé földuzzasztva a patak vizét mosóhelyet alakítottak ki, ahová az asszonyok többnyire kettesével, hármával vitték mosni a szennyest, ezúttal egymaga sulykolta az ágyneműt Kovács Jóska fiatal és meglehetősen szemrevaló felesége. Nem tudni, miért nem beszélt össze más asszonyokkal, de tény, hogy nem volt jelen senki – rossz nyelvek szerint szégyellte a meglehetősen kétes eredetű foltokkal tarkított lepedőjét, mert nagy természetéről volt híres az ura, több gyereket azonban nem nagyon

szerettek volna ide, ebbe a szegénységbe –, amikor legalábbis az ő elmondása szerint nem messze tőle, az erdő szélén felbukkant egy licsány, és ugyan nem közelített hozzá, de jól láthatóan gyönyörködve a Kovács Jóska feleségében, mutogatta magát neki, sőt félreérthetetlenül önkielégítésre utaló mozdulatokat végzett, bár ezt a megriadt asszony nem tudta így megfogalmazni, csak azt érezte, hogy valami szégyentelen gyalázat esett meg vele, még így a távolból is. Még azt sem tudta megmondani, hogy mióta leshette, mióta gyönyörködhetett szép hajuldozásában, mert háttal állva görnyedt a víz fölé, miközben a lúgot verte ki a lepedőből a mosódeszkán, és csak akkor vette észre a félreérthetetlen mozdulatokat végző férfit, amikor a sajtó derekát kiegyenesítve körülnézett. Mindent otthagya futott persze a házak irányába segítségért kiáltozva, de mire az éppen otthon tartózkodó, felbőszült férfiak visszarohantak nagy husángokkal, fejszékkel felfegyverkezve, ki mit tudott hirtelenjében felkapni, nem találtak ott senkit, bár, hogy nem csupán fantáziált a Kovács Jóska asszonya – mert később még ennek a gyanúja is felmerült lévén az ura Géci elvakult hívének számított –, arról a fűszálakon csillogó és néhány, a virágát rossz helyen bontogató százszorszép szirmáról lecseppenő, félreérthetetlen eredetű váladék is tanúskodott.

Ez volt az az eset tehát, ami után nyilvánvalóvá vált a falu lakosai számára, hogy tenniük kell valamit, mert senki nem tudhatja biztonságban sem az asszonyokat, sem a gyerekeket ezeknek a – ahogyan néhányan az eset hallatán felbőszülve, bár némiképpen a fogalmat félreértve fogalmaztak – mocskos szodomitáknak a közelében. És ez volt az az eset, ami után még a hármak is megszavazták Géci állandó őrségre tett javaslatát, amely persze a hozzá leghűségesebb emberekből állt, még abban sem emeltek kifogást, hogy a megbízásukat, amely még egyszer mondjuk: az erdőirtás alóli mentességgel járt, időben sem korlátozták.

Bár a község többsége eleinte úgy hitte, de valójában Árva-Tóth Sándornak nem azzal volt baja, hogy őt magát, Géci legodaadóbb híveinek egyikeként, nem választotta be a faluőrségbe, hiszen valójában nem is vállalkozott volna rá, mert nem hitt abban, hogy az Isten áldása van a szinte munka nélkül szerzett jövedelmen, hanem gyanússá vált neki, hogy Géci mindezzel igazából nem a falut akarja megvédeni, hanem egyfajta állandó fegyveres alakulatot akar létrehozni hatalma biztosítása érdekében. Árva-Tóth éppen családjá, különösen szegény apja tragikus történetéből megtanulta, hogy óvakodni kell minden túlságosan nagy hatalomra szert tevő akár helyi, akár országos potentáttól, akármekkora segítőkészségről tesz is tanúbizonyságot, és különben is Géci annak idején többek között éppen azzal vette rá erre a nagy exodusra, hogy itt, távol az állami és a vármegyei hatóságoktól, lévén a Dráván túli területek hatalmi és jogi státusa ebben az időben valóban meglehetősen szabályozatlannak tűnt, szabadon rendelkezhet hite, élete és vagyona felett, csak a mindeneket látó és megítélő Úr lehet teteteinek egyedüli bírója.

Gyanúját csak táplálta a Kovács Jóska asszonyával megesett atrocitás előtt Géci furcsa viselkedése, rejtélyes útjai a rengetegben, amelyekre nem adott magyarázatot soha. Árva-Tóthnak, bár bizonyítani nem tudta, erős meggyőződésévé vált, hogy Géci lepaktált a licsányokkal, amire már korábban is gyanakodott olyasféle elszólásaiból, miszerint nem lesz baj velük, amíg ő itt a falu első embere, meg elhiheti neki, hogy már a tenyeréből esznek ezek a bűdös, pogány vademberek is.

De amikor Árva-Tóth négyszemközt, pontosabban Géci „kutyáinak” – ahogyan később megvetően emlegette a három hozzá leghűségesebb presbitert – jelenlétében szembesítette a telep „Mózesét” azzal, hogy mindannyiuk háta mögött a jogszerűen járó gabonaellátmányuk bizonyos hányadának terhére egyezséget kötött a licsányokkal, miközben az embereket éppen a tőlük való félelem segítségével tartja a kezében, és számon kérte rajta mindazon nem vagy csak részlegesen megvalósuló ígéreteket, amelyekkel ide csábította őket az óhazából, Géci csak annyit mondott neki érdemi válasz helyett, hogy ne feledje, pontosan tudja, mitől kapott lángra a bojni zsinagóga, amelyben benne égett a helyi zsidó kántor neje és egyetlen leánygyermek, és azt ne higgye, hogy Jankovich főispán úr keze nem ér el idáig, ha ő, mármint Géci, azt úgy akarja. Akkor Árva-Tóth elsápadt, és szó nélkül otthagya Gécit a gyülekezeti sátorban felállított úrasztala mellett.

Mindez valószínűleg a Veres Benő látogatását követő év tavaszán, nyilván még húsvét előtt történhetett, legalábbis a Veres hagyatékában talált Géci-levélből, amelyben beszámolt a védelmi egység megszervezéséről, és szűkszavúan, minden indok nélkül rögzítette Árva-Tóth „pálfordulását”, erre következtethetünk.

Géci és Árva-Tóth szakításáról a jelen lévő három presbiter elbeszéléséből szerzett tudomást a gyülekezet, vagyis amolyan pletykaként az ő változatuk terjedt el a közösségben, amiben persze nem volt szó semmiféle paktumról a licsányokkal, de cserében nem volt szó erről a zsinagógával kapcsolatos homályos és tisztázatlan indítékú célzásról sem, hanem inkább arról, hogy Árva-Tóth azért kérte számon Gécit, mert nem választotta be a faluőrség kiváltságosai közé, holott úgy hitt benne, mint valami Messiásban, de ebből az esetből is csak azt láthatták az emberek, hogy nem saját ambíciói vezérlik Gécit azzal, hogy csak a hozzá hű embereket jutalmazza, hanem tényleg a falu biztonságát és a hitközség boldogulását tartja egyedül szem előtt.

Montebello

– Indulok a boltba.

– Szóltál?

– Mondom, indulok a boltba. Halkítsd le a tévét, talán akkor hallod is, hogy mit beszélek.

– Melyikbe?

– Melyikbe, melyikbe, amelyikbe szombatonként szoktam. Kérsz valamit?

– Miért, mit veszel?

– Elég, ha én tudom. Azt kérdeztem, hogy hozzak-e neked valamit.

– Egy olyan mandulás kekszet akkor. Amit a kávémba tudok mártogatni.

– *Cantucci*?

– Mit csinálsz?

– Ez a neve, *cantucci*.

– Ahogy gondolod. Mindenesetre egy olyat hozhatnál.

Farfalle, pesto rosso, salsa di pomodoro, burrata, mortadella, parmigiano, capperi, egy üveg *Montepulciano d'abruzzo* az alkoholboltból, meg egy *cantuccini alla mandorla* az öregnek.

– Egy óra múlva itthon vagyok, addig próbálj meg veszteg maradni.

– Mégis hova mennék?

Micsoda időjárás már megint. Szerencsére volt annyi esze, hogy felvegye a gyapjú aláöltözetet. Éveken át fázott. Mit fázott?, fagyoskodott, évekig, a csontig hatoló hidegben, mire végre valaki javasolta neki, hogy vásároljon magának néhány szett aláöltözetet. Szuperaláöltözet, ahogy egész pontosan itt hívják, ha egy mód van rá, merino gyapjúból. Drága volt, de megérte. Puha, meleg, megtartja a hőt, mégsem izzad bele. Ahogy megérkeznek októberben az első fagyok, hordani kezdi, egészen márciusig, de volt, hogy még áprilisban is szüksége volt rá. – Üljön le! – Köszönöm, de mindjárt leszálok. Persze, hogy egy nő ajánlja fel a helyét. Itt ül ez a sok férfi, bámul ki az ablakon, bele a hóesésbe, vagy csak úgy, maga elé. Van előnye, hogyne lenne, ennek a nagy egyenlőségnek, egyformaságnak, de egy kezén meg tudná számolni, hogy az elmúlt tizenöt évben hányszor nyitották ki az ajtót, engedték maguk elé, vagy tápázkodtak fel valahonnan, azért, hogy ő leülhessen. Ő ehhez már túl öreg. Ő úgy nőtt fel, hogy a férfi egyik legfőbb erénye az, hogy udvarias, gáláns, a férfi karakán, bókol, földhöz vágja a poharat, örök nyertes vagy örök vesztes.

Micsoda szombat reggel. Ez a szerencsétlen vénember meg egyre süketebb. Pont ez hiányzik még. Hogy egész nap kiabálnia kelljen, ha szót akar vele érteni. Nem elég, hogy mindent olyan nehezen fog fel, most már hallani se fog semmit.

Ha nem tudná biztosan, hogy ma Vincenzo dolgozik, semmilyen szombati hangulata nem lenne.

– *Buongiorno, Signora Sørli!*

Elég csak meghallani a köszöntését, máris jobb kedve lesz. Ha kellene, keresztülutazna a városon ezért a hangulatért. Micsoda szerencse, hogy csak három megállóra lakik az üzlettől. „Itália ízei”, Vincenzo, a fekete vászonköténye, a feje felett lógó prosciuttók, a pulthban kiterített szalámik, *normale, piccante*, a hús füstös illatába vegyülő frissen darált kávé aromája, igen, ilyen egy jó szombat délelőtt.

Csak ez a név. *Sørli*. Talán megkérhetné Vincenzót, hogy szólítsa inkább a keresztnevén. Emília, *Signora Emília*, az inkább hangzik úgy, mint ő. A *Sørli* tulajdonképpen a férje neve, ő csak kölcsönvette, tizenöt éve, a zökkenőmentesebb beilleszkedés reményében.

„– *Ascoltami – Parole, parole, parole – Ti prego. – Parole, parole, parole. – Io ti giuro. – Parole, parole, parole, parole, parole, soltanto parole, parole tra noi.*” Micsoda dal, micsoda páros. Egy nő, akit nem lehet csupán szavakkal megszédíteni. „*Che cosa sei? Che cosa sei? Che cosa sei?*” Szinte kétségbeesetten bűg a férfiénekes hangja. „*Mi vagy te? Mi vagy te? Mi vagy te?*” Itt mindig nagyszerű zenék szólnak.

– Volna kedve megkóstolni az új kávékat?

– Köszönöm, Vincenzo, miért is ne?

– Mit készíthetek? Espresso, ristretto, cortado, cappuccino, esetleg egy latte?

– Talán akkor egy cappuccinót kérek.

– Tessék parancsolni, Signora!

– *Grazie mille, Vincenzo!*

– Ó, látom gyakorolt az utóbbi időben. Csak nem egy kurzusra iratkozott be?

– Nem, sajnos még nem. Csak a régi nyelvkönyvet forgatom időnként. Na, nem mintha egy köszönömöt olyan nehéz lenne kinyögni.

– *Certo, certo.*

Az a nyelvkönyv egészen pontosan egy harmincéves, rongyossá forgatott útikönyv. Néhány kifejezés bizonyosan már teljesen idejétmúlt. Akkoriban viszont igazi kincs volt. Egy másik világ kivonata, az élethelyzetek előfordulási valószínűsége szerint, ábécésorrendben. Bevásárlás, étteremben, hotelben, az idő, *oggi, ieri, domani*. Hogy várta azt az utat. Az utat, ami megváltoztatott, felforgatott, összekuszált benne mindent, hogy aztán a végén valójában semmi se változzon, maradjon minden és mindenki a régi, az elvágódás szemüvegén keresztül ha lehet, még szürkébb, még szomorúbb.

Ezzel a bevásárlással itt, most viszont haladni kellene, az öreg már biztosan egyre türelmetlenebb. Ne adj' Isten megpróbál kávéfőzni magának, úgy, ahogy ő szereti, ihatatlan fekete víz. Kitölti egy bögrébe, arra gondolván, hogy nem sokára hazaér, és mártogathatja a megjegyezhetetlen nevű mandulás kekszét, áztathatja pépesre, hogy csak szét kelljen passzírozni a nyelvével a szájpaddlásán, a kávéfőzőt meg elfelejti lekapcsolni, tűzforró a készülék, sisteregnek az oldalán leszaladó vízcseppek. Jobb, ha siet.

– Ez minden, Vincenzo, és itt egy kis apró a cappuccinóért.

– *Assolutamente no!* Arra a vendégem volt, *Signora Sørli!*

– Emília.

– Kérem?

– Szólítson inkább Emíliának. A *Sørli* a férjem neve.

– *Va bene, Signora Emília, va bene.* A jövő szombati viszontlátásra!

A viharos szél a szemébe fújja a sapka alól kiszabadult hajszárait, természetesen mindkét keze tele van bevásárlószatyrokkal, remélhetőleg a villamos is most

fog elhúzni az orra előtt. Pontosan mellette csapódtak ki a kék ajtók, felszállt, lehet, hogy ez mégiscsak jó nap lesz?

– Megjöttem. Miért nem válaszolsz?

Biztosan elaludt. Nem lenne csoda ebben az időben. Lassan dél, de mintha még mindig nem kelt volna fel a nap. A nyarakat szereti. A véget nem érő világosságot, a hajnali sétákat a kikötőben, a sós víz, a kávé és a fahéjas csiga illatát, a szigeteket a horizonton. Persze ez sem éppen az, inkább csak egy hűvösebb, praktikusabb, semlegesebb változata annak a lagúnának, kijózanítóan éles fényekkel. Jól sejtettem, alszik. Hogy fér el azon a szófán egy ekkora ember? A magassága. Talán az tetszett meg benne. Száznyolcvanhét centiméter, jókötésű, elegáns, külföldi, átutazóban. – *Just exploring Østblokken, the Eastern Bloc*. Augusztus vége volt, az arcukba nyomta a hőséget az aszfalt, halmokban állt a kukorica a standokon. Túl izgatott volt ahhoz, hogy megsértődjön. Csak pár hónappal korábban kezdett angolul tanulni, és máris lehetősége nyílt használnia a nyelvet. – *This is not the Eastern block anymore*. – *Oh, isn't it?* – Már vagy tíz éve nem. *Ten years*. Tapintatosan mosolygott. Tapintatosan vagy közömbösen, a mai napig nem tudja megállapítani. Bár akkoriban mindegy volt. Sikerült kizökkentenie szögletes betonéletéből, kicsalogatnia a művház fullasztó irodájából, friss tengeri levegőt ígért, házat, valódi szabadságot, és a mai napig nem is sejti, hogy végül a montebellói ház miatt mondott igent. Montebello. Nem, nem a lagúnában, hanem fent, északon, egy kerület neve csupán. Montebello. Az út, ami felforgatott, összekuszált benne mindent, most folytatódhat tovább, bár az ellenkező irányba, de remélve, hogy talán mégis létrejöhet egyfajta folytonosság aközött, aki három hónappal korábban még a jesolói lido napernyője alatt könnyezett, és aki néhány héttel később már a montebellói ház ablakából nézte a szürkés-kék vízen sikló vitorlásokat. Egy azonban biztos volt, hogy nem ragadt bele, nem volt többé bezárva, kiszabadult, elment, vissza se nagyon nézett.

– Itthon vagy?

– Igen, már egy ideje.

– Elaludtam.

– Vettem észre.

– Milyen az idő?

– Az? Borzasztó. Mindegy, kibírtam, ma már nem megyek sehova. Hozom a *cantuccit* meg a kávédat, aztán nekiállok az ebédnek. Hogy van ma a derekad?

– Nem vészes.

– Délután átmasszírozom, addig próbálj meg egyenes háttal feküdni. Ne úgy kitekeredve, mint ahogy az előbb is aludtál.

– Ezen nem múlik semmi, Emília. Megöregedtem. Igazság szerint már akkor öreg voltam, amikor megismerkedtünk, most pedig vénségesen vén vagyok. Egy rozoga vénember. Te még fiatal vagy, tudom, épp hogy nyugdíjba mentél. Utazhatnál, világot láthatnál. Bocsáss meg, Emike, bocsáss meg.

– Beszélsz itt marhaságokat. A konyhában leszek, szólj, ha szükséged van valamire.

Látni a világot. Talán egész egyszerűen nincs benne a pakliban. Elégedett lehetne. Eleinte azért még utazni is tudtak valamennyit, igaz, hogy csak belföldön, de mégis. Gyönyörű helyeken jártak, megismerhetett egy másik országot. És hát valljuk be, azért sejtteni lehetett, hogy ha egy nála majd' húsz évvel idősebb férfi

felesége lesz, az előbb-utóbb így fog végződni. Házat kapott, nevet, státuszt, biztonságot, nyugalmat. Dolgoznia se kellett volna, ha nem akar, de azt már a lelkiismerete nem engedte. Vagy a neveltetése, már maga sem tudja. Aki nem dolgozik, ne is egyék. Olívaolaj, hagyma, fokhagyma, darálthús. Tíz év gondozóként az idősek otthonában. Paradicsomszós, só, bors. Inkább egy nyugdíjas apartmanház volt az, luxuskörülményekkel, széles körű szolgáltatásokkal. Praktikus, kényelmes, okos és biztonságos megoldás, úszómedence, gyógytorna, manikűr és pedikűr, étterem, bár, kávézó. Mintha egy elegáns hotelben dolgozott volna, leszámítva az olykor tehetetlen testek emelgetését, pelenkacserét és az elmúlás szagát. Végül is, ha úgy nézi, az is egyfajta utazás volt. Már csak egy kis vörösbor hiányzik a szószból. Hova is tette? 2018-as *Illuminati Riparosso Montepulciano d' Abruzzo*. Montepulciano település, Toszkána régió, Siena megye. Annyira délen soha nem járt még. Kicsit fanyar, enyhén gyümölcsös, szeder talán vagy málna, na nem mintha annyira értene hozzá, de néhány dolgot azért még fel tud idézni a tavalyi borkóstoló-tanfolyamról. Azonnal az ember fejébe száll. Oregánó, bazsalikom, talán még egy kis majoranna. Majoranna vagy majoránna? Ott *maggiarana*, itt *merian*. Nem egy tipikus fűszer, az olasz bolton kívül talán még egy élelmiszerüzletben lehet kapni. Majorannás sertés máj, az volt otthon az egyik kedvence. Itt sertés májat se nagyon lehet kapni, csirkemájat is csak elvéve, fagyaszta.

A művház melletti étteremben volt a gyülekező. Éjféλι indulás, elötte egy-két sör, hogy biztosan jól aludjanak a buszon. A mozgássérültek megyei egyesületének közbenjárásával, kedvezményesen bérelhettek buszokat. Két fehér Ikarus, az oldalon narancssárga csíkkal. A nyugdíjasklub vezetője már hónapokkal korábban meghirdette az utat, elsősorban klubtagoknak, de mivel szinte mindenki szeretett volna hozni legalább egy családtagot, kénytelenek voltak két buszt rendelni. Szövőszakkör, traccsklub, önségítő kör, hölgyek népfőiskolája, férjek, feleségek, és ő, az egyedülálló művelődésszervező. Indulás: az étterem elöl, nulla óra nulla nullakor, délelőtti program: Szent Márk tér, Szent Márk-székesegyház, Dózsepalota és környéke, Sóhajok hídja, délután: strandolás Jesolóban, szabadprogram, vacsora, hazaindulás: este huszonkettő óra nulla nullakor. A brosúrát ő sokszorosította, az útravaló szendvicsekről és innivalóról mindenki maga gondoskodott. Egy teljes nap az országban, amit addig csak filmekben látott. Ebben a mámorító, féktelen, kifinomult világban, gyönyörű nők, sármos férfiak, Loren és Mastroianni, elegáns ruhák, festői tájak színhelyén.

A buszon a klubvezető köszöntötte őket a recsegő mikrofonban, emlékeztette a rendszeres rosszullevőket, hogy a Daedalon tablettát még indulás előtt vegyék be, majd hogy megfelelő irányba terelje a hangulatot, átnyújtott a sofőrnek egy kazettát, amit otthon már beállított, A oldal. „S az éjszaka, az éjszaka, a puha testű éjszaka”, ahogy elindultak, megpróbált elaludni, de neheze ére esett csukva tartani a szemét „egy utazás az életünk, azt mondtad hát, megint megyünk, nagy utazás az életünk...”. Graz, az Alpok vonulata a sötétben, kivilágított vízésések, Villach, egy benzinkúti pihenő, Tarvisio, pirkadat, és a Tagliamento lehetetlenül türkizkék vize.

Dehogynem, megöregedett ő is. Szeretné pillanatról pillanatra felidézni az utat, minden egyes apró részletével, de csak elmaszatolódott képeket lát. A váraozást, ami az alvás nélkül töltött úton szinte elviselhetetlen méretűre duzzadt, egy pillanat alatt hordták szét a Szent Márk tér galambjai. Túl nagy volt, túl sok ahhoz, hogy elbíra. Pompázatos, elsőprő, nyomasztó. Az örökkévalóságig tartó

sorbanállás a székesegyház előtt, a délelőtti kánikula, piros székek, hegedűszó, zsvivaj, és Pietro Scarpa, *guida turistica autorizzata della città di Venezia*. Először köszöntötte őket, majd németül fogott hozzá a dőzse egykori lakhelyének bemutatásához, mivel klubvezetőjük csak ezt az egy idegennyelvet beszélte. Pietro, Pietro, Pietro. Zabolátlan érzelmeinek egy pillanat alatt lett céltáblája az olasz fiú.

– A rosseb egye meg!

– Mit mondasz? Mit kiabálsz?

– Semmi, ne törődj velem, csak kifutott a főzővíz.

– Jól vagy?

– Jól, jól, csak a figyelmem, az nem a régi már. Tíz perc, és eszünk.

– Látod hogy havazik? Jól tetted, hogy délelőtt mentél ki, most már biztosan késések vannak.

Pietro egész nap velük maradt, végig szorosan a klubvezető mellett. Emlékezz, emlékezz, emlékezz! A vaporetton sikerült egy sorba ülni vele, feje fölött hűtőtáska és órareklámok, *borsa frigo, orologi, in offerta a sole settecentonovanta lire*, lefotózta, mintha a kilátást, valójában Pietrót. – A kék facölöpöket, olaszul *pali da casada*, eredetileg paloták elé helyezték el, és hogy azok a sötétben is könnyen észrevehetőek legyenek, tetejükön olajlámpák világítottak, amit ma már csak a cölöpök tetején található díszítés, az úgynevezett *cappellozzo* jelképez. A klubvezető szemmel láthatóan fáradni kezdett a tolmácsolásban. Milyen neveléségesen ejtette az olasz szavakat! – *Zum trotz* is beleteszi ezeket a kifejezéseket, nevetett zavartan a mellette ülő körzeti óvoda intézményvezetőjére sandítgatva.

A röhécselő klubvezető és Pietro metsző tekintete, ahogy az övébe fúródik.

Bár ne is emlékezne!

Onnantól kezdve már szinte semmi másra nem tudott figyelni. Kiszálltak a San Giorgio Maggiorén, klasszikus reneszánsz, fémkonténeres, tiszta vonalvezetés, raklapok, és az, ahogy a vakító márványoszlopok tükröződtek a lagúnában. A víz, amivel reggel feltöltötte a kulacsát, már rég elfogyott, szomjas volt, égette a vállát a déli nap. – Monet a sziget megjelenítésére hat különböző fényviszony között is kísérletet tett, de ahogy mondta, „*Velence városa túl szép ahhoz, hogy le lehessen festeni*”.

Irritálta a klubvezető vihogása, aludni szeretett volna, ledőlni egy fa árnyékába, a férfihoz bújni, belelegezni a sós izzadság szagát, ittfelejtődni, ittmaradni, fel sem tűnne senkinek. – Emília, kedves, jöjjön csak ide. Maga beszél egy kicsit olaszul, igazam van? Mondja meg ennek a fiatalembernek, hogy csatlakozzon hozzánk a délutáni strandolás idejére is. Mondja csak az anyanyelvén, úgy biztosan beleegyezik majd. – Nem, én nem beszélek. – Ne szerénykedjen, láttam, hogy forgatta azt a nyelvkönyvet a buszon. – Útikönyv. Ilyen szituációra vonatkozó mondatok nem voltak benne. – Ne hozzon már kellemetlen helyzetbe, feltűnt neki, hogy róla beszélünk, mondjon már valamit. *Lido di Jesolo, schwimmen*, valami ilyesmi, na. – *Vuoi fare un bagno con me al lido di Jesolo?* – *Solo con te?* – *Prego?* – *Fare un bagno solo con te?* – *Ah, no no*, az egész csoport, ajj, *insieme a tutto il gruppo*. Hogy mondhatott ekkora hülyeséget?

– Már csak néhány perc, és kimerem az ebédet. Fel tudsz kelni egyedül, vagy jöjnek? – Hova is tettem a parmezánt? Miért nem válaszol? Tényleg egyre sikeresebb. Vagy megint elaludt volna? – Hallasz?

Az egész a klubvezető hibája volt. Ha ő nem erősködik, hogy próbáljon meg

olaszul beszélni Pietróval, akkor a férfi soha nem jött volna velük strandolni. Mégis mi a fenéért töltötte volna a délutánját egy csapat dzsoggingos nyugdíjossal meg vele. Így viszont az a téves benyomása támadt, hogy amíg az öregek napoznak majd, addig ők beszélgetni fognak a buszútról, az aznapi élményeiről, az életéről, a munkájáról, és minden formáságot levetkőzve arról, hogy van-e otthon fiúja. A kék-fehér csíkos napágyon ült, Pietro a homokba terített kölcson törülközőjén, a háttérben szállodák, a parton vízibiciklik, korzózó helyiek, mólók és a hullámok hangja a cölöpök között. Nincs. Nem is nagyon volt eddig senkije. – *Vuoi bagnare con me?* – kérdezte, és nevetett, szórakoztatta saját szellemessége, kellemetlen volt, zavarba ejtő, fogalma sem volt, hogy hogyan feleljen. Kettesben fürdeni ezzel az idegennel, itt mindenki előtt, ha egyáltalán komolyan gondolta a kérdést, és nem csak ugratta.

– Az ebéd az asztalon, lehet jönni!

Talán inna ő is egy kis vörösbor, egy deci még jót is tesz neki, kitágítja, ella-
zítja az ereit. És igazán meg is érdemli. Szép és nyugodt életük van itt együtt. Két
üveggel kellett volna vennie. Micsoda levetkőzhetetlen beidegződés a spórolás.
Ennyi év után is számolgat, keresi a leárazásokat, fejben átvált otthoni valutába.

Elsírta magát. A kialvatlanságtól talán, a fáradságtól, ami az egész napos
gyaloglás után ott, a napágyon ülve hirtelen utolérte. Folytak a könnyei a kime-
rültségtől, és a saját gyávaságától, hogy végül nem ment be Pietróval a tengerbe.
Kínjában azzal a kifogással állt elő, hogy nem szereti a sós vizet, csípi a szemét,
és egyébként is fázik, ezért inkább csak napozna. Lemaradt, lecsúszott a saját
romantikus, lazúrral lekent álmáról, amit évek óta dédelgetett, és amit ott, a
jesolói strandon hagyott egy pillanat alatt elillanni. Tessék, végül megkapta, ami-
re vágyott, fürödhet most itt, ha akar, medúzákkal a jéghideg tengerben.

– Ki fog húlni! Megint elaludtál? Hát ezért töröm itt magam?

A pizzériában látta utoljára. Mellette ült, még vizes volt a rövidnadrágja az
úszástól, kedélyesen viccelődött a klubvezetővel és a többi öreggel. A pincér ki-
hozta az utazás árába foglalt vacsorát, egy pizza margheritát és egy kis üveg
Peronit. Van valami az öregségben. Mintha a halál közeledtével egyre inkább
megfeledezne magáról az ember, s az események sűrűségében egy-egy pillanat-
ra elfelejtődik a vég is, feloldódik a totális önfeledtségben.

Egy szalvéta landolt az ölében. *Questo è il mio indirizzo*. Velencétől észak-nyu-
gatra.

– Hallasz?

– *Montebelluna 31044, Via Barile 6. Scrivimi.*

– Lars?

Soha nem írt neki. Talán még megkereshetné. Foglалhatna egy repülőjegyet,
Oslo-Venezia, közvetlen járat, kettő óra negyven perc, majd egy félórás vonatút a
Santa Lucia vasútállomásra, végül egy bő háromnegyed órás buszút Monte-
belluna főteréig. Hányszor utánanézett már. Összesen nagyjából ötórányi út vá-
lasztja el őket egymástól. Várakozási idővel együtt legfeljebb hét.

– Lars? Lars! Lars!

Talán most.

A szerző a mű megírásának idején a Petőfi Irodalmi Múzeum Móricz Zsigmond-ösztön-
díjasa volt.

Stop time

(*Kicsi naplóm*) Ma operában voltunk, írtam 1962. december 26-án, írja. Emlékkönyvbe és sajátba, magyarázza, azt kezdtem így. Egy apró lakattal zárható fülű, kék műanyag huzatú könyvecskét (ajándék lehetett, karácsonyi, sőt, mintha a húgom is emlékkönyvet kapott volna, az enyém sárga vagy piros páriját, és éppen ezért dönthettem azonnal úgy, hogy gyűjtse csak ő a rokonok és barátnök virágszirmos intelmeit, én inkább komoly dologba, naplóba kezdek), naplót tehát inkább, olyat, amit én írok, nem más, és ami annyiban azért emlékkönyv is lesz persze, hogy pillanatképei majd az én fantasztikusan új és nagyszerű jelenemre segítik visszaemlékezni azt, akivé valami rejtelmes módon válni fogok, és aki valamiért biztos, hogy emlékezni akar majd.

A *Toscát* láttuk, írtam, írja.

Meg hogy nagyon tetszett, bár mintha csak álmodtam volna a fura slafrokos, kövér nőt, ahogy a tokás állat dacosan fölszegve, az Angyalvár pereméről a kulisszák mögé ugrik végül, de nem eléggé, vagyis hogy így ügyetlenül, mert (vicceltünk később, teszi hozzá) mintha visszapattanna vagy mi. Bezzeg *A sevillai borbély*, az első, amit láttam, na, az igazi volt. „Nem egészen értem!”, dohogott a bolgár Figaro olasz parlandója hallatán basszushangon don Basilio, mi pedig, a húgom meg én, hálásan neveltünk belé a jelen időbe.

Másnap viszont már egy tévészereplésről számoltam be, számol be róla. Negyvenen voltunk a stúdióban, az új KRESZ-ről volt szó, rendőrnek öltözött színésszel, akit Csákányi Lászlónak hívtak, egy bekötözött fejű, kárvallott biciklistával, akit le is rajzoltam, egy szánkóközlekedési szakértővel, akiről mondanom sem kell (mondja mégis), hogy bohóc volt, meg egy másik, szintén rendőrijelmezés színésszel, akinek a rigmusaira kórusban kellett reagálnunk. Meg hogy a végén mind-egyikünk kapott egy-egy Tibi csokit, és énekelve vonultunk ki. És azt megemlítettem még ugyan, említi meg, hogy a próba előtt az Operánál, hol másutt, volt egy – úgymond – jó kis baleset, aminél tanúskodtunk (nem, halott embert nem itt láttam először, jegyzi meg kötelességszerűen, hanem a Jászai Mari téri hatosmegálló peronján, az aszfalton hevert, csomagolópapírral volt már letakarva, csak a cipője meg az esernyője lógott ki, esernyő, na hiszen, gondolhattam, szívszélhúdés, mondta valaki, írja), de a Tőzsdepalota gigantikus zezugairól, a kábelgubancos stúdió vakítóan felfénylő reflektorairól, a kamerák lomhán céltudatos mozgásáról és a magam alvajáró bódulatáról bezzeg egy szót sem ejtettem.

„Imiki, lát minket az a bácsi?” – hajolt egyszer a naplóíró füléhez a ruszki nagymama a szomszéd Ledényiék társbérleti nagyszobájában, és óvatosan *A Tenkes kapitányát* felkonferáló Varga Józsefre mutatott. Merthogy *A Tenkes kapitányát* csak a szomszédban nézhettünk nagymamával, emlékszik vissza, Mamika gyűlölte a tévét, televíziókészüléknek a mi lakásunkban nem volt helye. Most bezzeg akár

szembe is jöhetett volna velem Varga József a Tőzsdepalota valamelyik folyosóján a maga hús-vér valójában, és akár autogramot is kérhettem volna tőle. Ahogy tényleg kértem és kaptam – tesz itt egy újabb kitérőt az elbeszélés –, ha nem is Felföldi Anikótól (pedig egy pillanatra mintha ő is felbukkant volna a büfében, egy *Rádióújság*ból kivágott képét a hallban álló nagy, barna szekrény tetején őrizgetem majd titkon), de legalább egy kövér és öreg színésznőtől, aki név szerint Báró Annának bizonyult. Arról pedig aztán, hogy a Magyar Televízió stúdiójában helyet foglaló negyven gyerek közül egy csillogó szemű és Kati nevű, magabiztos lány éppen énmellém került, és mindjárt szóba is elegyedett velem, azt a benyomást keltve bennem, hogy a magabiztossága valamiféle kitüntető érdeklődésre vall, vagy pláne arról, hogy valójában ennek a Katinak a monogramját foglaltam abba az enigmatikusnak szánt jelbe (szépen szempillázott, sötét női szem köré lendületes hurkot vetve hátráló hullámvonal), amellyel még több mint két hónappal az 1963-as évet négy felkiáltójellel üdvözlő szilveszteréji *B.Ú.É.K!!!!* után is kezdem az új bejegyzést, minderről tehát egy árva szó nem sok, annyit sem írok.

Állapítja meg.

Próbálkoztam pedig titkosírással is, A=1, Á=2, B=3. Mert nem szeretem, ha kukucskálnak (írtam, írja), és a húgomra célozhattam, bár valójában saját magam előtt szégyellhettem a dolgot. De rejtjelezve is csak annyit közöltem, hogy naplót írni felesleges, mert az élményeimre valószínűleg úgymond még emlékezni fogok.

Valószínűleg.

És jó sokáig nem is írtam a kék műanyag huzatú könyvecskébe semmit, írja, sőt, másfél év múltán is csak azért vettem megint elő, és távolítottam el róla erőszakkal az addigra már amúgy is kulcsa vesztett apró lakatot, hogy bejelentsem az olvasónak, akárki legyen is az, hogy kész, vége. Ígérem, többet nem írok naplót, ígértem 1965. június 23-án. Ígérte, úgymond. A napló álmódzó leánykáknak való, akik megszólítják, hogy kicsi naplóm. Az ember nem gondolkodhat úgy, mintha naplót írna, illetve nem tud úgy naplót írni, mintha gondolkodna, írtam, írja. Ami pedig – tettem hozzá cselesen, megint titkosírással persze – a Katit illeti, torkig vagyok a saját hülyeségemmel. És megnevezni ugyan nem a két évvel korábbi Katit neveztem meg itt, hanem egy másikat, de hát ez mindegy is volt most már, mert ősztől kezdődhetett az új élet. Gimnázium, vegyes osztály, igazi lányok, „egyesek” – ahogy írom aztán, mégiscsak, további két évvel később, tizenhat évesen, a kék napló legutolsó bejegyzésébe –, akik lesni fognak, mint a *Jancsi és Juliska* boszorkánya a gyerekeket a ketrecben, hogy jó kövérek-e már: hogy kezdek-e már olyan lenni, amilyennek lenni kell; és sorolom a lányok nevét, és közben majd beléhalok a büntudatba, amiért az éhes boszorkánynak drukkolok.

Mit tudom én, mi lesz, írtam, írja.

*

(*Mont Blanc*) Ült a földrajzórán, írtam később egyes szám harmadik személyben a kék emlékkönyvbe, írja. És hogy mélyen a tanár szemébe nézve arra gondolt, mi lenne, ha most szélesre tárva a karját, kecses ívben kiröpülne az ablakon. Vörös klinkertégla-falszögletre látott, azon túl pedig virágzó gesztenyefalombkoronákra. És hát (gondolhatta) azok fölött fog mindjárt elsiklani fészülő

derékkal, mégis lágyan, és rugaszkodik is már neki a párkányról, a karját kitárja, homorít, gyerünk. Szép idő van, és virágzik a gesztenye, írtam. Ezért hát szélesre tárta a karját, folytattam 1966. május 2-án, és kecses ívben kiröpült az ablakon. Ó.

Simán ment, jegyeztem meg mellesleg mintegy (pedig dehogy, sőt), pontosan úgy repült, ahogy álmában szokott mindig. Mert voltak akkoriban, vagyis hát lecsengőben már talán, ezek a visszatérő hajnali kamaszálmaim a repülésről, hogy erős férfi vagyok, aki nekifeszül a térnek. Magyarázza. Nem aki repült, hanem aki írja. Írta.

Meg hogy a Lánchídnál leereszkedett, és vett ott (nyilván az Alagút melletti Lánchíd presszóban, ami nincs már, szálloda épült a helyére) egy 1,50-es fagyfaltot. Az hány gombóc? Ananászt és csokoládét, írtam, furcsa módon kettő tehát. Vagy mégis három? És elbizonytalanodom, de olvasni csak annyi olvasható, hogy felröppen újra, és a túlparti Országház teteje, onnan pedig a Mont Blanc felé venné az irányt, de visszafordul, mert ezt már túlzásnak érzi, plusz süllyedni kezd, a tanár ugyanis közben már arról beszél, hogy mi lesz így belőlünk. (Hogy így? És mi lett?) Aztán pedig már vége is a tanításnak, lehet hazamenni.

És akkor megint, hogy a Lánchídnál vett egy 1,50-es fagyfaltot, ananászt és csokoládét, majd az Országházra pillantott, úgymond, és a Mont Blanc jutott az eszébe. És hogy gyalog indult aztán valakivel (osztálytárrsal, aki szintén Pesten lakik, mint például a Jávor, pontosít kényszeresen) a Lánchídon át tovább, és nagyokat nevettek valamin. Hazaérve pedig bekapcsolta a Calypsóját max hangereőre, hanyatt vágta magát a diványon, és félálomba zuhant.

Írtam. Aztán hozzátettem még titkosírással, hogy jó kis hülyeség. Biztos, ami biztos.

*

(*Szőke gyerek*) Ma zuhogott az eső, írtam 1971. május 30-án az első igazi naplóm-ba, a puha zöld fedelű és *Bella copia* nevű kockás füzetembe, amit szűk egy évvel korábban, aznap kezdtem meg, hogy az előző vagyis első szerelmem elhagyott, de amit még '68 nyarán, a képtelen módon valóságosnak bizonyuló Firenzében azzal az elhatározással vettem, hogy ha mégsem kapok itt választ mindenre, akkor legalább ebben a *Bella copia*-ban próbálkozhassak néha mégiscsak tovább.

Írja.

Ma zuhogott az eső, írtam, és hogy Roziékhoz akartunk felugrani, de nem voltak otthon, így hát beültünk a Tabán presszóba, majd nem egyedül voltunk. Az új szerelmemmel mármint, aki. Legalább a nevét elárulhatnám itt, de nem. Őt én fogom elhagyni, hogy azután, még tíz évvel a véglegesnek mondható szakításunk és tizeneggyel az abortusza után is azt álmodjam majd, hogy van egy közös gyerekünk. Semmi sem a régi, állapítottam meg 1971. május 30-án, vasárnap. A zongorista sem, írtam, csak a pincér („Hova öntsem?”), meg a kövér ruhatárosnő, aki sírt egyszer annak idején. Amikor a zongorista öregesen nyafogott még, hogy minden hiába, te szőke gyerek, a ruhatárosnőről pedig csorgott talán a festék. Talán. Így írtam, de nem emlékszem már rá, hogy miért. Meg hogy tegnap este az új szerelmem is sírt valami miatt, én viszont nem sírok vissza semmit, csak szomorú, hogy nincs már meg az a kulcs, ami belülről zár.

Kulcs? Belülről? Hogyhogy, csodálkozik az elbeszélő, és nem emlékszik erre sem.

Holnap vizsga, írtam, hülyeség, német filológia, de hogy a *Fabel*-problémáról inkább Sartre jutott az eszembe: „Azt akartam, hogy életem percei úgy kövessék egymást, és úgy rendeződjenek el, mint egy olyan élet percei, amelyre visszaemlékezik az ember. De hát ez ugyanolyan lehetetlen, mint visszaráncigálni az elmúlt időt.”

Ma zuhogott az eső, írtam 1971. május 30-án, vasárnap éjjel. Holnap német filológia, öt perc múlva kettő.

*

(*Szindbád*) Mindig éjjel érkezett, vasúton, írtam a zöld füzetbe, és persze az őszülő Szindbádra gondoltam. Múlt idejűnek mondott utazásokról, zsúfolt, meleg vonatfülkékről, gyanakvóan fürkész pillantású, fecsegő útitársakról képzeletem hetvennégy januárjában, és garabonciásnak neveztem a diákot, aki a vonaton is Lukács-esztétikát lapozgatva fontoskodik összehúzott szemmel.

Most két vagon sor közt toporog a vidéki állomáson. Így írtam, hogy most. És hogy fények metszik egymást a sötétben, és bundás-kucsmás-posztókalapos emberek sziluettjét látja. Nem tudja, kik ők, őt bezzeg – írtam – mindenki jól ismeri. Ha várna rá valaki, folytattam, mintha bizony nem nagyon is konkrét személyre céloznék (visszaköltözött ide, a szülővárosába, orosz tanítani, és talán kijön élém, pedig tudja már, mindketten tudjuk, hogy közel a szakítás), akkor ő kiszáratva elindulna, az utazó mármint, akinek elképzeltem magam, és egy kövér asszony imbolygását követné mintegy félalomban. A kivilágított állomásépület előtt fegyveres férfi lépne elébe, határővezet, és a papírjait kérné, meg hogy hol fog megszállni, kihez jött és minek, ő pedig – miközben szorongva lesné, nem lép-e ki végre a sötétből ez a valaki, a vidéki orosz tanárnő tehát, akivel előbb-utóbb szakítani fog – most már mégiscsak szégyellni kezdené magát. Az alkalmatlankodó életét, írtam hetvennégy januárjában, írja most, úgymond.

2009. július 16., szerda

Nem volt sok levél. Utalvány is csak három, és negyvenöt ajánlott. Az átlagosnál gyengébbnek ígérkezett a nap.

Gépiesen rakodott. Fejében volt a körzet. Csak rápillantott a címzésre, s a keze már tudta, hogy a beosztó rács melyik rekeszébe tegye a levelet. Először utcákra osztott, aztán páros-páratlan oldalra, végül házszám szerint. Háromszor vette kézbe a leveleket, szemben a lakótelepi kollégákkal, akik egyből házszámra, lépcsőházakra osztottak, majd összehúzták, átgumizták, és mehetett az előreszállítási zsákba vagy a kézikocsiba. Már csak az ellátmányra vártak, és közben be nem állt a szájuk. Magasról leszarták, zavarnak-e valakit. Egyikük a magánéletével traktálta őket, és azzal kérkedett, hogy utálja a zsidókat és a kommunistákat. Meg a meleget, a hívőket, a cigányokat, a nőket stb. A másik gyülekezethez járt, és nem mondott semmit, csak beszélni szeretett. A főnököket, akiktől a legtöbbet szenvedtek, nem bántották egyetlen szóval sem.

Negyvennégyen szorongtak egymás kigőzölgésében.

Aznap Reni tette az asztalára a pénzt. Jó jelnek tekintette, hogy tőle kapja az ellátmányt. Gondosan megszámolta most is. Megnézte még egyszer az utalványokat. Memorizálta: Szegő, Jobbágyi, Flaisz.

Tejet töltött. Újabban rászokott a tejre. Észrevette, hogy jót tesz a térdének. A tejivással időt is spórolt. Évtizedeken át komótosan reggelizett. Rá kellett szólni, hogy igyekezzen.

Kézikocsija háromnegyedig telt meg levelekkel. Óvatosan engedte le a lépcsőn. Ha a vállán kellett volna cipelnie, amit a kocsiban elvitt, tönkremegy a háta. A gerincre különben is vigyázni kell. Szakmája nem csak a testét amortizálta le, a jellemét is. Nagyon is észrevehetően tördelt belőle darabkákat, mint az időjárás a járdák mutatós szegélyköveiből. Az első években még tökéletes postás akart lenni. Minden ajánlottal felszaladt az emeletre akkor is, ha nem jeleztek vissza a kapucengőn, mert hátha mégis otthon vannak, csak épp a porszívó megy, rádió szól, hangos a tévé. Egyszer magas borraalót kapott egy főorvostól. Nem tudta mire vélni. Hosszan vívódott a lépcsőházban, hogy mitévő legyen, aztán becsúsztatta a bankjegyet a doktor úr postaládájába. Ehhez képest elkurvult huszonöt év alatt. Megegett, hogy azért nem fogadta el a borraalót egy másik orvostól, mert kevesellte az éves munkája elismeréseként.

Későn indult ki. Utolsónak.

Már feltűnt a kanyarban a helyi járat, futnia kellett. A sofőr megvárta, és a végállomáson pontosan a padka mellett állt meg, hogy megkönnyítse a leszállást. Pedig nem is tudta, hogy ma dolgozik utoljára. Néha elnézte az időseket, milyen nehezen kászálódnak le ők is, ha a sofőr figyelmetlenül áll be a megállóba.

Az első levelet a temetőgondnoki lakás levélszekrényébe dobta. A gondnoknak számtalan családtagján kívül egy farkaskutyája is volt. Megkötve tartotta, de tárt kapu mellett. Csengő sehol. Az ablakon kellett zörögnie. Ha az se használt, kiabálni. Idegtépő kutyaugatásban. Végül sikerült rábeszélnie a gondnokság műszaki vezetőjét, hogy a postaládát szereltesse át az övék mellé. Persze nem a félelmével indokolta a kérést, hanem üzemi területnek nevezte a helyet, ahova nincs joga belépni.

Elindult a nemrég átadott Baláca panzióhoz. Ezúttal körbe ment, a hosszabb úton. Figyelmeztették, ne a fűvön közlekedjen. Igazuk volt, de nem mindig törődött vele. A rövidebb út parancsát követte a lába.

Nem hozott sapkát, pedig hallotta a híreket a sugárzás káros hatásairól. A hiúsága erősebb volt, mint az UV-sugárzástól való félelem. Két napja mosott haját. Sajnálta volna, ha kincstári baseballsapkája eltakarja még nem őszülő fejét.

A Jade Hotel a fogászati turizmus fellegvárának számított. Hatnapos váltásban érkeztek az eurós vendégek. Ide most csak azért vitte be a közönséges leveleket, hogy elköszönjön. Jól bántak vele a recepciós lányok. Hideg ásványvízzel, télen forró teával kínálták. Eurót is középárfolyamon vásárolhatott. Biztonságos megtakarításait gyarapíthatta. Volt miért köszönetet mondania.

A Korona köz 2. egyik ablakában függöny lebbent. Integtetett az eltűnő sziluettnak.

Pillantása a postaládákat pásztázta. Kiváló helyen voltak, s ez az ő érdeme. A szeme láttára épültek itt a házak. Legelőször a legtávolabbi részen. Még utak sem voltak, csak a por. Megismerkedett a tulajdonosokkal, akik odatették a postaládát, ahová kérte: a telekhatárra. Ezt hagyja örökül az utódjának, a lakópark telekhatáron lévő postaládáit.

Sárgálló barackfát nézegetett. Meg szokta dézsmálni a gyümölcsfák útra kihajló ágait. Nem szóltak rá. Egyszer még azt is mondták, ha tudták volna, hogy szereti a diót, nem szedik össze mind, hogy találjon.

„Ha itt akarsz maradni hosszú távon – tanította a mesterének tekintett Zoli bácsi –, add meg a tiszteletet mindenkinek! A vezérigazgatótól a frissen szabadult rabig, egyformán. És vissza fogod kapni.” A recept bevált. És nem esett nehezeze betartani.

Utoljára mondja be a megszokott szöveget a kaputelefonba: „Jó napot kívánok! A postás vagyok.” A Bráz-lányoknak megtiltották a szülők, hogy bárkinek is ajtót nyissanak, amikor egyedül vannak otthon. De ha bementa, hogy az „ördög vasvillával megérkezett”, azonnal beengedték. Egyikük anyuka már.

Nekilendülni a Palást utca dombjának kézikocsival mindig sok energiájába került. Most semennyibe.

A pénteki szórólapozók megkeserítették az életét. Először helyet kellett csinálni a leveleknek, hogy kézbesíthessen. Volt, hogy türelmetlenségében kitepte a reklámanyagot, és behajította az udvarba. Kiadta dühét a kényszerű társbérlet miatt.

Visszasétált egy levéllel. Ha rossz helyre sorolta reggel, a büntetést nem úszta meg.

Mennyiségben a Takácskert vitte a pálmát. Csupa hivatalos levél, árnyék nélküli utcák, ez volt a Takácskert. Sikeres vállalkozók, profi sportolók, orvosok,

ügyvédek, bankvezetők, főhivatalnokok, jó szülői hátterű fiatalok lakóhelye. Pár éve még a Kiskőrösi utca utolsó háza állt itt, benne négy roma családdal. Az őket befogadó „bolond” öregasszonyról is voltak emlékei. Már a Stadion utcai megállóban hűsölt egy kimerítő nap után, amikor furcsa, szaggatott zajt hallott. Semmilyen addig ismert hanghoz nem hasonlított. Egyre közeledett. Aztán meglátta a feketébe öltözött öregasszonyt, amint jókora papírdobozt vonszol a szemközti járdán. Miután legéppuskázta képzeletben, odament hozzá, betette táskáját a dobozba – ennyivel is nehezebb lett –, és megkérdezte, hova kell vinni. Az kimutatott a temető felé és mosolygott. A doboz tüzelnivalóval volt tele.

A romák lelépési pénzt kaptak az önkormányzattól, és szétszóródtak a megyében.

Kifizette az első utalványt. Kerek összeg volt. Borralalóra nem számíthatott.

A Korona köz 1. első lakásába sűrűn érkeztek APEH-os tértis ajánlottak, de sohasem találta a címzetteket. Valakik bejelentették a cégüket egy ismerősük címére, ő meg írhatta az értesítőket.

Egy család a Magiszter Hotelt kereste. Volt idő, amikor idegesen reagált ezekre a segítségkérésekre. Kirázta a hideg a „Maga biztosan tudja...” kezdetű mondatoktól. Pláne, ha emiatt nem tudott átmenni a zöldnél a gyalogátkelőn. Rendszerint ilyenkor robogott el a megfelelő helyi járat, hogy 10–20 percet kelljen várni a következőre. „Ha jön velem szaporán, elmondom, hol van, amit keres”, közölte később kíméletlenül. Külföldi autók, kamionok álltak meg mellette. A sofőr címmel a kezében kérdezősködött, és ő rajzolt, magyarázott hosszú percekig. „Magyar Posta!”, mondta búcsúzóul, mikor megköszönték a segítségét. Aztán, hogy sorsjegyeladással nyaggatták a főnökei, kitalálta, akkor juteszébe, hol van a keresett hely, ha vásárolnak sorsjegyet tőle. Elszemtelenedett. Egy férfi egyszer kedvesen visszaautózott hozzá, mert elfelejtette megvenni a sorsjegyét.

A Szegfű utcában járt, mikor meglátta a semmilyen arcú sovány ebédkihordó nőt. Az Ördög nője, így emlegették a borozóban. Néha köszönt neki, néha nem. Hogy is áll a nagy tiszteletadással?

Az ötlakásos Malomkő utcai sorházhoz ért. Egyszer kiszámolta, hány lépcsőt tett meg feleslegesen, teherrel a vállon, azért, mert a postaládák fent, a bejárati ajtónál lettek elhelyezve. Tízezer feletti számot kapott évente. A napi tizenkét kilométer mellé. De bárhogyan érvelt, bármire hivatkozott, nem tudta leimádkozni a ládákat, nemhogy a telekhatárra, ahová a postatörvény alapján tenni kellett volna, de még a lépcsők aljára sem. Azt hitték, hogy nem szeret dolgozni. Persze nem az ő dolga lett volna meggyőzni a tulajdonosokat, hanem a kézbesítőellenőré vagy a nagyságos főnököké, de azok csak a vállukat vonogatták, ha panaszkodott. Azzal vigasztalta magát, amit a Szabó főorvos úr mondott: megerősödik a szíve, nem lesznek szívpanaszai.

Szerény eredményeket azért elért: két család letette a postaládát a lépcső aljába. Rájuk büszke volt.

Mikor szóba hozta, hogy nyugdíjba vonul, és utoljára kézbesít, Szaksz néni mindjárt azt kérdezte: „És hol fog dolgozni?” Önérzetesen válaszolt. Fáradtan meg nyugdíjba, tönkrement térddel, miért akarna még dolgozni? Az ilyen vála-

szokkal el tudta érni, hogy megriadjanak tőle azok is, akik jóindulattal voltak iránta, mint Szaksz néni.

K. Mónika kérdésére, aki a másik társasház bejárata előtt dohányzott – „Hozott valamit?” –, nem is válaszolt. A postás mindig hoz valamit, hiszen azért van itt. Amikor a levélszekrényfal előtt áll, akkor várakozzék mellette K. Mónika, és ha jött levelük, a kezébe adja. Ám azt sem szerette, ha áll mellette valaki. Könnyebben tévesztett, nem beszélve arról, miért kell látni egy lakónak, hogy ki kap levelet.

Háromnegyed egyre járt az idő. A környéken dolgozók már visszafelé jöttek az ebédből.

Felvette az előreszállítási zsákot. Kioldozta a madzagot – beütötte a kódot –, és a cégekkel teli udvarban kezdett kézbesíteni. Az informatikai vállalkozáshoz, ahol megengedték, hogy ideküldesse a zsákját, szégyellte felmenni elköszönni, hátha azt hiszik, ajándékot szeretne. Elsündörgött. Az udvaron dohányzó szakik nem törődtek vele.

Az ügyvéd úr egyedül volt az irodában. Túlzott előzékenységgel tájékoztatta, hol kell aláírni az ajánlottakat. Itt nem merte megtenni, hogy a levélszekrénybe dobja. Azt viszont csendes örömmel nyugtázta, hogy együttműködésük véget ért. Rosszul érezte magát a szorító határidők, nem talált iratok, a folytonos feszültség légkörében. Rá is átragadt.

Hazaugrott szükségét végezni. Itt volt a legközelebb az otthonához. Felesége a konyhában izzadt. Ebédet főzött. Megpuszilta, és folytatta a munkát.

Sok ember idegen maradt számára, és ő is idegen maradt nekik. Vagy korábban jó volt a kapcsolatuk, és megromlott. Mint Szűcsékkal. Próbálta tagadni, úgy beállítani a történeteket, hogy neki volt igaza, de sajnos nem. Túl sokat képzel magáról. Elvárta például, hogy megbocsássák, ha összecseréli az OTP-levelüket a másik utcában lakó Szűcs Lajoséval. Mert a néni figyelmeztette, hogy a férjének már harmadik alkalommal kell kijavítani az ő hibáját, és elvinni a helyes címre a levelet. Szerencsére nem bontották fel. Akkor még neki állt feljebb, hogy Szűcs néni, aki maga is postán dolgozott, tudhatná, hogy az egyenlevelek korában milyen könnyű tévedni, főleg, ha a cím nem is látszik a levélablakban, csak a név, és rázogatni kell, mert a levél nem tölti ki a borítékot. A néni nem fogadta el ezt a magyarázatot. S a fejlemények őt igazolták: nem tévesztette össze többé a Szűcsöket. Igaz, ebben az is segített, hogy a másik elköltözött. De a helyzetet nem tudta megmenteni: megvonták a borralalóját. És nem reklamálhatott. Mellékbüntetésként a hívóssá vált viszonyt és a nyomában járó rossz lelkiismeretet kellett elkönyvelnie. Pedig Szűcsék kezdetben annyira kedvelték, hogy még dicsekedtek is vele, milyen udvarias, művelt. Visszahallotta.

Le akarta tenni végleg a táskát. Megutálta magát és a mesterségét is.

A puccos Kádár utca! És a gyilkos többiek: Kinizsi, Kiskőrösi, Pázmándi, Szegfű, Malomkő, Gulyadombi sétány, Korona köz, Jogar köz, Kard köz, Palást utca, Takácskert utca, József Attila utca. Viszonya volt az utcákkal. Szagolta hónaljukat. Bukdácsolt krátertölcséreikben. Csodálta hajuk színét, napégett bőrüket. Koptatták cipőit s térdében a porcot. Kihallgatták monológjait. Hogy lesz majd

nélkülük? Vissza fog térni, sétákat tesz, gondolta, de az emelkedőn, míg a Kádár 10-be felért, az utolsó ereje is elfogyott. Élt itt egy aranyos tacsó. Csak aliből ugatott, hajlott volna a barátkozásra, de nem mert megsimogatni. Aztán a kutya is félni kezdett tőle.

Elbúcsúzott egy harmincéves rózsától. Visszaindult a postára. Egy kocsi álló szerelvény: felvonszolta magát a Kossuth-dombon, fújtatott, lihegett. Fehéren izzott a júliusi nap.

J Á N O S A E S Z T E R

Ismeretlen sugárzás

Míg alszom, száguld velem az ágy. Alatta suhannak a légimérföldek, vonalak kusza rajza, fekete és világos, csontszínű felhő a vizek felett. És valami sugározni kezd, talán kívülről, talán át rajtam, a bőrömon keresztül, fehér a fénye, nincsen fénye, üres. Képeket készít arról, ami láthatatlan.

Mint a röntgensugár. Négyévesen leestem az ágyról, és eltört a kulcscsontom. Úgy emlékszem, egy fehér vászon elé állítottak a kórházban, és valaki mondta, hogy itt röpiül a kismadár. Akkor tényleg megláttam azt a mozgó fényfoltot, mintha szárnya lett volna.

Egy női fejet hámozok, húzom le róla a bőrt. Valamiért elmegyek a boncasztal mellől, mire visszaérek, egy másik nő áll ott, már befejezte, amit még én kezdtem. Kiürítette a koponyáját.

Képeket látok rólad, az egyikén szilvát eszel, valahol máshol, a háttérben ismeretlen táj, olajfák. Csonthéjas gyümölcs. Ettől megnyugszom. Most már tudom, hogy azért nem válaszolsz, mert nem vagy otthon, és te mindig erre vágysz.

*Kékes madarak repülnek felém, keresztül rajtam,
át a testemen. Érzem a bőrömön a szárnycsapásaikat,
a tollaik érintését. Átsuhannak a csontjaim között,
és képeket készítenek arról, ami láthatatlan. Ezen te is
rajta vagy, éppen szilvát eszel. Mögötted olajfák,
és talán valami más, egy táj, ismeretlen sugárzásban.*

Semmi sem

*Nem mosolyogsz, csak nézel, és most már
nekem sem kell mosolyognom.*

*Csak állsz az út másik oldalán a zebránál.
Köztünk még ennyi tér, ennyi idő,
amíg zöldre vált a lámpa, és mi várunk.*

*Most már nem számít, most már késő.
A baleset tulajdonképpen már megtörtént.*

*Nincsen sietség, nincs zavarodottság,
nagy csendek vannak, nagy lélegzetvételek.*

*Csak állni szemtől szemben, és várni.
Mindent tudni, és nem tudni semmit mégse.*

*Nem mondani semmit, és nem tenni semmit,
csak érezni azt, ami van.
Az út, a lámpa. És mintha nem lenne ez sem.*

Két apa

*Apa mindenre képes
 az enyém háztetőket épít
 ez azt jelenti hogy az én apám egy ács
 ma is léteznek ácsok az én apám is az
 ezt a kört végig kell futni általában
 egy osztálytársam szerint az anyja
 irodalommal foglalkozik
 pedig állítólag verseket ír
 mégse mondja rá azt hogy költő
 hát én nem mondom azt az én apámra
 hogy építőipari munkás
 az én apám egy ács*

*szóval tetőt épít az én apám
 és ha elkészül fel lehet mászni rá
 a tetőre mármint
 egyébként apára is fel tudtam mászni régen
 ha leguggolt fel tudtam mászni rá és a nyakába tudtam ülni
 ezt ma is megtehetném de szerinte most már
 inkább használjam a saját lábamat amíg hazaérkezünk
 otthon kártyázunk vagy dartsozunk
 és olyan csúzlit készít amivel csak
 arra szabad lőni amit odaképzeliünk*

*apának szakálla van és meg lehet rángatni
 ilyenkor úgy tesz mint aki mozdulatlan
 és úgy csinál mintha észre se venné
 aztán hirtelen felhorkant és felém harap
 és akkor eléggé meg lehet ijedni tőle
 ami jó*

*mint mikor elkap és feldob a levegőbe
 olyan magasra hogy pont nem vágódom neki
 a keresztgerendának
 és amikor ott vagyok fent ő meg alattam
 és az anyám is és a többiek
 és még pont nem kezdtem visszaesni
 akkor olyan vagyok mint a tévében az az úrhajós*

akinek a szkafanderét a hasánál
csak egy zsinór köti az úrhajóhoz

az anyámat egyébként meg akarták ölni amikor terhes volt velem
azt mondták róla hogy egy kurva akit felcsináltak
hogy apám csinálta fel pedig nem is házások
apám azt mondta hogy ő aztán nem csinálta fel
és akkor kinevették és azt mondták hogy bolond
hogy akkor nyilvánvalóan más csinálta fel az anyámat
anyám viszont azt mondta hogy őt senki nem csinálta fel –
hanem hogy van egy másik apám
de róla nem beszélhet
neki a nevét sem szabad kimondani

és akkor az emberek megint röhögni kezdtek
aztán köveket szedtek össze hogy megdobálják
de nem úgy mint mikor célba kell dobálni
hanem tiszta erőből hogy megdögöljön
és akkor az apám odalépett elé
hogy ne tudják megölni
amire a férfiak kiabálni kezdtek
hogy az egy dolog hogy egy kurva védekezni próbál
de éppen apám az akinek szabad lenne
az anyámat jól összevernie
vagy hogy az első követ ő vágja hozzá

miért akarta apám hogy az anyám mégis éljen
én pedig miért beszélek az apám szívéből
az osztálytársam akinek az anyja irodalmár
megmutatta az anyja egyik versét amiben az van
hogy soha nem lehet tudni mi van a mélyén
mármint a szívnek
és hogy ezt az sem tudhatja biztosan akié a szív
és hogy azt se tudni hogy kié a szív egyáltalán

anyám sokszor mesél nekem a másik apámról
hogy a nevét sem szabad kimondani
mondjuk
ha erre gondolok szomorú leszek
mert anyám azt mondogatja
hogy a másik apám is szeret
és hogy ő mindenhol ott van
de akkor lehet hogy mindig elkerüljük egymást
a másik apámat még nem láttam soha
vagy ha láttam is nem vettem észre őt
lehet hogy ő se vett észre engem
ha látott

és anya hiába mondja
hogy akkor is szeret a másik apám
hogyha nem látom őt
eddig soha nem tudtam felmászni rá

ezt a másik apámat
olyan tengerésznek képzelem
aki mindig majd holnap fog kikötni
szerintem nincs olyan
hogy egy csillag vezessen bárhova
de anyám szerint a másik apám
minden csillagképet ismer
ő irányítja a csillagképeket
ez csalás
hogy mindenhol lenni tud
ha velem van akkor ne legyen máshol

az apám aki a gerendákkal dolgozik
például nem épített háztetőket ha rám vigyázott
nem a gép előtt ült és nem ült a tévé előtt
velem volt amikor velem volt

a másik apámat
akinek a nevét sem szabad kimondanom
elképzelném úgy is mint egy embert
akinek szakálla van és a felhők fölött uralkodik
akkor biztosan tudhatnám róla hogy nincsen
ami épp olyan megnyugtató lehetne
mint azt hinni róla hogy létezik

úgy mint az első apám
aki tetőt épít a házra
ahová én fogok beköltözni majd

vagy úgy ahogy te vagy
aki van

éjszaka
csillagtalan
kövekkel kivert törtarany
mesélj az egyről ami van
ami olyan

mint te vagy
anya
aki vagy.

Akik eddig

*beletenyereelt
életünkbe a mi
rosszul alszol félsz
meddig fog tartani*

*nem lesziünk azok
akik eddig voltunk
ha oltjuk mivel
egyre kínzóbb szomjunk*

*évszak melybe több
élet is belefér
van olyan s emlék
emlékkel összeér?*

Esni kezdett

*kopogtam vártam hogy majd
nyílik az ajtó
megismételtem
de nem történt semmi
emlékszem a tekintélyes
békebeli rézkilincsre
hogy nem tud
sehogyan sem akar mozdulni
ez régen volt
álltam még ott egy darabig
aztán körülvett az üresség csöndje
és nem tudtam mit is gondoljak
csak éreztem nem vagyok
teljesen egyedül
lehetett volna egy színes dia is akár
apa gyűjteményéből
ahogy várahoztak*

*a dombtetőn csapatba verődött ózek
majdnem mozdulatlanul
szürkiült esni kezdett a hó*

Épül hídja

*meztévesztő a való
mégsem várunk semmi jót
hagyjuk hogy fogyjon a szó*

*mit mondjak ez a helyzet
szakadozik az idő
a kéz mindent elenged*

*menniünk végképp nincs hova
nem titok mindennek van
ára nem csupán oka*

*egyre nyúlnak az árnyak
és hideg van – most épül
hídja a némaságnak*

Mit gondolj

*hiányzol – a kutatók persze
azt mondanák erre
hogy nincs ebben semmi különös
az elektrokémiai mintázat alapján
pontosan és viszonylag egyszerűen leírható
ez az egész ami nem más
mint a neuronok játéka
de azért hívd majd fel doktor freudot
mit gondolj erről*

Vénasszonyok nyara

*ebéd utáni séta a tágas udvaron
lassan komótosan ahogy a nap
megy az égen és arcomba loccsintja
forró aranyát nem tesz kárt bennem
nem is javít rajtam beálltam már mint
a téli Balaton ismerős levegőt szippantok be
a rigó kotta nélkül hibátlanul fújja nekem
elnézem a fák reszketeg lombját amint
észrevétlenül kilopakodik leveleikből a zöld
két kör a szokásos adagom telne még erőmből
többre is de ennyi elég a petyhüdt izmoknak hogy
kitombolják magukat eljön majd az egy
kör ideje is sőt hogy nem lesz egy se de ne
szaladjunk előre ennyire a futás megvisel szívet tüdőt
elhasznált alkatrészek szavatossági idejük
lejárt vénasszonyok nyara hallom szinte
ruhájuk suhogását gúnyos nevetésüket
a megcsalt férjek letépett glóriájával kezükben
hűvös szél koslat utánuk megcsillan
ősz hajszáluk a lenge ökörnyál*

ELBOCSÁTOTT NYELVEK

avagy az egykori Pozsony soknyelvű közegének mai nyomai

Jozef Tancer nyelvész, germanista szlovákul 2016-ban megjelent *Elbocsátott nyelvek* című kötete nem véletlenül lett sikerkönyv: olyan témát jár körül sajátos formában, amely az 1990 előtti évtizedekben, ha nem is volt tabu, nem került szóba a nyilvánosságban. A *Hogyan beszéltek egykor Pozsonyban?* alcímet viselő könyv húsz interjút tartalmaz: beszélgetéseket olyan emberekkel, akik gyermek- és fiatakorukat a két háború közötti Pozsonyban töltötték, akkor, amikor a többnyelvűség a város soknemzetiségű polgársága számára természetes volt. Hogy mit jelentett ez a hétköznapokban, azt számos példával illusztrálja a szerző, elsősorban a jelenség szituációkhoz kötöttségét hangsúlyozva. Az ugyanis, hogy magyarul, németül vagy éppen jiddis nyelven beszéltek egymással az emberek a hivatalokban, a piacon, a családi ebédek alkalmával, az üzletekben vagy a szomszéddal a tornácra folytatott társalgás során, a helyzetektől függően változott. Az azonban biztos állítható, hogy az egy nyelvű pozsonyi polgár ritka volt, mint a fehér holló.

Tancer arra volt kíváncsi, miként éltek meg a régi Pozsony lakói a soknyelvűséget, hogyan használták környezetük nyelveit. Rákérdez a nyelvek elsajátításának módjára, az interjúalanyok családi nyelvhasználati szokásaira, és ezekből a beszélgetésekből sajátos műfajú, az *oral historyt* a szociolingvisztikával és a hétköznapok történelmével ötvöző, érdekes és tanulságos könyv kerekedik ki. Az 1916 és 1933 között született beszélgetőpartnerek németként, magyarként, szlovákként, zsidóként vallanak a két háború közti Pozsony nyelvi helyzetéről, de persze nem csak arról. Mivel a történetek nem korlátozódnak a két háború közötti időszak történéseinek felidézésére, a beszélgetésekben a háborús évek és a huszadik század második felének sűrű időszaka is szóba kerül.

Az interjúkból kibontakozó *nyelvi életrajzok* hihetetlenül sokszínűek, mert az itt megszólaló egykori pozsonyiak sorsa sokfelé kanyarodott: volt, aki a városban maradt 1945 után is, de még többen emigráltak: Ausztriától, Csehországtól és Németországtól Argentínáig, Izraelig és az USA-ig számos ország lett az egykori pressburgiak új hazája. E sokféleség miatt mondhatjuk, hogy az egész huszadik századra ráláthatunk a szövegek sajátos szemszögéből, az interjúalanyok társadalmi hátterének változatossága miatt pedig az egykori pozsonyi polgárság szinte valamennyi rétege, csoportja képviselteti magát, emellett munkások és parasztok hétköznapjaiba is bepillanthatunk. Az interjúk nyelve élvezetes, a laikus olvasó számára is könnyen érthető, mert a beszélők köznapi, társalgási nyelven szólnak meg. A beszélgetésekhez a szerző egy-egy rövid esszében közérthető szakmai magyarázatokkal szolgál nyelv és ideológia, nyelv és identitás, nyelvi repertoár, nyelvi nevelés, többnyelvűség és egy nyelvűség fogalmai, illetve összefüggései értelmezéséhez.

A könyvet elolvasva alapvetően másként gondolkodunk az anyanyelv, az idegen nyelv fogalmairól és képzetéről, de a könyv fontos kulcs lehet a multietnicitás és multikulturalitás gyakorlati működésének megismeréséhez, térségünk kultúrtörténetének alaposabb megértéséhez is.

Balogh Magdolna

ELBOCSÁTOTT NYELVEK. HOGYAN BESZÉLTÜNK EGYKOR POZSONYBAN?

„Nem tudom”, avagy az anyanyelv buktatói

A kutató egyik feladata, hogy rákérdezzen a világra. A valóság sokszor egyértelműnek tűnik, de jóval gyakrabban fordul elő, hogy bonyolultabb, mint amilyennek első pillantásra látszik. Ahhoz, hogy felismerje az „egyszerű” igazságok bonyolultságát, a kutatónak el kell távolodnia az általa kutatott valóságtól. Akár azon az áron is, hogy azt mondják rá, elszakadt a valóságtól. Az anyanyelv fogalma is egyszerű és közérthető szónak tűnik. Gyakran halljuk, amikor az iskolai nyelvtanításról, az állami intézmények nyelvéről, a népszámlálásról, a kisebbségek nyelvi jogairól és hasonlókról esik szó.

A szlovák nyelvhez hasonlóan sok más nyelvben is szó szerinti jelentésben, anyanyelvként jelölik ezt a fogalmat – *Muttersprache*, *anyanyelv*, *mother tongue*. Ez az a nyelv, amelyet a gyerek az anyjától tanul meg. Az a nyelv, amelyhez ugyanolyan intim kapcsolat fűzi az embert, mint ahhoz a személyhez, aki világra hozta. A gyerek és az anya nyelve közötti kapocs erőssége fejeződik ki például abban, hogy a jiddisül beszélők *mamelosn*-nak, azaz az anya nyelvének nevezik nyelvüket (héber *losn*-nyelv). Az a kérdés, hogy „*Tsi redt ir mamelosn?*”, nem azt jelenti, „Beszél ön az anyanyelvén?”, hanem azt, „Beszél ön jiddisül?” Mivel azonban a mai Szlovákiában az anya nyelve egyúttal az apa nyelve is, *A szlovák nyelv kisszótára* az anyanyelv szót úgy határozza meg, mint „azt a nyelvet, amelyet a szülőktől tanulunk meg”.

Amikor beszélgetőtársaimtól azt kérdeztem, „mi az anyanyelve?”, egyikük sem kérdezett vissza olyanformán, hogy „mit ért ezen?” Valamennyi interjúalanyom magától értetődőnek fogta fel a kérdést. Csak éppen számomra vesztette el fokozatosan az egyértelműségét. Minél több választ kaptam, annál kevésbé volt számomra világos, mit is jelent valójában az anyanyelv szó.

Nézzünk talán először egy másik szót, amelyet a szlovák nyelvben spontán módon az anyanyelv szinonimájaként használunk, a *születési nyelvet*. Az, akinek szlovák az anyanyelve, az született szlovák nyelvhasználó, vagyis a születési nyelve szlovák. Már itt szembesülünk az első olyan automatikus kitételrel, amellyel az emberek gyakran összekapcsolják az anyanyelv fogalmát. Az anyanyelv vagy a születési nyelv olyasmi, amit mindannyian ajándékba, adományként kapunk. Szigorúan véve azonban nem létezik *születési nyelv* vagy *született nyelvhasználó* (*native speaker*), minthogy senki sem születik már „kész” nyelvvvel. A nyelvet fokozatosan, lépésről lépésre kell megtanulnunk a közvetlen környezetünkkel folytatott kommunikáció során. A születési nyelvet tehát valójában csak a születésünket *követően* sajátítjuk el. Többnyelvű környezetben ez az első látásra triviálisnak tűnő megállapítás azt jelenti, hogy az anyja nyelvén kívül a gyerek kezdettől fogva találkozik más nyelvekkel is. Attól függően, hogyan nevelik élete első éveiben, előfordulhat, hogy egy időre a nevelője, gondozója nyelvét tanulja meg a legjobban, mondjuk a nagyszülőkéét vagy a számára meghatározó személyét. A figyelmes olvasó ebben a könyvben számos példát találhat ennek alátámasztására.

Az anyanyelv vagy a születési nyelv tehát nem egyszerűen az a nyelv, amelyet az em-

ber „kap”, hanem az, amellyel a leginkább azonosulni tud. Többnyelvű környezetben, ahol az egyes nyelvek nem kötődnek szigorúan egy adott személyhez, a gyerek az adott kommunikációs helyzetből függően felváltva beszél különböző nyelveken a hozzá legközelebb állókkal. Vagyis akár több nyelvet is tekinthet az anyanyelvének, mindazokat a nyelveket, amelyeket gyerekkorában bizonyos helyzetekben használt: „...amikor azt kérdezik tőlem, mi az anyanyelvem, azt kell válaszolnom, hogy három anyanyelvem van: a német, a magyar és a francia”, így válaszol az anyanyelvét firtató kérdésre Erika Blumgrund.”

**Erika Blumgrund:
Az emberek mind-mind egy bizonyos küldetéssel jönnek a világra**

„Nem szeretném, ha beszélgetésünk valamiféle holokauszt-sztoriba futna bele” – ismételte többször is Erika Blumgrund (1924) levélben csakúgy, mint a Buenos Airesben folytatott beszélgetéseink során. „A nyelvekről beszélgetünk.” A nyelv és a kommunikáció kimeríthetetlen témát jelent a költő számára, aki egyben újságíró, tánc- és tornatanár is. De akár akartuk, akár nem, mégiscsak érintenünk kellett a háborús évek tragikus eseményeit, mivel azok után már nem élhetett úgy, ahogyan annak előtte. Gyakran eszembe jut, vajon hogy festene Pozsony, ha ma is létezne az a művelt, kifinomult, jól szituált, lokálpatrióta és demokratikus érzelmű zsidó polgárság, amely ugyanakkor az első köztársaság híveként világpolgár is volt.

Ez a közeg formálta Erika Blumgrund kultúrához és társadalomhoz fűződő viszonyát. Ez alakította életstílusát is, amely az emigrációban is változatlan maradt. Lakása egy kis darab Közép-Európa Argentína szívében. Igazi bécsihez hűen naponta benéz kedvenc kávéházába. Könyvtárában ugyanazok a könyvek vannak, amelyek osztrák vagy pozsonyi nemzedéktársainál – Stefan Zweig, Friedrich Torberg mellett szlovák, cseh, spanyol, latin-amerikai szerzők művei. Nem hiányzik innen a *Svejk*, de nem hiányoznak Masaryk vagy Pablo Neruda művei sem. Erika humanista gondolkodását azonban nem csak a könyvek formálták. A háború tapasztalata révén nyerte el valódi dimenzióját. Azt írta nekem, „az emberek mind-mind egy bizonyos küldetéssel jönnek a világra”. Azt gondolom, Erikának az a küldetése, hogy mindenben a szépet keresse, miközben nem csukja be a szemét a világ borzalmai láttán sem.

Az alább közölt beszélgetés a 2014 júniusa és 2015 nyara között folytatott levélváltásaink és beszélgetéseink jóváhagyott kombinációja. Eleinte németül leveleztünk, majd, miután 2014 decemberében személyesen is találkoztunk Buenos Airesben, áttértünk a szlovák nyelvre. Kiderült ugyanis, hogy Erika ennyi év után is kitűnően beszél és szívesen is használja a nyelvet.

Milyen családból származik?

Hagyományos zsidó családból, ami ma már, legalábbis itt, Argentínában, liberálisnak számítana. Mamám pozsonyi, lánykori neve Redlinger. Az ő apja is pozsonyi. Ezüstkereskedése volt ott, ahol később a Bat'a cipőbolt épült fel. Apuka Vágsellyéről származott. Eredetileg tanulni jött Pozsonyba, de végül bőrfeldolgozó üzemet alapított. Szerencséje volt. Megismerkedett anyámmal, egymásba szerettek, összeházasodtak. Igazi szerelmi házasság volt, nem *siduch*, azaz közvetítő útján létrejött házasság, ami a zsidó családokban egyébként megszokott dolog volt. Apám nagyon szigorú volt, de igazságos. Sosem felejttem el, hogy mindig hozott nekem korai cseresznyét. Amikor lázadoztam és a jogaimat követeltem, mindig azt mondta: „*Quod licet Jovi, non licet bovi*”. Nagyon odafigyelt az asztali etiketre, a jó modorra. Azt, hogy mondjuk mindig: kérem, köszönöm, később én magam is megköveteltem a gyerekeimtől és az unokáimtól, és azt hiszem, szin-

te örökletesen tudják ezt a dédunokáim is. Apám szüleinek vegyeskereskedésük és egy majorságuk volt Vágsellyén. A nagyapám egyszer sem járt Pozsonyban. Nagyanyám olykor-olykor eljött, de sohasem érezte jól magát. Hiányoztak a tyúkjai, kacsái, libái, a kert, az udvar és a parasztok is. Nem volt neki való a városi élet.

Milyen nyelveken beszéltek otthon?

A szüeim egymás közt magyarul beszéltek, velem pedig németül. De ha tőlem megkérdezik, mi az anyanyelvem, azt kell mondanom, három anyanyelvem van: a német, a magyar és a francia. Kicsi koromtól voltak nevelőnőim, először szudétanémetek, azután svájci francia kisasszonyok. A mamám tökéletesen beszélt franciául. Elvégezte a felső lányiskolát, ahol a jövődő perfekt úrinőinek jártasnak kellett lenniük irodalomban, művészetekben, zenében egyaránt. És akkoriban a francia volt az a kultúrnyelv, ami ma az angol. *Tout se casse, tout passe, tout se remplace!* Szlovákul nem beszélünk otthon. Szlovákul csak a népiskola ötödik osztályában kezdtem el tanulni. Angolul is kellett tanulnom. A gimnáziumban ehhez jött még a latin, az egyik kedvenc tantárgyam! Sajnos, ötödik után ott kellett hagynom az iskolát, úgyhogy a latint nem fejeztem be. De néha azért használok a verseimben.

Milyen nyelven beszéltek a nagyszülei?

Apám szüleinél Vágsellyén magyarul beszéltek, de olykor szlovákul is. Anyai nagymamám németül és magyarul beszélt. Nagyapa, a férje, csak németül. Jiddist gyerekkoromban nem hallottam, a jiddist Kelet-Szlovákiában beszéltek. Csak itt, Argentínában derült ki számomra, milyen jelentős jiddis nyelvű irodalom van. Összebarátkoztam Eliahu Tokerral, akinek a szülei Varsóból származtak. Gyerekkorában otthon jiddisül beszéltek, ahogy sok más Kelet-Európából emigrált zsidó családjában. Gyönyörű jiddis költészeti antológiát adott ki spanyolul.

Hol laktak?

A Kecse és a Konvent utca sarkán, szemben a későbbi Goethe Intézet épületével. Akkor Kecse utca 23. szám volt, ma 15-ös. A háznak nagy kertje volt, a gyerekek a kerítésen át másztak be hozzánk.

Szoktak otthon olvasni?

Nálunk mindenféle könyvek, folyóiratok, újságok heverték a legkülönbözőbb nyelveken. Amikor kicsi voltam, a felnőttek sokat olvastak nekem. Emlékszem a *Les malheurs de Sophie*-ra, a *Max és Moritz*ra természetesen, Andersen meséire, Erich Kästnerre, de a magyar *Cilike viszontagságaira* is. Este, amikor már ágyban voltam, bejött hozzám a mama. Először héberül, aztán németül imádkoztunk – ez jellemző volt a szüeim Monarchia-pártiságára. *Lieber Gott, ich bitte dich | beschütz Anyuci, Apuci und mich | und gib mir guten Kindersinn | damit ich brav und fleissig bin.* A magyart a szüeim beszélgetéseiből, a nagyszüeimtől és a cselédektől lestem el, akik Dél-Szlovákia magyar falvaiból jöttek. Szinte a családhoz tartoztak, egyikük segített később túlélnem a háborút.

Milyen népiskolába írtatták be?

Az ortodox zsidó népiskolába a Vár utcában. Mindig elkísért a pesztonka, és én minden reggel ugyanazon a helyen visszafordultam. A gyerekorvosunk, dr. Freiberg találta meg a megoldást. Az Edel utcától más úton mentünk, a problémák megszűntek. Két évig Goldstein néni, azután két évig Adler néni tanított. Megtanítottak olvasni, írni, számolni, sőt, zoknit stoppolni is. A szegény lányok hozták otthonról a lyukas zoknikat, a gazdagok meg újakat hoztak, amiket előbb kilyukasztottak, azután megstoppoltak. Ez már akkor sem tetszett nekem, igazságtalan volt, szégyenletes. A népiskola ötödik osztályától a szüeim már szlovák iskolába adtak. Akkor még egyáltalán nem tudtam szlovákul. A tanító nénim magánúton tanított, s akkor szembesültem első ízben a korrupcióval. Házi feladatként fogalmazást kellett írunk. A tanító néni megírta helyettem. Én felolvastam az osztály előtt, és dicséretet kaptam érte. El voltam keseredve, és szégyelltem magam. A népis-

kola után felvételi vizsgát tettem, és bekerültem a reáliskolába. De nagyon hamar rájöttem, hogy nem nekem való, és már második osztálytól átmentem a gimnáziumba, ami koedukált volt, de a szlovák autonómia kikiáltását követően a koedukációt erkölcsstelennek nyilvánították, bennünket pedig áttettek a lánygimnáziumba. Ötödikben faji okokból kizártak az iskolából.

Miért nem a német gimnáziumba írtatták a szülei, ahogyan sok más németül beszélő pozsonyi zsidó családban szokás volt?

Nem tudom. Talán azt akarták, hogy a szlovák társadalomba illeszkedjek be.

Vissza tud emlékezni a gimnáziumi tanáira?

Akadnak köztük jobbak is, rosszabbak is. A fiatalok némelyikébe szerelmesek voltunk, de köztük is akadt, aki szerelmes lett valamelyikünkbe, a neve maradjon említetlen... Nagy tisztelettel gondolok ma is Klačko igazgató úrra, aki nagy szlávbarát volt, és nagy humanista. A háború alatt bujtatta egy zsidó osztálytársunkat. A latint Kettner tanította, osztályfőnökünk pedig Šykora volt, mindkettőjük kivételes egyéniség. A franciatanár gyűlölt, de ez az én hibám volt. Kijavítottam őt, mert jobban tudtam nála franciául. A rajztanárt Gézuskának hívtuk, a vezetéknevére nem emlékszem. Amikor kizártak az iskolából, egy alkalommal odafordult hozzám az utcán nagyon barátságosan azzal, hogy „fel a fejjel!”. Azt mondta, tanuljak csak tovább magam, az iskolán kívül, az idők változnak.

Milyenek voltak az osztálytársai? Gondolom, sokuk hasonlóan többnyelvű lehetett.

Igen, de az osztálytársaimmal egymás között csak szlovákul beszélünk. Esetleg csehül. A legjobb barátnőm Jelka Krčmeryová és Zorka Breierová (Štefániková) volt. Osztálytársam volt Walter Rosenberg, később Rudolf Vrba. Az ő történetét bizonyára ismeri. 2006-ban halt meg, sajnos nem tartottuk a kapcsolatot. A legszebb emlékeim között volt a tánciskola Bodnál, a korcsolyázás, a kirándulások, a Lidó strand, a Vaskutacska.

Voltak barátai az iskolán kívül is?

Igen. Jártam úszni a Bar Kochba klubba, és egy ideig jártam a Hasomér Hacair ifjúsági szervezetbe is. De sosem akartam komolyan kivándorolni Palesztinába. Inkább csak a szüleim elleni lázadás miatt jártam oda.

Erősen hagyományhű család volt a maguké?

Nem. A hagyományos és a modern gondolkodás valamiféle keveréke jellemezte. A családom megtartotta a legfontosabb zsidó szokásokat, figyelembe vette az előírásokat, tiltásokat, de a zsinagógába csak nagy ünnepeken jártunk. A nagyapám viszont, aki vallásos volt, minden reggel. De ő is viszonylag liberális volt. Sábeshkor nem volt szabad írnom, ami azért volt rossz, merthogy szombatoként akkor még volt tanítás. A gimnáziumban nekünk mint zsidó gyerekeknek kötelező volt a zsidó vallásoktatás. Így aztán megtanultam héberül imádkozni és olvasni. Csak sokkal később, már itt Argentínában kezdtem el alaposabban tanulni a hébert, írtam is pár verset héberül. De vagy négy évnyi tanulás után feladtam, más nyelvekkel és művészettel kezdtem el foglalkozni. Tanultam egy kicsit oroszul is, de az olással többet foglalkoztam. Verset viszont minden általam beszélt nyelven írok.

A keresztény szokásokat is megismerte gyerekkorában?

Persze. A dadáim időnként elvittek katolikus templomba. Varázslatos volt. Az iskolatársaim között főleg evangélikusok voltak, velük olykor evangélikus istentiszteletekre is mentem. A zsidó és a keresztény ünnepek közel vannak egymáshoz. A Karácsony és a Chanuka a gyertyák ünnepe. Az Argentínában élő németül beszélő bevándorlók *Weihnukának* hívják. Nagyon szeretem a katolikus templomi esküvők hangulatát itt Argentínában.

Gyerekként más várost is ismert Pozsonyon kívül?

Amikor kicsi voltam, utazgattunk a szüleimmel, nyaranta Crikvenicába vagy az ausztriai Bad Aussee-be jártunk. Autónk nem volt, vonattal mentünk. A szüleim gyakran elutaztak nélkülem is – Velencébe, én azalatt a dadussal voltam. A dadáim az életem külön fejeze-

tét alkotják. A családhoz tartoztak. Ha nem voltak vendégeink, velünk is étkeztek. A svájci mademoiselle-em kikezdett a családjunk orvosával. Séta közben be-betértünk doktor Abrahamson rendelőjébe (remélem, megbocsátja, hogy név szerint említsem). Nekem olyankor a várószobában kellett játszanom. A szüleimnek nem volt szabad szólnom, nehogy aggodjanak a mademoiselle egészsége miatt. Tehát hallgattam. De a mamám így is rájött a dologra. A mademoiselle-nek mennie kellett, a család orvosát pedig lecseréltük. A kisaszszony egy idő után jelentkezett Neuchâtelből, kérte a mamát, hogy bocsásson meg neki, a mama meg persze megbocsátott.

Hogy élte át a háborús éveket?

Amikor kijött a rendelet, amely szerint *zsidók nem tanulhatnak*, a naplomba ezt írtam 1940. augusztus 30-án: *Alea iacta est*. Sokat olvastam és írtam, német- és franciaórákat adtam. Az egyik tanítványom, Laci lett a későbbi férjem. Eleinte hetente egyszer, aztán kétszer járt hozzám. De nehogy isten tudja, miket képzeljen. A mama mindig ott ült a szomszéd szobában, nyitott ajtó mellett. A háború után házasodtunk össze, 1945. július 2-án. Közben megtanultam varrni, gépírni, és egy szép napon vettem a bátorságot és álnéven bejelentkeztem a *Nový svet* (*Új világ*) főszerkesztőjénél, Gregor Cútnál. Felvett, úgyhogy elkezdtem cikkeket írni. Muszáj volt valamihez kezdenem.

Milyen néven írt?

Inka F. Andrejková.

Mennyi ideig maradt Pozsonyban?

Negyvenkettőben illegálisan Magyarországra szöktem. Eleinte apám nővérénél laktam, de nem sokáig bírtam ott. Pesten találtam munkát. Nevelőnő lettem, segitettem a háztartásban, korrepetáltam idegen nyelvekből, ha kellett, matematikából is. Szerencsére tudtam magyarul. Persze hamis papírokkal voltam ott.

Egészen a háború végéig Pesten maradt?

Nem. Amikor a németek megszállták Budapestet, megijedtem, és visszamentem Pozsonyba, ahol barátaimmal és ismerőseimmel együtt különböző helyeken bujkáltunk, hála a velünk szolidáris keresztény barátainknak. 1945 februárjában elkaptak bennünket. Először az Edél utca 3-ba vittek, a Gestapo székhelyére, aztán február végén Szeredre, az internálótáborba. Mivel Auschwitzba már nem mentek transzportok, Terezínbe deportáltak bennünket. Ott dolgoztunk.

Azt mondják, előny volt a koncentrációs táborban, ha valaki tudott németül.

Nem kellett németül tudni. Az ordítóaszt és a parancsot anélkül is értettük. A német nyelvtudásnak semmi szerepe nem volt abban, hogy életben maradtunk. A szüleim is tudtak németül, mégsem éltek túl.

Terezínben milyen nyelven beszéltek?

Amíg a transzportunk Szereden volt, szinte kizárólag szlovákul beszélünk. De németül vagy magyarul is, ha úgy adódott, és ez így folytatódott Terezínben is, ahol azután ezekhez jött a lengyel, a román, a cseh, sőt csehszlovák nyelv. A tábor t cseh rendőrök őrizték, akik szerencsére nem voltak nácik. Ez legalábbis némi vigaszt jelentett számunkra. Majdnem elfelejttem a dán nyelvet. Volt egy csoport dán lány, igaz, velük angolul beszélgettünk. Francia szót nem lehetett hallani, a jiddisül beszélőket pedig már elvitték a transzportokkal. De nem szeretném, ha holokausztörténet kerekedne a beszélgetésünk-ből. Másfajta kérdéseket várok.

Rendben. Említette, hogy naplót írt. Milyen nyelven?

Pozsonyban főleg szlovákul írtam naplót, de olykor franciául is. Saját gondolataimat, az általam olvasott könyvekhez fűzött megjegyzéseket vagy verseket olyan költőktől, akik inspiráltak. Sok latin szöveg is volt ezekben, afféle egyveleg. Itt, Argentínában csak a férjem halála után kezdtem el naplót írni. Elvégre kell valaki, akinek elmondhatja az ember, mit érez, mi nyomja a szívét, minek örül. A napló az én gyóntatóm, a pszichológusom.

Minden nap a füzettel a kezemben megyek a kávéházba, sok versem is ott született. A fiatalkori pozsonyi naplóim megőrződtek a barátaimnál, vagyis a naplók ugyanúgy túlélők, ahogyan én. Ez a sors ajándéka, ezek a naplók fontosabbak számomra, mint az összes valamikori tulajdonom, ami elveszett, vagy amitől megfosztottak.

Hogyan élte meg az 1945 és 1948 közötti éveket?

Három év nagy idő! Azon voltunk, hogy megint ember legyen belőlünk, akiket megfosztottak ember voltunktól. Egy volt osztálytársammal együtt, aki szintén túlélő volt, újra tanulni akartunk. El is kezdtük, de aztán abbamaradt. A férjem a koncentrációs tábor miatt megbetegedett, hepatitiszes lett, sokáig volt ágyban fekvő beteg. Mivel a táborban brómot kaptunk, az első terhességem vetéléssel végződött. Így aztán a tanulással kapcsolatos tervekből nem lett semmi.

Miből éltek a háború után?

Apósoméknak a háború előtt nagy vegyiüzemük volt, övök volt a Neolin. A gyárnak körülbelül száz alkalmazottja, saját futballklubja, üzemi étkezdéje volt. A háború után a gyárban először munkástanács alakult, az igazgatta, de az alkalmazottak petíciót nyújtottak be, azt kérték, hogy jöjjenek vissza Blumgrundék, és vegyék át a gyár irányítását, úgyhogy Laci visszament a gyárba, ami a Chalupka utca 5-ben volt, ugyanott volt a lakásunk is. Lassacskán kezdtünk többé-kevésbé normálisan élni és dolgozni. Aztán 1948 februárjában, amikor jöttek a kommunisták, úgy döntöttünk, elmegyünk.

Egyenesen Argentínába mentek?

Nem, először Svédországba, Stockholmba. Lehetőségünk lett volna ott maradni, a férjemnek munkát kínáltak. De egy hónap után úgy döntöttünk, továbbmegyünk Argentínába. Mivel akkor már gyereket vártam, egyetlen hajó sem vett fel bennünket, ugyanis a hajókon nem volt orvos. Így aztán repülővel kellett elindulnunk, ami valóságos odüsszeia volt a sok átszállással.

Hogyan kapaszkodtak meg Argentínában?

A férjem vegyész volt, Selmezbányán végzett a műszaki technikumban. Sajnos a faji törvények miatt nem tanulhatott tovább a pozsonyi főiskolán. Buenos Airesben sikerült elhelyezkednie egy vegyipari cégnél, amelynek svájci volt a tulajdonosa. Amikor aztán ez nyugdíjba ment, eladta a férjemnek a gyárat. A gyárnak számos acélipari termék behozatalára volt engedélye, elsősorban az USA-ból, később Németországból is importáltak. Ma is működik a gyár, a fiam vezeti. De ez már nem akkora, mint a Neolin volt valamikor.

Ön szintén dolgozott?

Csak amikor a gyerekek már nagyobbak lettek. Addig otthon voltam velük. Aztán elkezdtem ritmikus gimnasztikát és jógát tanítani. Pozsonyban gyerekkoromban tanultam balettozni, és modern tánra is jártam Fenyves Magdához. Ennek itt hasznát tudtam venni. Voltak magántanítványaim itt Buenos Airesben, de Miramarban, az Atlanti-óceánparti üdülőhelyen is. Vettünk ott egy házat, és az egész nyarat ott töltöttem, tornát tanítottam, festettem, írtam. Buenos Airesből is jöttek hozzám tanítványaim. Egy alkalommal nyáron gyerektábort is szerveztem ott. Aztán a férjem halála után eladtuk azt a házat.

Hogyan tanult meg spanyolul?

Nagyon gyorsan rám ragadt. Sohasem jártam semmiféle tanfolyamra. A gyakorlatban, a kommunikáció folyamatában tanultam meg. Az argentinok nagyon szolidárisak. Persze akcentussal beszélek, amit én nem hallok, de olykor megkérdezik tőlem, honnan származom, és nem vagyok-e olasz.

Otthon is spanyolul beszéltek?

A férjemmel mindig szlovákul beszélünk egymással. Eleinte a legidősebb lányunkkal is szlovákul beszélünk, ő egyébként két hónappal az ideérkezésünk után született. De azután a gyerekekkel is fokozatosan áttértünk a spanyolra. Teljesen normális volt ez, hiszen a környezethez akartunk alkalmazkodni. Egymás között azonban a férjemmel to-

vábra is szlovákul beszélünk. Azután dönteni kellett az iskola tekintetében. Az állami iskolák színvonalával nem voltunk megelégedve. Azt szeretttük volna, hogy a gyerekeink liberális szellemű és többnyelvű oktatásban részesüljenek. Az angol iskola túl drága volt. A kitűnő német Pestalozzischule túl messze volt. Így aztán a lányunkat a közeli német iskolába írattuk, a Cangalloschuléba. Ő végül fizikus lett. A másik lányom már spanyol iskolába járt, és mellette a Goethe Intézetben tanult németül. Ő biokémikus. A fiam angol magániskolába járt, és közgazdász lett. Vagyis mindhárom gyermekünk többnyelvű, de persze a spanyol a fő nyelvük. Egy kicsit értenek szlovákul és magyarul is, főleg Patricia, a legidősebb lányom, aki még élvezhette az apai nagyszülei társaságát, ők ugyanis mindjárt negyvenkilencben utánunk jöttek Argentínába. Ennek köszönhetjük, hogy a családban mindig használtuk a németet és a magyart is. A gyerekekkel főleg spanyolul beszélünk, de olykor más nyelveken is. És folyamatosan levelezek különböző nyelveken a családtagokkal is. De ebben semmi rendkívüli nincsen egy olyan országban, ahova, ahogy mondani szokták, mindenki a hajóról érkezett.

Az unokáik nemzedéke is használja a német nyelvet?

Az itteni német iskoláknak köszönhetően igen. Hat unokám és öt dédunokám van.

Más emigránsokkal is érintkeztek?

Ez bonyolult ügy. Argentínába, mint tudja, több hullámban érkeztek emigránsok. Az első, még a háború előtt, az úgynevezett kenyér-emigráció volt, amely gazdasági emigráció volt. Mi főleg német zsidó családokkal ismerkedtünk össze, ezek kezdettől fogva nagyon sokat segítettek. De voltak itt a fasizmussal rokonszenvező emigráns körök is, amelyekkel semmiképpen nem akartunk kapcsolatba kerülni. A csehszlovák emigránsok közül sokan a Masaryk szabadkőműves páholy révén találkoztak. A férjem is aktív szabadkőműves volt. Buenos Airesben két német nyelvű páholy is volt. Egy idő után egyesültek, s ma Unitas néven tevékenykednek. A férjem mindkét páholynek mestere volt. Nem sokkal a halála előtt érte el a 33. fokozatot az Argentin nagypáholyban, s tudni kell, hogy ezt a rendfokozatot csak kivételes kitüntetésként ítélik oda. Tagja volt egy cseh páholynek is, ezért a bársonyos forradalom után gyakran jártunk Prágába és különböző európai találkozókra. A férjem vezette az Argentin nagypáholy küldöttségét, amely az Európai Parlament elé terjesztett egy, az argentin ivóvíz-probléma megoldására irányuló projektet. Simone Veil (az EP első női elnöke) fogadta őket, de sajnós a projektből nem lett semmi. Ezeket a programokon újságíróként vettem részt. Az egyik legközelebbi barátom is az emigránsok közül került ki: Juci Sonnenfeld pszichoanalitikus ugyancsak Pozsonyból érkezett, itt Juana Danis néven ismerték. Vele is folyamatosan szlovákul beszéltem.

Hogy került az újságírás közelébe?

Volt itt Argentínában egy német nyelvű zsidó hetilap, a *Jüdische Wochenschau*, amelyet később *Semanario Israelita* néven adtak ki. A főszerkesztő közölte néhány versemet, aztán megbízott, hogy írjak cikkeket különböző eseményekről. Önkéntesként kezdtem dolgozni a lapnál, és egészen az 1999-es megszűnéséig írtam cikkeket. Valóságos szenvedélyemmé lettek a beszélgetések, amelyeket a legkülönbözőbb, korántsem csak zsidó személyiségekkel folytattam: festőkkel, koreográfusokkal, táncosokkal, írókkal, újságírókkal, rabbikkal. Számos konferencián és kerekasztal-beszélgetésen is részt vettem. A látóköröm rendkívüli módon kitért ezeknek a beszélgetéseknek köszönhetően.

A fordítás és a festés is a mindennapjai része volt.

Szinte már szégyellem, mi mindent csináltam... Az Ausländer Alapítvány révén ismerkedtem meg Rosa Ausländer életművével. Készítettem belőle egy kis válogatást, lefordítottam spanyolra, s az itteni Goethe Intézet kiadta. Első spanyol fordításom azonban Josef Bora *Terezini rekviemje* volt. Ez a könyv mélyen megérintett, hiszen én is Terezinben voltam.

És a festés?

1973 óta festettem, különböző műhelyekbe jártam tanulni, tanított például a kiváló bolíviai festő, Ponciano Cárdenas. Főleg olajfestményeket készítettem: csendéleteket, virágokat, aktokat festettem, amelyeket több kiállításon is díjaztak.

Mikor tért vissza először Pozsonyba?

Csak a bársonyos forradalom után. Férjemmel gyakran és szívesen jártunk Pozsonyba. A pozsonyi Zsidó Múzeumban mutatták be verseskötetem szlovák nyelvű fordítását. Meghívtak bennünket Besztercebányára a Szlovák Nemzeti Felkelés ötvenedik évfordulójára. A Neolin gyár annak idején olajat biztosított a felkelőknek a fegyverekhez. Egyik látogatásunk alkalmával elmentünk a Dobrovič utca 12-be, ahol régen apám nagykereskedése volt. Az első emeleten voltak az irodák, a másodikon a gondnok lakása, fölötte pedig apám testvérének, Dezső bácsinak az agglégénylakása. A ház előtt egy udvar volt, ahol gesztenyefák árnyékában futballoztak a szomszédságból való gyerekek. Amikor odaértünk a ház elé, földbe gyökerezett a lábunk. Éppen bontották. A tetőt és a felső emeletet már elbontották a munkások, az udvaron ott állt a markoló és egy nagy dömpert, amelyik a törmeléket szállította el. Beszédbe elegyedtünk a munkásokkal, és elmagyaráztuk nekik, hogy a ház valaha a mienk volt. Megkérdeztem, nem találtak-e valamit, ami a ház régi tulajdonosaié volt. Azt mondták, előbb kellett volna jönnöm. Találtak valami papírokat, meg arab könyveket (ezek persze nyilván héber nyelvű könyvek lehetnek), csakhogy ezeket kidobták. De valami azért maradt. A törmelékből az egyik munkás kihalászott egy poros füzetet, ami a számlakönyv volt, apám megjegyzéseivel. Megkértük őket, hogy tegyék félre, ami még esetleg előkerül. Amikor pár nap múlva visszatértünk, ragyogó arccal adtak át egy gondosan átkötözött csomagot. Különböző családi fényképek voltak benne, én mint kisbaba a dadámmal, anyámmal és apámmal, anyám levelei a nagymamának a nyaralásról, a nagybátyám fotói és az imádóitól kapott szerelmes levelek. És végül a legnagyobb kincs: anyám magyar nyelvű imakönyve és nagybátyám Jom Kippuri imakönyve. Hihetetlen, hogy ez mind megmaradt, és visszakaphattam. Véletlen volt – vagy így kellett történnie?

Milyen lett volna az élete, ha nem rabolja el a jelent és a jövőt előbb a fasizmus, aztán a kommunizmus?

Gyakran gondolok arra, mi lett volna, ha nem történik meg, aminek nem kellett volna megtörténnie. Hol lennék most. De a világ sosem volt édenkert, kár panaszkodni. Kárpótolnunk kell magunkat valami módon, ahogyan például én az írással teszem. A különböző ideológiák elvették és ma is elveszik nemzedékek életét, ebből egyre újabb traumák származnak. Vigaszt nyújt, és értelmet ad az életünknek, hogy megmarad nekünk a múlt, bár néha ebben is kételkedem. Minden egyes életszakasznak megvan a maga előttje és utánja. Vannak kapuk, amelyek kitérülnek, majd ismét bezárulnak. Arra töreksem az írásaimmal, hogy ne záruljanak be egészen, hogy a szépség utat találjon rajtuk keresztül, és őrizzék a borzalmakat. De nem csukhatjuk be a szemünket a borzalmak előtt. A fiatalok pedig végképp nem.

BALOGH MAGDOLNA fordítása

EGY MEGRENDÍTŐ KAPCSOLAT

Simon Jolán és Kassák Lajos

Simon Jolán csaknem három évtizedig volt Kassák társa. Ami elsőként eszünkbe juthat róla, ránk szegeződő mélytüzü, nyugtalanító szeme fényképein és József Attila *Simon Jolán* című verse. Nagy szerelem-barátság volt Kassák és Simon Jolán között, ami az aszszony öngyilkossága után Kassák emlékezetében, műveiben folytatódott. Kassák társa haláláig és azon túl is tudatában volt Jolán jelentőségének, az életében betöltött szerepének, s erről műveit elfogulatlanul olvasva bárki meggyőződhet.

A megjelenített társ

Kassák nagy poémája, *A ló meghal a madarak kirepülnek* „cselekménye” Jolánnal indul: „Az idő nyertett akkor azaz papagájosan kinyitotta a / szárnyait mondom széttárt vörös kapu / szeretőmmel kinek fekete gyémántok voltak befalazva / az arcába s 3 gyereket cepelt a kétségbeesésében / a gyárkémények alatt ültünk / tudtuk holnap a görbe vonalak / ho zsupp ho zsupp / azt mondta elmész KASIKÁM és én elszáradok a / pódiumokon...”

A bécsi emigrációbeli munkásságát összefoglaló *Tisztaság könyve* utószavában írja Kassák: „Feleségem az én egyetlen barátom. Soha nem voltam bele szerelmes, de szeretem, mert ő tiszta üvegből van és úgy szól, mint a legfinomabb acélpenge. Az emberek azt hiszik, kegyetlen vagyok hozzá, pedig én a tenyeremen hordom őt, mint a jelen pillanatot, mint a tapintás bizonyosságát, mint a bőrt, ami lüktető ereimet és vérző húsomat betakarja. Szeretném, ha az is, amit most mondok, az ő himnusza lenne. Mert ő megérdemel engem és azt is, amit én tudok. Ő mellettem van, és én előtte vagyok. Ő látja, hogy vasszerkezeten épülnek az én napjaim, látja, ahogy szavaimban kinyílnak a virágok, és ő összeszedi és homloka köré köti az én virágaim.”

A 76 című költemény Jolán-vers. Részlet belőle: „sokan vannak akik csodálkoznak / rajta hogy megértesz engem / termékeny föld az én tenyerem s a szemeim megöntözik fénnel / te szereted a tisztaságot / én a tisztaság törvényeit keresem / te örülsz a nagy gyerekeidnek / én vagyok a te legnagyobb gyereked / te barátja vagy a nyughatatlan erőnek / én a legnyugtalanabb erő vagyok akivel eddig találkoztál, / te én vagy és én te vagyok / meg tudnád magyarázni az életünket / sohse bajlódj vele / aki benéz a tükörbe láthat bennünket amint elmegyünk a szemei előtt s kerekeink fölfelé / gurulnak a hegyre / egyszerűbb ez a csodánál.” Jolán-vers a 77 című is. Részlete: „Kiléptem a házból hogy köszöntselek és megdicsérjelek kezeim érintésével / hadd tudja meg mindenki te az én párom vagy feleségem és barátom / nem cicomázlak ruhákkal és nyegle szavakkal ahogyan a nőkhöz általában illik / csak melletted vagyok értelemmel beszélsz hozzám és közösen dolgozunk hogy / gyerekeinkkel együtt könnyebben megélhessünk / nem vagyunk már egészen fiatalok / de állandóan a fiatalok csoportjaiban tartózkodunk / nincs hogy miért féljünk tőlük / vagy miért is félhetnének ők mitőlünk / a végtelenség két pontja között egyszer csak kötélén vándorolunk / és ott is odahaza vagyunk ahol idegennek néznek bennünket”. A 89 című vers is Jolánról szól: „Alig tudok szólni hozzád – mondod

– mérlegre teszed a szavaim és belenézel a szemeimbe / hogy megremegek előtted / nem szolgálónak születtem fiatal vagyok még a nehéz munkára és szeretnék erős és / egészséges maradni eljövendő gyermekeim részére / mit adjak hát néked hogy megbékélj velem – kérdeztem – kit állítsak melléd hogy ápolja / arcod rózsáit s felborzolt ruháid gondosan rendbehozza / olyan az ember amilyenek az életben megformálódott kezeim hozzá-szoktak a szorításhoz / és szögletesek és mezítelenek a szavaim amik pedig miattad hangzanak föl hogy dicsérjenek / és kedveskedjenek neked / és sokszor észrevettem már egészen más az amit kimondok mint amit elgondoltam rólad / hogyan is fejezhetném ki szavakban a két élő kezem érintését / lásd együgyű ember vagyok akit elvadítottak a rossz esztendők és bizonytalanná tettek / a csalódások / de mit jelent mindez ha mégis azt mondom kedvemre való vagy és nem szeretnék / elveszíteni / szerelem ez vagy gyűlölet nem tudom de hallod az eltévedt nyáját ott jár a téli mezőben ő is / a mi keserveinket bégeti”. A negyvenedik születésnapjára írt versében így jelenik meg Jolán: „Virágos fa az én negyven évem fölébredt madarak ülnek / ágaimon [...] feleségem meleg bor előtt ül vörös fekete mellényében amit / én terveztem / mostoha gyerekeim meg nem írt levelei hevernek szívem / fölött / sötét falak mögött hevernek szegények...” Erre az alkalomra készítette Kassák a *40 év jubéium* „című” önarcképkollázsát, amelynek centrumában az alkotó fényképe, alsó harmadában pedig Major Henrik Simon Jolánt ábrázoló rajza látható: Jolánt két óriási fekete szeme uralja.

Kassák önéletrajzi regényében Jolán iránti érzelmeinek változását az ambivalenciától az elfogadásig az olvasó elé tárja. Csavargóútja kezdetére emlékezve írja, hogy a Bécsbe vivő hajó fedélzetén álmodást látott: „...a házinyúl a Jolán volt csúnya, szalagos kalapban, és csúnyául kancsalítottak a szemei. – Te vagy az? – kérdeztem akaratlanul, és elfordítottam a fejem, hogy ne kelljen látnom. [...] Határozottan csúnya volt ez az asszony. Mi a fene az, ami mégis mindig megmutatja nekem.” Jolán iránti növekvő rokonszenve így jelenik meg az *Egy ember életében*: „...érdekes, hogy mennél hosszabb ideig és mennél távolabb voltam az asszonytól, annál közelebb kerültem hozzá, annál inkább éreztem, hogy a szexuális megkívánásokon túl valami részemre eddig ismeretlen baráti érzések is fűznek hozzá. Részletesen írtam neki mostani életemről, az új dolgokról, s kértem hosszan, hosszászólóan választoljon. A leveleiből kitűnt, hogy ő is hozzám hasonlóan vélekedik, a dolgokat, amikről szó volt köztünk, nem látta, de elvi általánosságban, mint szocialista, igazat adott nekem a művészetről vallott nézeteimben. Éreztem, ha ő most mellettem lenne, sokkal könnyebben küzdhetném át magam a materiális akadályokon, és sokkal eredményesebben gyűjthetném össze tapasztalataimat. [...] Száz százalékig csak egyetlen emberre, Jolánra számíthatok. Szellemben és testben nekem való asszony. [...] a volt gyárilány, a vékonyka asszony, aki három gyerekkel a batyujában elhagyta asztalos férjét, mint mondják róla, ő is művész lett. [...] A szemei égő, mélytekintetű szemek, a fogai épek, és egyforma nagyságban állnak egymás mellett, mint a szorosra fűzött gyöngyszemek. [...] Az, hogy egymásé vagyunk, legtökéletesebben az együtt dolgozásunkban fejeződik ki.” Könyve más helyén távolítva, nőkapcsolataira emlékezve így jeleníti meg Jolánt: „Egész fiatalágom lezajlott anélkül, hogy valakinek halálos szerelemmel udvaroltam volna. Így lett az anyém a sápadt szép fiatal asszony is.” Együttélésükről ez olvasható önéletrajzi regényében: „Most egészen jól megvagyunk, részben a szeretőm ő s részben az anyám az anyám mellett. Jólesik, hogy szeret, jobban ízlik a kenyér, ha ő vágja le azt, mintha magam kanyarítanám le magamnak s nyugodalmasabb mellette, az ő karjára hajtott fejjel az éjszaka, mintha egyedül kellene aludnom a díványon.”

A feleség halála után adódhat az a szokványos következtetés, hogy az egyedül maradt élettárs letargiába esik, boldogtalan lesz, és felelősnek érzi magát a bekövetkezett tragédiáért. A Jolán öngyilkossága után született Kassák-versek, prózai művek nem büntudatról, hanem megrendültségről tanúskodnak, mint a *Halk kis ballada* című rímes verse is:

„Meghalt az asszony, aki szép volt s akit versben dicsértem én / mondom bizony, meghalt már szegény. / Mint az árva, búsan és sután / egyre sírdogált. Csak sírdogált s letért a földi utakról / örökre egy ünnep délután. // Az enyém volt ő s engemet mint rózsát viselt a kebelén / s maga is egy rózsza volt szegény. / Ki érti meg súlyos bánatát? / Virágot szedett a réteken egy nyárvégi nap alkonyán / aztán sírt és megölte magát.”

Az emlék-Jolán jelenik meg *A hajnal fénytörései* című versében („Szobám falára négy-szeresen vetíted föl árnyad / s óh, a gyereket is az öledben tartod, akit / anélkül, hogy megszülted volna, rég eltemettünk / elkótyavetyéltük vágyainkat”) és a *Mozdulatlanul az időben* című költeményében („Szép szerelmesem, őrizlek magamban holtomig / akár egy csillag ragyogtál előttem az űrben / s most itt állok kifosztottan, felettem az éggel / mely vakon didereg és hullatja rám terheit. // Csillag voltál bizony, mezítelenül fürödtem / hajnali fényeidben s telhetetlen csodáltam / nagy fekete szemeid és a mozdulatokat / melyek önfeledten mutatták fehér vállaid. // Messze vagy már s utánad cseng fájdalom éneke / nem panaszlón, inkább fennen hivalkodva véled / aki a jó és rossz fölé emeled életem / s aki figyelte vergődő szívemet a csöndben.”).

A *Kulisszák nélkül* című elbeszélése egy öngyilkos asszonyról szól, akinek sorsa kísértetiesen emlékeztet Jolánéra. „Nagyon magába zárt sors volt az övé, és mindvégig magányos lélek maradt. Olyan elszántsággal indult el az útjára, mint a vakmerő, szenvedélyes hegymászók, azután fönt, mikor azt hitte, célhoz ért, megnyílt előtte egy kapu s ő vakon belezuhant az űrbe. Tizenhat éves korban ment először férjhez és huszonhét éves volt, mikor három gyerekkel az ölében hátat fordított a családi otthonnak, hogy új ember mellett új életet kezdjen. Életük közös művén dolgoztak közös erőfeszítéssel, s közben felnőttek mellettük a gyerekek, megtestesedtek és kivirultak, mint az élősdiek az ősi fa törzsén. Szült és táplált, s aztán betelt a mérték, és véget vetett az életének. A keresztfáján látni fogják majd, hogy elmúlt ötven éves.” Jolán 53 évesen lett öngyilkos.

„Ma van a halottak napja – olvasható Kassák öregkori naplójában, a *Szénaboglya*ban –, minden jó érzéssel azok felé fordulok én is, akik elmentek tőlem, akiket, azt hiszem, nem feledhetek el soha. Előveszem verseskönyveimet, és kikeresem belőlük azt a néhány sort, amit feleségem halála után írtam. Magasztalva és siratva őt.” Ez a fentebb már idézett *Halk kis ballada*, amelynek második része a halála előtt négy évvel, hetvenhat éves korában írt gyászverse, a *Rekviem egy asszonyért* végére is bekerült. A rekviem Simon Jolánról, kettejük együtt töltött éveiről szól. A hosszú költemény közepe táján megjelenik a költő anyja is. Kassák mintegy észrevétlenül egymásba fonja a két anyaiságot: a társét és a szülőanyját. Hosszú verse a *Ló meghal a madarak kirepülnek* életrajzi vers időbeli folytatása, amely, mint fentebb láttuk, Jolánnal indul. 1922-ben néhány évvel több, mint tíz év telt el a megjelenített életszakasz verssé formálása óta, itt megismerkedtük idejét tekintve csaknem fél évszázad, de Jolán halála után is elmúlt már huszonöt év. Tárgyilagos, önkritikus és szeretetteljes hangú életútrajz a *Rekviem egy asszonyért*. Így kezdődik: „Ő halt meg akit nagyon szerettem / igaz hogy / sosem vallottam meg neki. / Akkor csak a barátja voltam. / Egy másik férfival élt / három gyereke hites apjával. / Mindössze huszonkétéves / s a három gyerek mint a szegénység sápadt virágai. / Egyik még az anyja tejen nevelődött / esténként nagyanyjuk mosdatta le őket / a zománcát vesztett / zebracsíkos lavórban. [...] Ott csetlettem-botlottam közöttük / aztán én lettem egyetlen férfi a házban / a másik mintha füstté vált volna / többé sose láttuk. / 1910 / kemény télidő / sovány ígéretek / és egy ajtó / amit nem tudtam becsukni.” A folytatás Kassák fejlődéstörténete, önábrázolása, amely közös életük leírásába vált át. Az egy versoldal kihagyása utáni részt idézem: „Már tudtam / horgonyaimat a tenger mélyére vetettem / íme hát a sajkát / amit álmaim fénypontjaiból készítettem / semmi baj nem érheti / mert én magam vagyok a tenger / felette az ég / rajta az ezüstporral behintett / tejút is én vagyok. / Félttem a haláltól / s nagyobb biztonságban éltem minden halandónál / oldalamon már az asszonnyal

/ aki elhagyta értem három gyermekét. / Nálunk senki nem lehet boldogabb / mondtam őszintén és meghittén / s mégis ha megcsókoltuk egymást / a bűnösök szomorúsága / összeszorította torkunkat. [...] Boldogan szavalta verseimet / gesztusok és szenvedő grimaszok nélkül / úgy ahogyan a napvilágban kiteljesedtek / és én láttam őt a színpadon / Maeterlinck / Szent Antal csodájában. [...] Láttam őt és nagyon szerettem / és ekkor született egy versem / az éjszaka drapériái közt anyámat idéztem meg [...] Anyám és feleségem egyazon alagúton át / indultak a hajnal kapui felé / én lámpással a kezemben / haladtam előttem [...] Megkínzottak és meggyalázottak lettünk / mint Dosztojevszkij regényalakjai. / Feleségem volt az én áldozatkész kis Szonjám / aki elkísért pokoljárásomban [...] Fogadalmaink hínárjába gabalyodtunk / de ismét kitörtünk / folytattuk azt amit nem akartunk folytatni / és mi mást tehetnénk / megöleljük egymást / a jobb remények szédületében. [...] Valami féreg rághatta szívünket / vagy talán a láthatatlan angyal / úzótt bennünket láthatatlan kardjával / nagy sötétségeken át / az irreális térben. [...] Milyen kegyetlenül egyedül lennék / ha az asszony nem menetelne oldalamon. / Végtelen hála / és dicséret / a szerelemért. / Olyan volt ő / mint a jótétemény maga / mint egy virágos kert illata / mint az a valótlán kéz / amely olykor olykor / mély álomba merített / mint az az ajándék / amit nem kértem soha / és boldoggá tett ha megérkezett. / Mindenét megkívántam / és mindenét nekem adta. / Aztán elindult a hosszú magányos útra. / Ki tudja hol járhat most / átokverte tájakon bolyong tán / vagy éppen a paradicsomkert kapujában áll / bebocsájtásra várakozón / vagy a legmagasabb hegy csúcsán ül / és kedves szoprán hangján énekel / vagy talán igazánból már nincs sehol / elvesztette súlyát / átlátszóvá vált mint a levegő / s csak a szörnyű kis ballada őrzi emlékét [...] Karácsony éjszakája van // Szólnak a harangok.”

Méltó emlékezők ezek egy olyan egyenrangú társra, akit Kassák azzal becsült meg, hogy elhunyt társát saját világú és sorsú egyéniségnek látta.

A megélt kapcsolat

A huszadik század első évtizedének végén két merész gondolkodású, egymást inspirálni és támogatni képes ember talált egymásra, két erős, önálló, szabad egyéniség kötötte össze sorsát. Az első közös évek tapogatódzásai után eljutottak odáig, hogy nyíltak, őszinték tudtak lenni egymáshoz, maradéktalanul megbíztak egymásban.

Az ambiciózus Jolán Kassákhoz hasonlóan alacsony sorból küzdötte fel magát. Teherbe esve tizenhét évesen ment férjhez, s kétéves időközökkel három gyermeket szült. Férjétől elhidegült. (A válásra, amelyet elhagyott férje kezdeményezett, 1922-ben került sor. Kassákkal hat évvel később kötött polgári házasságot. Ekkor már csaknem két évtizede éltek együtt.) Jolán nehezen találta meg az őt kielégítő önkifejezési formát. Szerette a verseket, s maga is próbálkozott versírással, modellt állt festőknek, rajzolni is tanult, színeszi terveket dédelgetett, színiiskolába járt, s végül a színészet, az előadó-művészet vált évekre hivatásává. Gyári munkaslányként szakszervezeti egyletekben keresett művelődési lehetőséget és társaságot, társat. Kassákkal az újpesti munkásegyletben ismerkedett meg. Nagyné Simon Jolán huszonnégy éves volt ekkor, Kassák pedig huszonkettő. Jolán vonzó egyéniség lehetett. Ujja köré csavarta a férfiakat. Már barátkozott Kassákkal, amikor a Kassákhoz hasonlóan nála szintén fiatalabb kedvesével is tartotta a kapcsolatot. Jolán tesztelte a beléhabarodott fiút: verseket küldött neki, és véleményét kérte róluk, ami zavarba hozta az ókécskei malomban pár hónapos kiségitő könyvelői álláshoz jutott szerelmét.

Kassák és Jolán gyakori személyes találkozását levelezés váltotta fel, miután Kassák társával európai csavargóútra indult. Jolán ekkorra már szakított előző kedvesével, de a társaságát keresők között nem talált olyanra, aki összemérhető lett volna a távollétében

egyre inkább felértékelődő Kassákkal. Első levelei egyikében, amelynek megszólította nem csupán Kassák, hanem a vele akkor még együtt vándorló Gödrös, Jolán nyíltan vállalja érzelmeit. Ír Kassákba szerelmesedéséről, s próbál a férfiban is hasonló érzéseket kelteni. „És az tetszik benned – írja –, az a frázis nélküli őszinteség. Ami a csokolódzásod illeti, hát bizony, én se volnék ellene.” Visszaemlékezik együttlétükre: „Juj, milyen kín és milyen jó az.” Bizonygatja, hogy már csak Kassák érdekli. (Jolán és Kassák levelei a PIM-hez tartozó Kassák Múzeumban található, ezért a további levéldízetek leelőhelyét külön nem adom meg.)

Jolán 1909. szeptemberi levelében olvasható, hogy tüdőbaja miatt többször került kórházba, és nem tudja „Kasi” ügyeit intézni. (Itt még felváltva használja a Lajos és a Kasi megszólítást.) „Arról pedig ne panaszkodj fiam, hogy te elhagyatott vagy, mert amióta itt fekszem, még a kutya sem nézett felém. Még egy rongyos istenem sincs, akihez folyamodom. Te legalább versekbe öntöd az érzéseid, de én még ahhoz is hatókor vagyok. Igaz, nagyon tetszik az első versed. [...] Szemmel láthatólag erősödsz, fiú. Igaz, hogy szerénytelenség tőlem, hogy a te verseidről kritikát mondok, de azt hiszem, meg fogsz bocsájtani nekem ezért. Igaz?” Négy évvel később évődő levélben festői ambíciója kapcsán írja: „Vagy nekem ahhoz nincs jogom? Ilyen rongyos kezdőcskének. Majd ha olyan híres festő leszek, amilyen író te vagy... [...] A gúnyjaid nemes érzéseim nem sértik.” „Én kis Kasim, szép soraid elolvastam” – írja egy másik levélben, amelyben felrója a ritmushibákat, de hozzáteszi: a vers tartalma „mindent megbocsájtott”. A levél vége: „Szervusz fiacskám, csókollak. Jolán”.

Viszonyuk alakulásában voltak kisebb törések. Kassák furcsállotta Jolán szerelmi lánkolását, s ha szerelmet nem is, testi vonzalmat érzett iránta. Jolán – mint leveleiből tudható – anyáskodott Kassák fölött, véleményezte Kassák verseit, mintha ezzel is magához szerette volna láncolni őt. A nők „szakmai” véleményére nemigen adó, konzervatív családi neveltetésű Kassákból olykor ingerültséget váltott ki a nem túl gyakori kioktató hangnem és Jolán „rámenőssége”. Megismerkedésükkor Jolán életkorban, élettapasztalatban Kassák felett állt. Kapcsolatuk kezdetén a férfi sokat kapott tőle. Az asszony számos mozgalmi, munkásművelődési vonatkozásban tájékozottabb volt nála, s ismerőseinek, barátainak köre is bővebb volt, mint az övé. Kassák nem akart kiszolgáltatott lenni, de kapcsolatuk kezdeti szakaszában még nem volt képes arra, hogy ne függjön Jolántól, hogy ne szoruljon rá. Ahogy sorra jelentek meg csavargóúttjáról küldött versei Magyarországon – többnyire Jolán közvetítésének köszönhetően –, egyre rokonszenvesebbnek találta az asszonyt. Jolánból az őt mindenben támogató testi-lelki társ lett. Ahogy Kassák egyre tanultabbá, tapasztaltabbá vált, viszonyuk is megváltozott. Jolán alárendelte magát Kassáknak, aki hálásan fogadta és el is várta az asszony odaadását, önkéntes szolgálatait. A kettejük közötti kezdeti feszültség megszűnt, az olykor labilis viszony fokozatosan szilárdnak tűnő kapcsolattá változott.

Ahogy Kassák biztossá vált alkotói önkiteljesítésében, már nem érezte szükségét társa tanácsainak, s feltehetően nem is értett velük mindig egyet. Műértésben, műveltségben egyre inkább túlhaladta Jolánt, aki nem volt képes a hozzá hasonló színvonalú és elismertségű alkotói teljesítményre. Feltékenységén sem tudott úrrá lenni. Kassáktól idegen volt a feltékenységérzés, talán azért is, mert ő magába a teremtésbe, az alkotásba volt „szerelmes”, és a barátság, a testi vágyak – Jolánnal ellentétben – számára másodlagosnak tündek. Jolánt bizonytalanságérzés kínozta. „Nem tudom, mi lett velem, de olyan nyugtalanságot érzek, amit még eddig soha. Mintha elvesztél volna nekem, vagy ilyesmi. Lehet, hogy egy álmom utóhatása az egész, mert az éjjel azt álmodtam, mintha kint lettem volna [a kórházból], s vártalak volna téged. Te jöttél is felém, de nem néztél rám, hanem tovább mentél, és én vártalak. [...] Persze megint elkezdtem a sírást, és mire felébredtem, örült szívdobogásom lett. Te most azt mondod erre, hogy már megint kicsinyeskedem. Nincs

igazad, és pedig azért, mert te, mint annyiszor is már, nem veszed tekintetbe az érzéseket.” Szinte könyörög Kassáknak, hogy nyugtassa meg: „mert irtó rossz hangulatom van. Oly ideges lettem, hogy brómot szedek. Ma is vártalak, de nem jöttél” – írja. Jolán bizonytalanságérzése összefüggött saját korlátai felismerésével, amit származása, neveltetése rovására is írt, s amiken Kassák – vele ellentétben – egyre inkább túl tudott kerülni. A „gyerekszobaműveltség – vallja segélykérően és bizakodóan Kassáknak – talán az egyetlen, amit sohasem lehet megszerezni. Közvetlen és egyszerű, magától értetődő föllépést nem lehet utólagosan pótolni. Én csak azt tudom megtanulni, hogy szerepeim hogy viselkedjenek, magam azonban *sohasem* tudtam viselkedni. Legnehezebb megtanulni az élet mellékes útjait, azt, aminek a tulajdonképpeni életünkhöz, a hivatásunkhoz semmi köze. S a legkegyetlenebb megcsúfolása az embernek, hogy tetteiben nem bír a lelke magaslatán maradni. Csoda-e, ha az életem csodának tartom? Nem csoda-e az én életem folyása? Tízéves koromban kerültem ki a szülői házból egy kis szoknyában és mezítláb, a kenyerem úgy kerestem meg, hogy ujjaim, füleim befagytak a hajnali hólapátolásban. Éjjel pedig a patkányok rágták le a hajam a levegőtlen kuckómban. És mégis átküzdöttem magam, fölfelé, mindig fölfelé, a világosság felé. A fénynek egy szikrája benne égett a lelkemben, s ez vezetett. És mentem előre, az első betűtől kezdve egyedül! Senki soha nem segített, sohasem buzdított. Ellenkezőleg: mindenki, aki hozzám ért, taszított vissza – a sötétség felé. És én másztam és kapaszkodtam, és följutottam a fénybe.” A levél folytatása, bár erőltetetten magasztosnak tűnik, Jolán sorsának – öngyilkosságának – ismeretében összeszorul az olvasó szíve: „Az élet rejtelmes törvényszerűsége folytán a dolgok úgy végződnek, ahogy elkezdődtek. A homály, amely bölcsönket földte, borítja be nemsokára halálos ágyamat is.”

Kapcsolatukat beárnyékolta Jolán gyerekeinek sorsa. Amikor megismerkedtek, a gyerekek hat-, négy- és kétévesek voltak, s Jolán édesanyja gondoskodott róluk. Jolán kereste helyét az életben, és szerelmes volt Kassákba. Azért sem tudta ellátni az anyaszerepet, mert sokat betegeskedett, hónapokig volt kórházban. 1914-ben két kislányát apácákhoz adta bentlakásos iskolába, ahol Piroska és Eti öt évet töltöttek. Ez valamennyiüknek életre szóló traumát okozott.

Kassák pályájának kibontakozó szakasza, amelybe beleértendő írásainak egyre nagyobb számú megjelenése, *A Tett* szerkesztése, forradalmi utópiájának kiteljesedése, lázadó, fiatal híveinek bővülő köre, művészeti és társadalmi aktivitása, közös életük problémamentes időszaka lett. Bár Jolán továbbra is Kassák legfőbb segítőtje maradt mindennapi alkotói és mozgalmi ügyei intézésében, saját önmegvalósítói, önkiteljesítói vágyait sem adta fel. Már nem festő, hanem színész akart lenni. Az 1918–19-es forradalmi időkben ehhez kedvezőbbek is voltak a feltételek, mint a háború éveiben. A Tanácsköztársaság bukása után Kassák emigrációba kényszerült. Az új hatalom szemében veszélytelennek látszó Jolán sokat segített abban, hogy Kassák Bécsben is megvalósíthassa alkotói vágyait, aminek nem elhanyagolható része volt a mindennapi létfenntartás feltételeinek megteremtése és a Kassák terveinek megvalósulását elősegítő kapcsolattartás Bécs és Budapest között. 1926-os hazatelepülésükig viszonylag sokszor voltak távol egymástól: Kassák Bécsben alkotott, szervezett, Jolán pedig rendszeresen Budapestre utazva teljesítette Kassák alkotó munkájával kapcsolatos kívánságait.

Jolán 1920 elején írt levele társa kínzó hiányáról tanúskodik: „Asszonykádra gondolsz? Én minden éjjel rólad álmodom. Mindég olyan sápadtnak látlak, és mintha már hazajöttél volna. És én sírok, hogy minek jöttél. És amikor fölébredek végre, nagyon fáradt és verejtékes vagyok.” Az örömmel végzett tevékenység azonban testileg-lelkileg is nagyon megviselte Jolánt, s olykor le is döntötte a lábáról. „Kedves Kasi, szegény Mutter legnagyobb kétségbeesésére megint olyan rosszul lettem, hogy két napot feküdnöm kellett. Jaj, jaj, mondta, csak itt ne haljon meg. Persze ő azt hitte, hogy én mindjárt meghalok,

nem ismer még a naiv asszony (úgy, mint te), hogy engem baltával sem lehet agyonütni”; „Kedves Kasi, leveled, te nem is tudod, milyen jót tett nekem. Úgy el voltam keseredve, hogy azt neked szégyellném elmondani, mert te engem azért nagyon lenéznél. S mikor ma megkaptam a leveled és elolvastam, a Mutter azt hitte, hogy megbolondultam, mert a szó szoros értelmében egyszerre elkezdtem sírni és nevetni. Mert az a kétségbeesés, ami jó ideje bennem volt, itt most úgy elövelt, hogy sehogy se tudtam tőle szabadulni. Nem voltál itt mellettem, aki azt a jó széles paraszti tenyerét rám teszi, és attól az életjedelem mindjárt megszűnik. Te most engem megint kinevetsz, és szentimentálisnak mondasz, de nekem most erre szükségem van, hogy ezt most neked is leírjam. Itt nagyon egyedül vagyok. És én nem tudok olyan erős lenni, mint te. Emberiszonyomon végre erőt veszek, és mindenkivel, akivel szükséges, összejövök. Mert ugye mégsem azért jöttem ide, hogy napokig a Mutter sezlónját koptassam”; „Drága szép szemecském! [...] Körülbelül túl vagyok a bajokon – vasárnaptól péntekig feküdtem éjjel-nappali idegrázással.”

Kassák emigrálása után pár hónappal Jolán is Bécsbe költözött, s vitte gyerekeit is. A két lány rövid időre holland nevelőszülőkhöz került, majd igen szűkös körülmények között együtt élt a család. Amikor Jolán Budapesten intézte az ügyeket, Kassákra maradt mostohagyerekei felügyelete. „A gyerekek nagyon lusták – írja Jolánnak –, sokat veszekszem velük, de különben jól vannak.”; „Az Eti tegnaptól torokgyulladásban van. Lázás. Hideg borogatást adok neki”. Jolán levélben próbálta Budapestről családja bécsi tagjait instruálni: „Pruclicska, azért ne haragudj rám. Lehet, hogy jó pesztonka vagy, de főzni nem tudsz. És áldjon meg az isten benneteket, miért vagytok fönn olyan későig? [...] megint úgy el vagytok rugaszkodva, megüt a guta. Már előre esz a méreg. [...] Azt megmondom neked, nehogy valami kutya dolgot elkövesz, mert akkor jaj az életednek, ha hazamegyek”; „Gyerekek, a tatának szót fogadjatok! Ne veszekedjete. Rudival [Jolán középső gyermeke] mi van? Még dolgozik? Etká, légy ügyes”; „Erősen, sokszor csókol asszonykád. [...] Eti [Jolán legkisebb gyermeke] boszorkány, jól bánj a tatával!”; „Drága angyalom, nagyon hiányoztok nekem, legyetek békességben és ne felejtsetek el engem. Ebben a pillanatban beszéltem Tóth Árpáddal, a Nyugat antológiába szeretne az utóbbi verseidből. Dolgaid odaadtam neki elolvasni. Holnap Szabó Lőrincet is magával hozza, vele akar rólad íratni.”

Jolán egyre jobban élvezte a Hermész-szerepet: ingajáratban Bécs és Budapest között menedzselte 1918–19-es közszereplése miatt emigrációba kényszerült férjét. Ő volt a kapcsolattartó a két főváros számukra fontos emberei és Kassák között. Igyekezett kapcsolatokat építeni: elvitte Kassák kéziratait a különböző lapokhoz, műveit a potenciális kritikuskokhoz; nyomdákkal, kiadókkal tárgyalt, pénzt, élelmet szerzett. Olykor vitriolos hangon számolt be a Kassákot érdeklő konkurens avantgárd budapesti rendezvényekről, egykori munkatársaival is kapcsolatos kulturális eseményekről. Emellett saját karrierjét is építgette: szerepelt színházi mellékszerepekben, műsoros esteken, osztrák némafilmekben, s olykor pénzkeresési célból modellt is ült. Műsoros esteken Kassák verseit is szavalta Budapesten és Bécsben egyaránt. Előadó-művészete, szavalási módja nem váltott ki egyértelmű tetszést.

Simon Jolán saját pályájára vonatkozó tervei, önmegvalósító próbálkozásai egyre inkább háttérbe szorultak, s a helyüket fokozatosan átvette Kassák munkájának segítése. Kassák rendelkezései sokasodtak: „A német kritikákra nagyon vigyázz!!!!”; „A Nyugatnál ügyesen dolgozz.”; „Hevesy lapját ne felejtsd el elküldeni, az utóbbi Magyar Írásokat sem kaptam meg. Ezekre is kíváncsi lennék. No, egyelőre nincs több rendelkezésem.”; „Beszélj a *Ma Este* [színházi lap] embereivel, hát[ha] lehetne ott valamit csinálni. Nem-e lehetne ott rólam egy cikket elhelyezni 1-2 verssel és 1-2 képpel. Kérdezd meg a Nyugatnál nem-e közölnének tőlem egy cikket ezen a címen: Halott-e az új művészet? No de nem adok több megbízást. Mi van a szobrokkal és skatulyákkal, ezeket se hanyagold el! Írjál gyakran.”;

„Vigyázz, hogy minden pontos legyen. A klisék [a visszaküldött képlenyomatoké] ne legyenek átnyomva. [...] Ezenkívül a hét szentséges Istenét neki, miért nem válaszolsz pontosan a leveleimbe feladott kérdéseimre?"; „Hogy téged a nyomdász be akar csapni, az rendben van, de hogy te ezt nem vetted észre, az kétségbe ejtő. [...] kérj magadnak egy levonatot és ezek után az oldalak után csinálj egy revíziót, vagyis nézz utána, hogy pontról pontra minden ki legyen korrigálva, amit én itt megjelöltem. Nagyon kár lenne minden sajtóhibáért.”; „Nem értem a vigyázatlanágodat. Hiszen olyan pontosan írok meg mindent.”; „Derék aszszony vagy. Csak most már vigyázz, hogy a többi része, az adminisztráció is jól sikerüljön.”; „Kezdel egész okos nő lenni, csak szorgalmazd, hogy minél előbb be is váltsák ígéretüket [írjanak kritikát Kassák könyveiről]. Írj ÍRJ ÍRJ Szervusz, Kasi”; „Kérlek, írj, még nem kaptam tőled egy becsületes levelet. Mindenről értesíts.” Elégedetlenségét sem rejtette véka alá: „Te tudsz énrám panaszkodni, hogy rendetlenül írok, bizonyos dolgokra már hetek óta nem tudok tőled választ kapni. Elhiszem, hogy jól illik neked a sopánkodásod, de viszont hidd el te is, hogy nekem sincs itt valami isteni jó dolgom.”

Kassák fáradhatatlan volt szellemi hazatérésének előkészítésében, s ehhez Jolán volt a legnagyobb segítségére. A *Tisztaság könyve* népszerűsítése érdekében így instruíta Jolánt: „nagyon fontos lenne, hogy a kritikát jól megszervezd. Az *Est lapok* sokat jelentenek. A Színházi Élet is esetleg fényképpel. A kurzuslapokat sem kell kizárni. Egy-két nagyobb vidéki laphoz is kell küldeni. [...] Ezeknek a pontos címét ott kell meg tudnod. [...] De csak a jobb vidéki lapoknak kell küldeni. A Nyugatot ne engedd kibújni a kritika alól.” Jolán örömmel teljesítette férje kéréseit, s büszke volt Kassák érvényesülését elősegítő szervezői, közvetítői, megbízotti szerepére. Élvezte, hogy erősen kritikus véleményét mindenről és mindenkiről kertelés nélkül kifejthette a hozzá hasonlóan másokról sarkítottan fogalmazó társának. Jolán 1924-ben írta Kassáknak: „voltam Kádár Béla képeit megnézni, a képek nagy részben Chagall-hatás alatt vannak festve. Scheiber [Hugó] legutóbbi képeit is láttam, az expresszionizmus külsőségeivel vannak spékelve.” Kassák egyik vele szembekerült munkatársát, Tamás Aladárt, aki Kassák egykori munkatársából ideológiai nézeteltérései miatt Kassák ellensége lett, Jolán „ronda gyáva szar alaknak” titulálta, Palasovszky Ödön avantgárd költőről pedig így vélekedett: „ronda nyavalygásától kifordul az ember gyomra”. Bortnyik Sándor prospektustervéről ezt írta Kassáknak: „kis szarocskák”. Jolán az 1924-es *Állásponthoz* hasonlóan politikai jellegű röpirat írására buzdította 1926-ban az emigrációt feladni készülő Kassákot: „Az itteni [budapesti] sok hülye rózsaszínű és halványkék színű cikkekkel szemben a te határozott álláspontod le kell szögezni.” Évődve sürgeti társát: „mielőtt innen elutazok, jó lenne a Népszavának eladni valamit. Mert most lehet. Csak dolgozz, kuli! Eleget henyéltél!” Olykor Kassákkal szembeni véleményét sem rejtette véka alá: „Szerettem volna tudni, hogy vajon te doppingoltad Nádast arra, hogy az *Isé*kkal találkozzon és őket hasznosan inspirálja? Bizony ügyetlen dolognak tartom azt, hogy mi akár avval segítsük őket, hogy dolgainkat közlésre adjuk nekik, akár avval, hogy praktikus tanáccsal elássuk. Ezt a dilettantizmust nem kéne táplálni, van itt ezen kívül is elég.” Vajon Jolán kritikája hat(hat)ott-e Kassákra?

Jolánt a Kassákkal kialakult partneri – szellemi és testi – viszony magabiztossá, elégedetté tette. 1926 tavaszán írta Budapestről Bécsbe: „szegény Kasikám, nem vagy irigylésre méltó! Itt ugyan nem kell fölkötnöd a nyakkendőd, hogy valaki művésszel birokra kelhess. Sivatag ez, fiam! De még se, sakálok ordításától van tele a levegő.”; „Itt tudod, fiam, hajszálnyira olyan a művészi élet, mint a politikai élet. Gyökeréig rothadt [...] itt változást művészetben csak egy teljes rendszerváltozás hozhat”.

Kassáknak 1926-os hazatérése után számos alkotói nehézséggel kellett megküzdenie. Nem csupán a politikai-szellemi légkör nem kedvezett a bécsi vonal folytatásának, hanem kapcsolatait is újjá kellett szerveznie. Ki kellett találnia azt is, hogyan találjon formát egymástól egyre inkább elváló alkotói és közéleti-mozgalmi elképzeléseinek. A váltás kínjait

idegei megszenvedték, s Jolán volt az, aki a maga anyás, gondoskodó és olykor ügyetlen módján próbálta vigasztalni Kassákot, akinek egyre inkább nem tanácsra, hanem olyan társra volt szüksége, aki feltétel nélkül mellette áll: meghallgatja őt, s teljesíti kívánságait. Jolán érezte ezt, de a vigasztaláson túl mélyebben és hatékonyabban szeretne volna Kassák sorsának alakulását befolyásolni, s talán félre is értette azt a hatást, amit Kassákra tenni vél, miközben nem győzte hangsúlyozni Kassák üdvös szerepét saját életében. „A te bajodon nem lehet, nem kell segíteni – írja társának 1927 tavaszán –, mert azt te úgyis kiforrod majd magadból, mint ahogy a tűz kiforja magából a felesleges salakot. Te egyedül vagy, Kasi, mint egy jegenyefa, társak nélkül, ezt néha fájdalmasan érzed, mint ahogy a jegenyefa is érzi, de ez egyben a te erődöt is jelenti, mert a társak közelsége nem korcsosíthatja el a te magasra, egyenesre növéseidet, mint ahogy a jegenyefával is így történik. És most először, mióta együtt vagyunk, most először támadtak kétségeim, hátha én követtem el hibát, nem tudom, hol, hogy te érzelmileg ide fejlődöttél. Jól értsd meg, nem *művészileg*, hanem *érzelmileg*. [...] Talán az én puhaságom tett téged olyan érzékennyé az emberek[kel], dolgokkal szemben. Talán ha én olyan becsületes, de ridegebb asszony lettem volna, akkor te esetleg megmaradtál volna alapjában jó, de azért nyers, szívesen verekedő embernek, és így könnyebben is tudtad volna elviselni ezt az itthoni egész szemétdomb atmoszférát. [...] az én egész mostani lényem a te lényed fejlesztette, csiszolta ilyenné. Hát akkor hol is lehet a hiba? Azt hiszem, két dologról lehet szó. Vagy az, hogy ez a hazajövedeled reakciója, vagy az egész irodalmi irányodnak megváltozását jelenti. És ha e közül a kettő közül valamelyik, akkor nem olyan tragikus a baj, mert az elsónél társaságot változtatsz vagy életmódot, a másodiknál meg csinálod azt, amit meg kell csinálnod. Mert ugye, ha nem tudnál már többé írni, nem szomoríthat, hiszen nincs mit írnod. Ha pedig másképpen fogod írásban kifejezni magad, mint eddig, az nem baj, mert úgy írsz, ahogy jól esik. Kérlek, ne haragudj, hogy ennyi butaságot írtam össze. És olyanokat írok, amit te sokkal jobban tudsz, mint én.”

Hazatelepülésük után életük igen szegényes keretei lényegében nem változtak. Jolán viszonylag gyakran volt távol: előadóművészként lépett fel, a könyv- és folyóirat-terjesztést végezte, olykor néhány napos pihenésre is próbált időt szakítani. A vidéken szereplő Jolánnak írja Kassák: „Mi itt eléggé sokat dolgozunk. Egy-két [mostohalányai hímezte] mellényt el is adtunk, és még lennének rendelések. De így azért nagyon nehéz nekem ez a munka. Néha egészen elvadul a helyzet. Kordában, kötőféken kell magam tartanom. De tartom abban a reményben, hogy nemsoká átveszed a hivatást, te anya vagy, és mindezt jobban megérdemled, mint én. [...] Én magam, ahogyan azt elrendelted, olyan szelíden élek, mint a hal a parton. A csemetéiddel sincs baj – egyelőre a mutter is jár rendesen. Úgy spórol, hogy már biztatni kell az ellenkezőjére.” Kapcsolatuk továbbra is szereteten és bizalmon alapult. Kassák az ügyeit is intéző feleség távolléte miatti hiányérzetét taglaló levelére válaszolva írja Jolán: „Kedves Kaski! Te majomka! [...] Sokat álmodom otthonról meg rólad. Látod, te disznó! Hát csak erre kellett ez az egész, hogy az ember így vacakoljon utánad. [...] Szemecském! Írj sokat! És mindenről. A rezsót még nem szerelték át? [...] Csókol Asszonykád.” Kassák pedig így ír: „Te hogy vagy? Örülök neki, hogy állítólag jól érzed magad. Rád fér egy kis komoly pihenés. Én, isten bizony, nagyon szolidan pislogok, ippencsak hogy élek. Általában korábban járok haza, mint szoktam. Úgy látom, nem lenne könnyű dolog beleszokni az agglegény életbe. Jobban rendben vagyok, ha te is itt » csacsogsz« mellettem. De most már abba hagyom, mert még udvarolni kezdenék.” Meg így: „Fontos lenne, hogy kipihend magad. Itthon aztán felkötheted a nyakkendőt – valami komoly munkába kell majd kezdenünk, ha nem akarunk télen befagyni [...] Egyél. Napozz. Aludj. Szervusz Kasi.” Olykor évődik is: „Úgy látszik, megfordult a szerep, most te rendelkezel velem mindenben. De nekem nem olyan könnyű ezt teljesíteni: semmit se tudok, hol van, és hogyan lehet hozzájutni. De azért mégsem vagyok használhatatlanul

ügyetlen. Amit eddig kiróttál, elintéztem. Csak aztán el ne kapasd magad." S pár évvel később írja Kassák Jolánnak: „Vigyázz magadra, nehogy agyonstrapálódj. Hiszen még itt is szükség lesz rád egy és más dolgokban. Valósággal hülye vagyok így egyedül. Még csak dumálnom sincs kivel. És egyáltalán nincs Cicu és egyebek. De azért ne bízd el magad. Majdcsak kibírom a két hetet is.” Van olyan levele is, amelyet mintha az alkalmazottját eligazító és megdicséző munkaadó vetett volna papírra: „Írjál és készülj hazafelé. A száz előfizető összehozása derék munka volt. No látod, ami megérdemli az elismerést, azt én is elismerem.”; „Ne feledkezz meg arról az orosz zsidó fogorvosról, akiről már írtam.”; „Nézz meg minden megnézhető [Miskolcon], de *persze nem pénzért*. A miskolci száz előfizetőről ne feledkezz meg. Viszont Szegedet se hagyd nagyon szegényben. Csókollak. Szervusz Kasi.”

A szociáldemokrata párt miskolci Ady-estjéről írja Jolán Kassáknak: „A Korona nagytermében zsúfolt ház volt, 1400 ember. Persze a zsidóság és a prolik. Keresztény úri osztályból gyéren.” A közönség polgári részének, jegyzi meg levelében Jolán, az tetszett, ami neki. Jolán ekkorra már messze került a kultúra iránt érdeklődő munkások esztétikai ízlésétől.

Kassák olyan társra lelt Jolánban, akinek kitérülközhatott, s abban is biztos lehetett, hogy nála mindig megértésre talál. Intranszigienciáját azonban ilyen esetekben is szinte megszállott makacssággal védte. „Van valami igazság abban – írja Jolánnak –, hogy az ötvenéves jubileumom [1937] óta ment el kicsit a kedvem az élettől. Mondom, ebben az észrevételemben van valami igazság, de mégsem egészen így áll az ügy. S ha néha azt hiszem, majdcsak kiheverem a mai állapotomat, a következő órában vagy napon megint nagyon reménytelennek látom, mit és hogyan is kellene csinálnom a dolgaimat, hogy egyensúlyba kerüljek magammal. Hiába, amennyi sokat használtál nekem egy életen át azzal, hogy magad is erős voltál, annyira sokat ártottál azzal, hogy néhány hétig gyöngö voltál. Szóval már beszéltem erről, de nem hitted el, valószínű, hogy így leírva még kevésbé tudok rávilágítani a dolog lényegére. Amint látom, nagyon helyesen óvakodtam én mindig mindenféle komolyabb megrázkódtatástól, mintha előérzetem lett volna, hogy az én erőm sokkal érzékenyebb alkatú, semhogy a súlyosabb próbákat is ki tudná állni. Emlékezz rá, milyen szörnyen hatottak rám évekkal ezelőtt is, ha például a Mutter az Ilonáról [Kassák húgának törvénytelen gyermeke, akit Mariska tizenöt évesen szült] kezdett beszélni, soha nem mertem veled elmenni a szegényekhez [Jolán szociális munkásként dolgozott], s még néhány példát felhozhatnék, ugyanúgy nem bírtam el, ha te gyűlölettel beszéltél valakiről, s nem is tudom pontosabban elmondani, hogy hogyan hatottak rám az utóbbi hónapok gyötrelmei, illetve hogy hogyan hatott rám a te viselkedésed. Hidd el, hogy most ezt a levelet írom, minden porcikám fáj az idegességtől, valamiféle olyan megfoghatatlan, megmagyarázhatatlan rémületet keltettél fel bennem, ami hiábavalónak láttat velem minden további erőfeszítést, s majdnem azt mondhatnám, hiábavalónak láttatja velem az életemet. [...] Mint általában az anyám és rokonaim, barátaim és olvasóim félreértettek, te is félreértettél, félremagyaráztál és igazságtalanul bíraskodsz felettem. Úgy látszik, a többiektől kevésbé vettem komolyan a dolgot, mint tőled, és íme, ez az én gyöngösem. Olyan nagy gyöngöseség ez, hogy nem tudok miatta tollat fogni a kezembe. [...] A szokások mechanizmusa visz magával, különben legjobb szeretnék lefeküdni és örökre elaludni, vagy elmenni valahová, de hová is mehetnék önmagam elől. Mert nem az emberekkel van bajom, hanem önmagammal, akit magára riasztottak, és nincsen megalégedve önmagával. Valamikor és valahol eltévedtem, s csak most vettem ezt észre, úgy érzem, elég későn. Szinte mániámmá válik az a gondolatom, hogy az Apámnak volt igaza, mikor hátat tudott fordítani a világnak. Néha gúnyosan megjegyzed, hogy hasonlítok, vagy hasonlítani kezdek az apámra. Igazad van, s nem is haragszom érte, hogy hasonlítok rá. Mindig is megszoktam Őt védeni az Anyámmal szemben, eddig talán öntudatlanul védtem benne magamat, most már tudatosan is vállalom vele a sors-

közösséget. De én sokkal gyöngébb, elromlottabb vagyok, mint amilyen az ő élete volt. Háttérbe szorított kutya voltam az élet minden vonalán és mindig. Lehet, hogy ennek az én egocentrikus egyéniségem az oka, de Istenem, ebből az egocentrizmusból is mi hasznom volt? Tény, hogy unott és fáradt vagyok.”

A Bulcsú utcai lakásban több generáció élt együtt. Kassák volt a férfi, a családfő, a háztartást az anyja vezette. Jolán jóban volt anyósával, s Kassák elégedett volt ezzel a családmoddellel és családi munkamegosztással.

Jolán 1936-ban gyengén jövedelmező megbízást kapott a kerületi elöljáróságtól. Kassák így emlékezik erre felesége öngyilkossága után két és fél hónappal: „...az én halottam ebben az életben szellemi szükségmunkás volt a fővárosnál, havi hatvanpengőös fizetés ellenében. Ő, az ő élete valóban nem volt leányálmoknak nevezhető. Ahogyan a költő mondta róla: sűrűlt és szaladt egy könyvvállvánnyal... [Kassák itt József Attila *Simon Jolán* című verséből idéz – S. É.] Körülbelül így ismerhették volna meg otthon, hivatalosan pedig az volt a feladata, hogy bejárja a »legsötétebb« Angyalföldet, számon vegye a segélyre szorultakat, és ellenőrizze életkörülményeiket.” Ez a városrész, amelyet fiatal munkás korában Kassák is jól ismert, s amely a harmincas évekre számára idegenné, reménytelenülé vált. „A házakban sok a kiadó lakás, a palánkok, amelyek annakidején primitív és illetlen rajzokkal és irkafirkákkal ékeskedtek, ma politikai frázisokkal és hivalkodó politikai jelképekkel teleházoltak. [...] Por itt minden és salak – embersalak.” Kassák Jolán feljegyzései alapján mutat meg közülük néhányat. „A fekete, nagy dobozból, amit örökségül hagyott rám az én halottam, aki maga sem volt sohasem királykisasszony, sem gondtalan dáma ebben az életben. S hányszor elmondta, bárha történe vele valami, ha eltévedne hozzá valami gyámolító jószág, mert fáradt, és pihenni szeretne. Ő már pihen, de mi lesz azokkal, akiket egész szívvel gyámolított, s akiknek szörnyű életleírásai itt fekszenek előttem” (Az én örökségem, *Népszava*, 1938. december 11.).

Simon Jolán élete ötvenéves kora után válságba került. Egyre inkább hatalmába kerítette a feleslegességérzet. Férje új kapcsolata vad féltékenységi rohamot váltott ki belőle. (Nem tudom, kihez fűzte Kassákot szenvedélyes vonzalom. Kassák *Ajándék az asszonynak* című, 1937-ben megjelent kötetének költeményei zömmel ehhez az új műzsához íródtak. Az *igazság kerülgetése* címűben így nyilvánul meg az új szerelem: „Idáig jutottam, óh, kedvesem, lásd / tavaszban az őszülő férfi, ha megörül / örültebb a kamasz legénynél”.) Jolán elvesztette a fejét. Kassák új szerelmét-műzsáját el akarta távolítani férje mellől. Tervébe beavatta kisebbik lányát, Etit, aki így emlékezett: „tarka, palóc szoknyát, fekete pruszlikot és kendőt” vásárolt. „Szerzett hozzá egy korbácsot is”, és elhatározta, „felöltözik ebbe a viseletbe, elmegy annak a nőnek a lakására, és ha majd szembekerül vele, előhúzza kosarából a korbácsot, és belevág az arcába” (Czeizel Endre: Kassák Lajos családfájának és betegségeinek története. *Kortárs*, 2011/11.).

Kassák egyre elismertebb lett, s egyre kevésbé szorult társa segítségére. Jolán önkitaljesítési lehetőség, elvégzendő feladat nélkül maradt. Lelki és testi betegség – öregségtudat és öregségérzet – kínozza. Kétségbeesetten érzékelte, hogy a „világnak”, felnőtt gyerekeinek és a maga kiteljesedett életét élő Kassáknak egyre kevésbé van rá szüksége. Nem akarta meglátni, hogy társa megbecsülése iránta változatlan: a maga módján szereti őt, szüksége is van rá, de mint addig, ezután is a saját életét éli, s ebbe házasságon kívüli szerelmi kapcsolatai is belefoglaltatnak. Kassák nem érezte át társa szenvedését, s így nem is tudott segíteni rajta. Természetesnek vette szeretetét és azt is, hogy Jolán hozzá tartozik, az élete része.

Jolán egyre kiszolgáltatottabbnak, egyre magányosabbnak érezte magát. Barátnőjéhez menekült Miskolcra: „talán ez a távollét – írja Kassáknak – meg fogja szüntetni köztünk azt a szörnyű feszültséget, hogy én félek előtted mukkanni is, te pedig minden szavam mögött keresel valamit, valami egyebet, mint amit mondok. Pedig mi eddig szövetségesek voltunk jóban és rosszban, és én ez ellen tudtommal soha nem vétettem. Talán éppen

ez volt a hiba tőlem” – próbált kétségbeesetten magyarázatot keresni arra, amit érzett. Szerelmét bizonygatta, s igyekezett visszafogni féltékenységét. Kezdett kicsúszni a lába alól a talaj. Hol reménykedett, hol elkeseredett. Kapkodóan próbálta helyrehozni vélt rossz lépéseit. Férje testi-lelki eltávolodását annak tudta be, hogy beleszeretett valakibe. Fájt neki, hogy Kassák nem vallotta be őszintén, hogy a vele folytatottn kívül társának más „játékra” is szüksége van, hiszen ő ezt is megértette volna, írja, ami az önféltrevezetés jellegzetes megnyilvánulása. Kassák hosszú levélben próbálta értelmezni a kettőjük közötti viszony alakulását. „Soha nem mondtam, hogy angyal vagyok [...] Hiszem, ha olyan lettem volna, hogy angyalnak vélném magam, vagy annyira elvetemült lennék, hogy hivalkodni tudnék gonoszságaimmal, akkor nem úgy múlt volna életem, ahogyan múlt, küzdelmek, kétségek és naiv bizakodások között. Sokszor semmi szükségem nem lett volna rá, hogy te mellettem légy, hogy alkalom adtán a testemet »kellemesen elbágyaszd« és segíts elviselni a lelki izgalmaimat. Hogy ötven éves koromban némi változásokon megyek át, azt nemcsak tőled hallom (eléggé félreértelmezetten), de magam is tudom annyira, hogy beszéltem is róla – de úgy látszik, majdnem hiábavalóan. Még ma is egészen másképpen értelmezed, mint ahogyan a valóságban van. Szinte megbocsájtasz valamit – és én ez ellen a leghatározottabban tiltakozom, nincs szükségem olyan bűnök megbocsájtására, amiket el sem követtem. A dolog nyitja egészen másutt van. Eddig azért tudunk aránylag békeségben megenni, mert szerencsés természetelt nemcsak, hogy elbírtad, de nem is tartottad kellemetlenül terhesnek az én meglehetősen érzékeny, komplikáltan összetett személyiségetem, s bárha ismertél, mit tesz Isten, egy napon megbecsülésre érdemes személyiségből szükségleti tárggyá akartál minősíteni. Hiába is minden ilyen irányú kísérletezés, sem jogi alany, sem szerelmi tárgy nem tudok lenni. Minden irányban és minden körülmények között védtem emberi szabadságomat – amivel azonban, erősen hangsúlyozom, nem szoktam visszaélni. Bizonyítékom, hogy soha nem törtem hatalomra, soha nem hivatkoztam lényem kiváltságosságára. Sok társadalmi megpróbáltatás közben sem roppantam össze, mindig álltam a nyílt, becsületes küzdelmet [...] Te pedig ezt tetted, nem mondom, hogy számíttással, vagy éppen rosszakarattal, de végeredményben így történt. Szóval ez a dolog értelme, és nem az, hogy nekem játéka, vagy mi a nyavalyára volt szükségem. [...] nem vagyok annyira ostoba, hogy állítólagos játékaimat éppen a nyilvánosság előtt akarjam eljátszani. És végtelenül bánt az a hang is, amivel meg akarod bocsájtani *aggkori agyálágyultságomat*. Értsd meg, hogy nekem nem féltékenységi jelenetek között gyöttrődő asszonyra, hanem mellettem megnyugvó, velem harmóniában élő, s így rám feltétlenül jó hatással lévő társra van szükségem, s annál jobb, ha az ilyen valaki még nekem való asszony is. Azt hiszem, ezzel semmi újat nem mondtam, s hogy kissé kemény ez a mondat – ez már valószínűleg a *nőnek* szól, akivel (akikkel) szemben mindig bizalmatlan voltam, és nem titok előtted, hogy ez az érzésem veled szemben sem tudott soha egészen feloldódni. Lehet, hogy ez mánia, de ez az én alaptermészetemhez tartozik. Ezt te nagyon jól tudod, s annál kegyetlenebb a számomra, hogy kinevezöl székszuálórúltnek. Hidd el, barátom, ha nem lettél volna annyira ember, mint annyira annak ismertelek meg, már rég elkotródtam volna mellőled. Ha nem is tartozom a székszuálisan közömbös lények közé – mondhatom, ilyen ügyekért még semmiféle áldozatot nem hoztam. És remélhetőleg nem is fogok hozni. Ha jól tudom, az sem fogható rám, hogy szeretek a nők társágában lebzselni, nagyon gyakran pisiseknek, butáknak, kelletésükben is ízlésteleneknek tartom őket – s aki csak nő, hitem, hogy nem is több és másabb ennél. De ha olykor mégis jobban összehangolódom ezzel vagy azzal a nővel? Érzem, hogy ugyanígy a borjúkkal és gidákkal is nagyon össze tudnék hangolódni. Igen, hát végre is nem vagyok tárgy, hanem élő személyiség, sőt nagyon sokkal komplikáltabb, érzékenyebb és szeszélyesebb a legtöbb személyiségnél. De te ezt talán eddig nem tudtad? Én ezt tudtam rólad, és ezért soha nem szóltam a fiúkkal való pajtáskodásaid miatt. Persze minderre fel nem mérgétést vagy

megbocsájtást akarok a számomra – ahogyan mondtam már, semmi szükségem rá. Csak éppen a gyanúsítások és elkezélek ellen tiltakozom... Azzal az elhatározással ültem le az íráshoz, hogy ezekről nem írok többet, s látod megint mennyit fecsegetem. Olvasd el figyelmesen, s értelmezd úgy, ahogyan a legjobbnak látod.” Férje ridegnek érzett levele megingatta Jolán reményét, hogy Miskolcra hazatérve helyreáll társával a régi kapcsolatot: „már olyan boldog voltam, ha hazamegyek, milyen jó lesz, újra együtt fogunk dolgozni, szarunk a világra, újra az lesz a fontos, amit te csinálsz, és az lesz a biztos, hogy mégis a te írásaid azok, amik elkülönülnek mindenki más írásától, és azon kívül, hogy ez nekünk jó, mások is kénytelenek előtte meghajolni.” Kassák – legalábbis 1938. februári leveléből úgy tűnik – maga nem érzékelte felesége válságos állapotát. A téli krízis nyáron oldódni látszott: néhány hetet együtt töltöttek el Drégelypalánkon. S aztán szeptemberben Jolán öngyilkosságot követett el.

*

Jolán nem csupán élettárs szeretett volna lenni, hanem Kassákéhoz hasonló kvalitású alkotó ember is. Öngyilkossággal végződő élete azt példázta, hogy a női – anyai, élettársi – szerep és az alkotói elhivatottsággal járó lekötöttség nehezen összeegyeztethető. Ha Jolán olyan tehetséges lett volna, mint Kassák, sorsa nem fonódott volna össze vele, vagy ha igen, egy idő múltán szétvált volna az útjuk. A két egymást testileg-lelkileg megértő ember kapcsolata Kassáknak jelentett életmegoldást. Ő az alkotás kedvéért le tudott mondani a gyerekvállalásról, és képes volt élete minden pillanatát az alkotói önkiteljesítésnek szentelni. Jolán a kapcsolatban megtalálni vélte, aminek szükségét érezte, de gyenge volt ahhoz, hogy a vágyai és a realitás közötti feszültséget elviselje. Jolán kiteljesedett mint nő és társ, de kudarcot vallott mint művész és anya. Azok közé a 20. század elején egyre nagyobb számú nők közé tartozott, akik szakítani akartak nemükből következő kiszolgáltatott, alávetett helyzetükkel, s be akarták bizonyítani, hogy nőként is érnek annyit, mint a férfiak. Öröklődött a kívánt szerep és az örökölt minta között. Felnetté válása még hagyományos keretek között folyt, háromgyermekes, férjét elhagyó anyaként 24 évesen lépett a függetlenedés, az önmegvalósítás útjára. Törekvésében a megtalált társ, a rokon lélek Kassák egyszerre gátolta és segítette. Jolánnak választania kellett: vagy gyermekeinek szenteli életét, mint Kassák anyja, vagy ideiglenesen és belső kényszernek engedve lemond az anyai szerepről, s egy nagy alkotó mellett nőként és alkotó társaként próbál kiteljesedni. Jolán ez utóbbit választotta. Döntésébe belerokkant. Nem volt elég tehetséges ahhoz, hogy kiemelkedő művész legyen. Költői, festői kísérletei már a kezdeteknél kudarcosnak bizonyultak, színésznőként pedig másodrangúnak számított. Nem tudott gondoskodó anya lenni. A sok munka, a betegségek, a megoldatlan életproblémák kikezdték testi-lelki egészségét, s amikor elfogytak feladatai – a beérkezett, sikeres Kassáknak sem volt már igazán szüksége rá, gyermekei felnőttek –, 53 évesen öregnek, betegnek, tehetetlennek érezte magát, és maga vetett véget az életének. A szívesen ítélező, álmorális közmelekezet hajlamos a tragikus esetet a „csapodár” Kassák rovására írni.

Jolán művészfeleségként teljesítette ki magát. Amikor úgy érezte, hogy társa eltávolodott tőle és élete értelmetlenné vált, öngyilkosságba menekült. A feleslegességérzés ölte meg: megitta pálinkával, s kinyitatta vele a gázcsapot. Simon Jolán életének értelme szűnt meg Kassák „önállósulásával”, azzal, hogy Kassáknak már nem volt létszükséglet az ő léte, „csupán” szüksége volt Jolánra. Társa elvesztése nem gyógyuló seb maradt Kassákban, de tudott élni, életben maradni, tovább teljesedni Jolán nélkül is.

ÁPRILY LAJOS, AZ ELSŐ KÖTETES KÖLTŐ

Áprily Lajos költőnek készült, ez kétségtelen. 1908 körüli versei, ekkori életrajzírói által felvázolt érdeklődési köre, olvasmányai és tervei egyaránt arra utalnak, hogy ez a pálya már húszéves kora körül elkezdődhetett volna. Aztán mégis történik valami, és az első Áprily-verseskönyv, a *Falusi elégia* csak 1921-ben, a szerző harmincnégy éves korában jelenik meg. Ez egyértelműen más történelmi helyzet, más irodalmi mező, mint amelyben az 1908 körüli pályakezdés megtörténhetett volna.

Az írói pályakezdések vizsgálata, mint Szilágyi Zsófia mondja, voltaképpen az irodalom szoros esztétikai megközelítéseinek módszertanilag is túlmutathat: „végiggondolásra érdemes, vajon a pályakezdés vizsgálata az irodalomtörténetnek a társadalomtörténet szempontrendszere segítségével végrehajtandó feladata-e, hiszen az irodalmi intézményrendszer, az irodalmi hálózat működése felől érthető csak meg igazán ez a jelenség. De felvethető az a kérdés is, hogy művek és életművek (újra)értelmezésében mennyire segíthet, ha számolunk azzal a »szürke sávval«, amely a gyermekkor-neveltetés és az »igazi íráság« között húzódik?”¹ Nyilvánvaló, hogy a pályakezdési esettanulmányok arról az irodalmi mezőről, intézményrendszerről, a korabeli elváráshorizontokról is hírt adhatnak, amelybe a pályakezdő belépni készül. Hiszen a pályakezdő eleve kívül van még az intézményrendszeren, ahogy ezt Lengyel András jegyzi meg egy tanulmányában, amely olyan kívülállóról, a dilettánsokról szól elsősorban, akik mindig is kívül lesznek az intézményrendszeren.² Tudjuk azt is, hogy Áprily tényleges, kötetbeli pályakezdése ráadásul olyan időszakban következik majd be, amikor a magyar irodalmi intézményrendszer radikális átformálódáson és újraformálódáson megy keresztül a határmódosítások következtében. Kétségtelen, hogy ez az intézményi újraformálódás olyan új motivációt nyújthat Áprilynak a költővé válás irányába, amely felülírja korábbi döntéseit, rezignációját.

Az alábbiakban a költő első kötetének, a *Falusi elégiáinak* a verseit vizsgálom a hosszúra nyúlt pályakezdés kontextusában. Kiemelten érdekel ebben a könyvben a szerzői önpozicionálás – az, ahogyan a versek explicit vagy mintegy elrejtettségben feltárló módon a mindenkori pályakezdések paradox helyzetére reflektálnak.

Mielőtt azonban az első kötetre és annak kontextualizálására kerítenék sort, három epizódot idéznék fel a még kötet előtti Áprily irodalmi próbálkozásaival kapcsolatban.

Az első egy 1908-as bejegyzés naplószerű füzetének végén, amelyet Csépb Ibolya monográfiája idéz. Egy reviczky hangulatú vers alá ezt írja a költő: „Ezt az ellentmondásoktól egyáltalában nem ment verset Idának a zongoráján írtam. [...] Ida elolvasva komolyan. Rövid idő múlva egy kis papírlapra ezt írta nekem: »Miért siratja azt a rongyos múltat?« Megörzöm e kis papírt. Bolond minden lyrai költő. Idának igaza volt. Nem úgy kell élni, hogy az ember versthemákat keressen és szerezzen életében. A fentiek hitelül: Jékely

¹ Szilágyi Zsófia: A pályakezdés: mítosz vagy konstrukció? Változó feltételek, változó mintázatok a 20. századi magyar irodalomban. In: *Értelmiségi karriertörténetek, kapcsolathálók, írócsoportosulások*, szerk. Bíró Annamária – Boka László, Nagyvárad – Bp., Partium Kiadó – Reciti, 2014, 305.

² Lengyel András: A dilettánsok irodalomszociológiájához (Egy cikk margójára). *Híd*, 2015/5, 116.

Lajos exlyrai költő. Tanúk: Jékely Lajos az ember és Jékely Lajos a tanárjelölt.”³ A legizgalmasabb ebben a bejegyzésben a lemondó gesztus mellett talán az én tudatos szerepekre bontása. A három szerepkörből az egyiket a későbbiekben majd az „Áprily Lajos” névvel fogja jelölni maga a szerző és az irodalomtörténet.

A másik epizód a korabeli kolozsvári irodalmi közeg tájékozódásáról, az akkori intézményrendszeréről is szól. Kovács Dezső, korábbi irodalomtanára egyengetni kezdi első publikációinak útját, de amikor Ady-hatást vél felfedezni 1906 utáni verseiben, megrója a fiatal szerzőt: „Magát megbolondították ezek a modernek”.⁴ Végül 1909-ben az *Erdélyi Lapok*ban megjelenik *Emberek* című verse, amelyik az Adytól is ismert költőszerepet egy rejtőzködő, mélyen fekvő létállapottá írja át: „A hangjuk halk, a léptük ingatag, / Megannyi félszeg, álmodó alak. / Szemük csak rejtve, néha-néha lobban – / S ott szárnyal lelkük fönn a csillagokban”. Ebben a közegben tehát, ha úgy tetszik, az intézményesültség korabeli állapotában úgy érzi, rejtőzködni kell. A *Falusi elégia* egyik verse, a *Patroklos alszik* majd ezt az ajánlást kapja: „A halott Ady emlékének”. Ekkor már vállalható a párhuzam, a szöveg poétikailag is telítődik Ady-analógiákkal: „Ő itt a béke szent holtak-szigetje, / dühödt sörényű tengerár felett”.

A harmadik epizód az 1909-es párizsi út, egyetemi tanulmányai befejezése után. Valószínűsíthető, hogy a francia nyelvtanulás terve mellett a művészi önmagára ismerés terve is foglalkoztatta. Könyveket vásárol (egyebek mellett Baudelaire-t és Verlaine-t),⁵ azon töpreng, hogy személyesen is megkeresi az épp Párizsban tartózkodó Adyt, címét is megszerzi, de végül visszafordul, nem viszi véghez a tervet.⁶ Egy orosz–lengyel diákkal folytatnak időnként bohém, laza beszélgetéseket francia és német nyelven, de június 13-án, alig egy bő héttel érkezése után már szorongásról, betegségről, hazautazási tervekről ír. Egyfajta sorsszerű fordulat ez, két hónappal később már a nagyenyedi Reformáus Tanítóképző helyettes tanára. Párizs ugyanakkor mélyen gyökerező vágy is marad számára, erről versei is tanúskodnak később, például a *Falusi elégia*ban a *Hómezőkön is túl*:

*Új lét csirája, első rózsabimbó,
kis álmodó az anyaszív alatt,
zsarnokságod hatalmát máris érzem:
bilincsbe verted mennyi vágyamat!*

*Ó, mennyi álmom, mennyi tervezésem
széttépte apró, nyugtalan kezed,
mondj meg, mit adsz majd érettük cserébe?
mit adsz nekem, ha Párist elveszed?*

Mivel a vers saját gyermekének születéséről szól, valamiféle megnyugvást az a gondolat hoz számára a vers írásakor, hogy a gyermek talán majd valóra válhatja a jövőben azt, amit a jelen megtagad a költőtől.

³ Csépi Ibolya: *Áprily Lajos*, Bp., Ráday Kollégium, 1987, 31.

⁴ Uo., 30.

⁵ Vita Zsigmond: *Áprily Lajos*, Bukarest, Kriterion, 1972, 33.

⁶ Uo., 34.

A kötet megjelenésének kontextusa: az allegorikus-helyzetértelmező líra és szerepe

Említettem már, hogy más a történelmi helyzet, más az az irodalmi mező a *Falusi elégia* megjelenésekor, mint az első versek megírása idején. Áprily lírája ekkor már jórészt a transzilvanista költészet keretei közt értelmeződik. Az 1918 utáni erdélyi kontextusban az első közt említi a később emblematicussá vált gyöngykagyló-analógiát kulturális modellként *A produktív fájdalom* című előadásában: „Túlságosan ismerős talán, de olyan tolatkodó erővel jelentkezik ennél a pontnál egy nagyon találó illusztráció, hogy felhasználása elől lehetetlen elzárkózni. Az igazgyöngyről van szó, melynek keletkezéséről azt tanítja a természettudomány, hogy sebzésből lesz, abból a fájdalmas izgalomból, mellyel idegen test, többnyire homokszem, sérti meg a kagylóállatot. A megsértett állatka testének a fájdalom által kiváltott reakciója indítja meg azt a kiválasztást, melynek végső eredménye az igazgyöngy. Igazgyöngy... ha pompás termék lámpatüzében felcsillan irizáló fénye – a titokzatos tengerfenék megszenvedett állatkájának tiltakozó szenvedésére ki gondol?”⁷ A kereszténység exemplumai közül is ismerős, szenvedésre épülő kép és értékalakzat a közösen eltűrt szenvedésre adott többé-kevésbé heroikus, produktív válaszreakcióvá válik majd a korabeli erdélyi lírában. Cs. Gyimesi Éva ennek az alakzatnak a típusjellegét emeli ki: „Jellemző mivolta nem is annyira a gyöngykagyló-analógia ismétlődéseiben, mint inkább az általa kifejezett paradoxális értékviszonyban rejlik, melynek előfordulása korántsem korlátozódik erre az egy jelképre, hanem egyfajta értékmodellként számtalan más hasonlatban, metaforában, ahogyan nevezni fogom: erkölcsi értékszimbólumban is jelentkezik.”⁸ A felkínált azonosulási minták egyben egy „mi-tudat” keretei is, hiszen az allegória befogadásának határai voltaképpen annak a közös tudásnak, közös értékrendszernek, ideológiának a határai, ameddig az érvényes, alkalmazható, hozzáférhető. Áprily első kötetében *Az irisórai szarvas* lesz az a vers, amelyekben Reményik Sándor és mások ennek a mi-tudatnak az érvényesülését beazonosítják. *Az irisórai szarvas* ugyanis áttételes jelölőelemekkel helyezi bele a verset az említett, modellszerűként felismerhető vonulatba. Láng Gusztáv értelmezésében „a költő és a »közönséges«, nyájszellemű társadalom feloldhatatlan lelki ellentétét felmutató versek sorába tartozik, mint aminő például Baudelaire *Albatrosza*”.⁹ Ugyanakkor „az identitásvesztés többértelmű allegóriája” is, állapítja meg az irodalomtörténész. Az Áprily-versekre egyébként nem jellemző tájszavak („gornyyik”, „csobán”, „fenyővíz”), illetve maga a címben szereplő helynév felerősítik a vers olvasatának helyi vonatkozásait, regionális markerekkel látva el a szöveget.

A másik, későbbi, kiemelkedő, gyakrabban elemzett transzilvanista Áprily-vers, a *Tetőn* fent–lent archetipikus értékviszonyrendszere itt is érvényes, a szarvasborjú, amelynek a völgyben, háziállatként való felnövését követi és kommentálja végig a vers, a „fent” világához tartozik. A „fent” jelentésmezejéhez itt hozzátartozik a szabadság is. „A szarvas új otthonát kétszer minősíti jelző, mindkettő a szabadsághiány szinonimája: »fakorlátos [...] hely«, »palánkos otthon«. Az identitásvesztés szabadságvesztéssel jár, illetve – hiszen a történetben a kettő között párhuzam van, nem oksági kapcsolat – a szabadsághiány identitáshiánnyalársul. A kettő egymásnak egyszerre oka és következménye” – mutat rá Láng Gusztáv.¹⁰ A vers zárolata a transzilvanizmusra jellemző paradox értékalakzatnak megfelelően alakul, a hegy felől érkező szarvasbögésre „válaszként” így reagál az irisórai szarvas:

⁷ Áprily Lajos: *A produktív fájdalom*. In: *A kor falára: Áprily Lajos emlékezete*, szerk. Pomogáts Béla, Bp., Nap, 2002, 64–66., 66.

⁸ Cs. Gyimesi Éva: *Gyöngy és homok*. In: *Uő: Honvágy a hazában*, Bp., Pesti Szalon, 1993, 19–107., 24.

⁹ Láng Gusztáv: *Az irisórai szarvas*. In: *Uő: Kivándorló irodalom*, Kolozsvár, Komp-Press, 1998, 83–88., 87.

¹⁰ Uő., 85.

*S akkor: páráát zihált remegve szája,
idegen lett palánkos otthona,
idegen lett testvére, mostohája –
s a ködbe hördült, mint az orgona.*

A saját életben felismert idegenséggel kell a szarvasborjúnak valamit kezdenie. Az identitásprobléma, ha úgy tetszik, az esztétikum szférájában, illetve a hangzóságban oldódik fel. Kommentárjában Cs. Gyimesi Éva kiemeli, hogy más, lehetséges alternatívákkal összevetve ebben a végkifejletben „megoldás nincs, csak enyhület, és megmarad a paradoxális értékviszony”.¹¹ A szarvas történetébe kódolt viszonyulásmód kiegyenlítő, konfliktusoldó jellegét a következőképpen foglalja össze Gyimesi: „Az úgynevezett »kisebbségi humánus« jellegzetessége lényegében az erkölcsi értékeknek ebben a konfliktusoldó szerepében rejlik. Ez az a védekező életfunkció, amelyet a megmaradásnak, tehát az életnek a szolgálatába állít, és amelyet a lemondásért kárpótló alkotás feltételének is tekint. [...] Sajátossága még jobban kitűnik, ha egybevetjük azzal a, mondjuk, »forradalmi humánus«-nak nevezhető értékalkazattal, amelyben az erkölcsi értékek nem a konfliktus enyhítésére, hanem megoldására összpontosulnak.”¹² Ebben az értelmezésben a „ködbe hördülés” magával az alkotással válik analóggá – mindkettő esetében az identitásjelölő elem a hangsúlyos. A szarvas önazonos létezéséhez nyújt támpontot a szarvasbőség, noha a vers idején belül ettől életformája nem változik meg.

A fentebbiekben jelzett jelentéstartalmak érthető módon megkönnyítették Áprily Lajos befogadását a transzilvanista kánonba. Emlékezetes magának Reményik Sándornak a reakciója *Az írói szarvasra* – ez, illetve a *Falusi elégia* című, később kötet címadóvá váló vers lesz az, amelyik Reményik figyelmét felkelti, és a magyar költésztörténetben emblematikus Petőfi–Arany levélváltásokéra emlékeztető gesztusok sorát indítja el. Reményik értelmezése egyszerre vezet a természeti képekhez, illetve a magányhoz, a társak utáni vágyakozáshoz. 1920. május 6-án keltezett levelében írja: „Az írói szarvast nagyon-nagyon köszönöm. Ki látja és érezteti a természetet – és ki rajong érte úgy mai poétáink közül, mint Te? [...] Hogy van az, hogy képeidet úgy válogatod meg, hogy életem legkedvesebb emlékeit szinte kézzelfoghatóan idézik föl? – És aztán az egésznek a mélyebb, szinte metafizikai jelentése? A testvértelen büszke lélek, akinek valahol messze vannak a rokonai... Nagyon szeretem.”¹³ Látható, hogy Reményik számára akár az ismert, romantikus magány képzelet, illetve a barátság lehetőségének metafizikája is belejátszik a vers olvasatába. Ugyanakkor fontos kiemelni, hogy egy másik, korábbi levél alapján ennek a lehetséges szellemi társnak lényeges az erdélyisége. Március 6-án, két hónappal korábban épp az erdélyiség tűnik a ráismerést kiváltó tényezőnek: „Én a *Falusi elégia* olvasása után tisztában voltam vele, hogy íme, ez az a poeta-társ, akit én Erdélyben eddig hiába kerestem, aki játszva veri a többieket mind éppen azért, mert számára a költészet nem játék, hanem súlyos bajvívás (elsősorban önmagával), aki annyira leszűrt, tiszta bort tölt a formák kristály poharába”.¹⁴ Rámutathatunk tehát, hogy míg magára *Az írói szarvasra* vonatkoztatva Reményik egyfajta romantikában gyökerező szellemi-művészi társtalanságról beszél, ezt szinte szükségszerűen és magától értetődően situálja ugyanakkor az erdélyi, kisebbségi közegbe. Az, hogy egy magyarul író költőnek „valahol messze vannak a rokonai”, a korszak kontextusában többletjelentéssel bír.

¹¹ Cs. Gyimesi Éva: i. m., 72.

¹² Uo., 73.

¹³ *Rokon álmok álmodója. Áprily Lajos és Reményik Sándor levelezése*, s. a. r. Lektor Katalin, Kolozsvár–Budapest, Polis – Petőfi Irodalmi Múzeum, 2014, 38.

¹⁴ Uo., 30.

Ha a pályakezdetést tehát az intézményesülés, az irodalom életének hálózataiba való bekerülés mozzanatában próbáljuk megragadni, akkor ennek az 1920-as, közvetlenül a kötet előtti pillanatnak fontos szerepet szánnhatunk. Mindkét Reményik-levél olyan támpontokat nyújt számunkra, amelyek alapján továbbindulhatunk Áprily irodalmi mezőben elfoglalt helyén gondolkodva. Nemcsak azt érezhetjük ugyanis jelentésnek, amit a levelek mondanak, hanem egyrészt a szelekciós, kiemelő mozzanatot (tehát hogy melyik versekről beszél Reményik), másrészt azt a pozíciót, amit ő megszólalóként már betölt az erdélyi irodalom akkori intézményrendszerében. Láthatjuk azt is, hogy a romantikából az esztétizmusba is átszármasztott szerepmodellek nem állnak ellentmondásban az erdélyiségről való beszéddel. A „helikoni triász” tagjai közül Áprily az, akinek a leginkább szervesen kapcsolódik költészete az esztéta hagyományhoz.

Modernség-jegyek

Az allegorizáló-helyzetértelmező líra nem a modernség különféle költészeti tendenciáitól elszigetelten jelentkezett az erdélyi magyar költészetben, volt viszont egy olyan jellegzetesége, amely a maga szempontjai szerint rendezte újra a különféle poétikai alakzatokat: az, hogy egy jól körülhatárolt, egzisztenciális helyzetének egyik összetevőjét (a hirtelen a kisebbség pozíciójába került etnikum identitás-elemét) tekintve homogén közönséghez szólt. A modernség poétikáinak többértelműsítő tendenciái tehát valamelyest feloldódtak ezekben a versekben, de a szövegek alapszintjén ebből a közös, esztéta rétegből indítottak.

Az esztétizmus már a 19. század végétől a 20. század első néhány évtizedéig erőteljesen érvényesül a magyar költészetben, de sokáig defenzívába szorulva a korábbi kánonformáló erőkkkel (láttuk, hogyan reagált Kovács Dezső az Ady-poétikával kísérletező Áprily-versekre), majd az 1910-es évektől kezdődően, más módon, a Kassák Lajos által kezdeményezett avantgárd formációkkal is szembekerül. Az erdélyi költészet, amely a századelős nagyváradi kulturális pezsgéssel is természetes kölcsönhatásba került, a tízes-húszas években elsősorban a szecessziós-szimbolista versnyelvet érezte továbbírhatónak – ide helyezhetjük el irodalomtörténetileg Áprily költészetének jelentős részét is –, ezt színezte és egészítette ki néhány költő életművében ezzel egyidejűleg az avantgárd beszédmód.

Áprily értelmezői általában felfigyelnek költészetének elidegenedettség-élményére, amelynek poétikai következményei is vannak, és ez jelen írásom vizsgálódási szempontjai szerint centrális jelentőségű. A költő mintegy kívülről is figyeli önmagát: „az önkifejezés az objektív törvény megismerésének és felmutatásának álarcában jár e lírában; nem hangulatvilágot fejeznek ki versei, hanem világhangulatot. [...] Költő és világ elidegenülése – vagy a szépségtől elidegenülő világ élménye – esztétikai értelemben is elidegenítő hatású, amennyiben a költő többé nem adhatja át magát a valóság kínálta szépség- és harmóniaélménynek” – mondja róla Láng Gusztáv.¹⁵ Ez a modernség kontextusában gyakran elemzett tapasztalat tehát a nyelvtől, illetve a játszott szerepektől való elidegenedést is implikálja. Áprilynál a tárgyias és személyes beszédmódok közötti ingamozgásban érhető tetten ez a jelenség, az első kötetet nyitó *Ajánlás* például személyes formában szólal meg ugyan, de egyben metaforikusan is. Az „add” felhívó funkciója a köznapi érintkezés keretei között egyszerre pragmatikus és személyes lenne, itt viszont a lelkét kellene átnyújtania a megszólítottnak:

¹⁵ Láng Gusztáv: Áprily-problémák. In: *Uő: Kivándorló irodalom*, i. k., 74–82., 76–79.

*S most add a lelked: karcsu váza,
mely őrzi még a nyár borát –*
(Ajánlás)

Olyan felszólítás ez, amelynek a megszólított nehezen tehetne eleget, miközben a meg-hittség modalitását is érzékeljük, hiszen egyértelműen lelki feltárulkozásról lenne itt szó. A pragmatikai szint a közelséget hangsúlyozza, de a nyelvi kódolásban a távolítottság paradoxona is felismerhető.

Áprily visszatekintő-emlékező verseiben gyakran bukkan fel a nevek általi mediáltság – ez is a modernségben jelentéssé váló tapasztalat. A nevek köré épített történetek szük-ségszerűen lesznek részlegések és töredékesek, mintegy jelezve, hogy az emlékezés szük-ségszerűen nem lehet valamiféle teljesség rekonstrukciója. A *Tavasza a házsongárdi temető-ben* sorai Aletta van der Maet *nevét* emlegetik majd az egyik legismertebb Áprily-versben. Hasonló, emlékeket a név által megérezkítő technikával szembesülhet az olvasó az első kötet *Nevek* ciklusában. A háborúban elesett kollégák, ismerősök enumerációja szimpto-matikus módon kulturális toposzok összefüggésében történik meg:

*Úgy jönnek fekete vérbe fagyva,
minthogyha Dante pokla kiüdené!
Jönnek tolongva és hívatlanúl,
tetemre hívó, támolgyó sorokban,
torzult arcukra Rembrandt fénye hull,
ha gránát mennydörög vagy akna robban.¹⁶*

A megnevezettek mellett ott sejtethetjük a szövegrészben az Arany Jánosra való utalást, a *Tetemre hívás* vagy akár a *Híd-avatás* kísértetiességre épülő szituációinak elemeit. A Péter nevénél maga a megidézett emlék is kifejezetten kulturális jellegű: „Mikor felelni kell, a hangja reszket. / A latinból sosem tanulja meg / a híres dulce et decorum est-et”. Ugyanez a téma majd a vers végén újra visszacseng. A sírfeliratok a síron túlról érkező hang fikció-jának áttételével, nem kis mértékben Paul de Man értelmezései nyomán a költészet nyelvi reflexiójának fontos összetevőjeként váltak felismerhetővé,¹⁷ ez a funkciójuk Áprily versei-től sem idegen. Az észlelő személyekre utaló nyomokat: neveket, köveket, kulturális össze-függéseket talál – ez is az eltávolodás tapasztalatához és a távolítás technikájához kapcsol-ható.

Az, ami korai, első kötetébe nem beválogatott szövegeiben hol valamiféle örökölt, hol egyszerűen alkati, de mindenképpen ismétlődő mintázatú kettősség, az 1908-as *Lemondás* című versben vagy a *Merész dolog ma stanzában dalolni* című töredékben egyaránt megha-tározó:

*Az anyjától érzést kapott örökbe,
az apjától ölö iróniát.
S ha vágya támadt: dalos gyönyörökbe,
melódiás világba szállni át,
fakó színekre törte meg röhögve
a gúny az ihlet fényes sugarát.*

¹⁶ Kiemelések tőlem, B. I. J.

¹⁷ Paul de Man: Az önéletrajz mint arcrongálás. *Pompeji*, 1997/2–3, 101.; Magyar költészettörténeti továbbgondolását lásd: Lapis József: *Az elmúlás poétikája*, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2014, 141.

*Lelkében egyre forrt a küzdelem:
apai gúny s anyai érzelem.
(Lemondás)*

*Ha néha lázas éjszakákon
vad alkotási vágy hat át,
hideg, fakó színekre bontom
az ihlet fényes sugarát.*

*A gúny és öntudat nagy átka
kisér kietlen utamon –
szegény Mephisto-vérbe oltott
öngyilkos Hamlet-epigon.
(Merész dolog ma stanzában dalolni)*

A kettősség itt a dionüszoszi felszabadultság és feloldódás, illetve az azt visszafogó irónia, kétely, megfontolás között képződik meg. Azok a kibillenések, reflexiós alakzatok viszont, amelyek ezekben a korai szövegekben akadályként jelennek meg az élmény extázisa felé vezető úton, a tapasztalt költő kezében olyan lehetőségekként mutatkoznak majd meg, amelyek az élménytől való eltávolítás objektívizáló tényezői – ez lehet az Áprily-költészetnek az az összetevője, amely révén a modernség körébe költészete meggyőző módon beilleszthető.

VÁNDORZOMÁNC

A Variációk a Színes városhoz – Zománcművészeti kísérletek Bonyhádon (1967–1972)
című pécsi kiállításról

Egy kiállítás létrehozására sok minden alkalmat adhat. Például a kiállító művészek vagy a gyűjtemény körülményeinek szerencsés alakulása, valamely évforduló, vagy ösztönzőül szolgálhat hozzá a szakmai érdeklődés megélénkülése. Ám azok mögött az események, tényezők mögött, amelyek a felszínen az alkalmat megteremtik, rendszerint mélyebb, az új figyelmet (legyen az szakmai, kereskedelmi vagy a tágabb közönségtől jövő) kiváltó okokat is találhatunk. Nincs ez másképpen a JPM Modern Magyar Képtárban 2020 novemberétől 2021 egész tavaszán és nyarán látható időszak kiállítással sem, amelyet *Variációk a Színes városhoz – Zománcművészeti kísérletek Bonyhádon (1967–1972)* címmel a budapesti acb Galéria közreműködésével rendeztek meg, és amelynek témájára a bonyhádi zománc szimpóziumok ötvenéves évfordulója természetes módon terelte a figyelmet. A pécsivel egy időben a budapesti galéria Lantos Ferenc műveit állítja ki, valamint online kiállításként rövidfilmet mutat be, amelyben Keserü Katalin tart „tárlatvezetést” a Budai Arborétumban ideiglenesen kihelyezett bonyhádi zománcművek között. 2019-ben a galéria már feldolgozta a téma egy részét, a restaurált alkotásokat a budapesti Vasarely Múzeummal közösen rendezett kiállításon mutatták be.¹

Ám e rendezvények mellett is igen fontos volt, hogy az elkészült zománcművek számos terv kísérletében pécsi kiállítóterben, más szempontok alapján rendezve, más művek mellé állítva is megjelenhessenek. Nagy András kiváló kurátori munkája ezt a feladatot végezte el. Az alkotások a pécsi kiállításon továbbra is a Victor Vasarely-féle városkonceptió által inspirált kísérletekként jelennek meg, ahogy ezt a kiállítás címe is jelzi, ám ugyanilyen hangsúlyt kap a zománcképek kapcsolódása a pécsi avantgárd hagyományába. Vagyis a kiállítás több különböző aspektust kapcsol szerencsésen össze, több rétegben szövi egybe a művek és a kísérleti alkotótelep által érvényesen feltehető kérdéseket.

A Lantos Ferenc által szervezett Bonyhádi Zománcművészeti Alkotótelepnek, az ország első iparművészeti alkotótelepének úttörő szerepe volt abban, hogy a zománc elhagyta hagyományos, ötvösséghez kötődő iparművészeti funkcióját és ebből adódó jellegét, és egyrészt az építészethez szorosan kötődő murális alkalmazott művészetként jelent meg, másrészt mint anyag és technika elindult a műfaji önállósodás felé. Vagyis e kiállítás műveinek nagy részét kettős látószögéből kell néznünk: már megszületésükkor is egyszerre kívántak dekoratív és szerkezeti elemként is az építészethez kapcsolódni, ugyanakkor az autonóm táblakép vagy akár plasztikai mű izgalmas lehetőségét is látták benne – persze alkotókként eltérő mértékben húzva egyik vagy másik irányba. Lantos már '68-ban világosan megfogalmazta ezt a műfaji kettősséget: „Az új technika önálló kép és több lapból álló dekoratív igényű kompozíció kialakítására egyaránt alkalmas. Ilyen értelemben tehát határeset a hagyományos táblakép és a nagyobb felületeket díszítő iparművészeti alkotások

¹ Az acb Galéria évek óta kitüntetett figyelemmel fordul a Pécsi Műhely alkotóinak munkái felé – lásd Pinczehelyi Sándor, Ficsek Ferenc és Hopp-Halász Károly egyéni kiállításait –, valamint más pécsi művészek is általuk léptek ki a félhomályból. – Nádor Katalin fotóit a galéria az idei londoni Frieze Masters virtuális mustráján mutatta be, ahol ezen alkotásokkal a legjobb 15 stand közé válogatták.

között.”² Ugyan a ’68-as tíznapos tábor neve „Épületzománc Alkotótábor” volt, és a résztvevők, Lantos, Major Kamill (az ő révén alakult ki a gyárral a kapcsolat), Bak Imre, Bertalan Sándor, Fajó János, Gyarmathy Tihamér, Papp Oszkár és Pauer Gyula negyven építészeti alkalmazásra szánt mintadarabot készítettek, mégis az ekkor készült alkotások sokféleségében a meghívott művészeknek a zománccal való technológia kísérleteit, az eltérő anyagban is korábbi, illetve későbbi munkásságuk jellegzetességeit láthatjuk inkább. Pauer Gyula *Murális kompozíciója* és Major Kamill cím nélküli műve ebből az évből a gyár udvarán talált selejtárukból alkotnak a piros és a kék kontrasztjára, szórópisztolyos technikával elért szín- és tónusátmenetekre épülő hegesztett relief kompozíciókat. Újabb példa, hogy a talált tárgy művészi átlényegülése egyáltalán nem kötődik a még hétköznapi státuszú objektum tárgyi értékéhez. Pauer különböző méretű merőkanalak félgömbjeiből „meteorit-erdőt”, Major pedig főleg edényfűlekből és fogókból az acéllemez síkjából kilépő „kozmosz robbanás” képét teremti meg. Lantos ebben a táborban zománccszobrot is készít, egy egymásra fordított színes keverőtárlakból épített oszlopot. Az Európai Iskola pécsi származású tagjának, Gyarmathy Tihamérnak, aki két évtizedes kényszerszünet után kezdhetett újra dolgozni, két munkája látható a kiállításon. E zománcképeken inkább a médium festői jellege hangsúlyos, ecsettel és karcolással is alakítja a művész a geometrizálástól mentes, egymásra égetett rétegeket. A ’68-as munkákon a kísérletezőkedv, a sokszor a szinte véletlenszerűnek utat engedő szabad alakítás is érezhető az inkább szerkezeti lehetőségek variánsait kereső munkamódszer mellett.

A pécsi kiállítás érdeme, hogy az acb Galéria jóvoltából idekerült művek mellett saját anyagából olyan műveket válogat, amelyek rávilágítanak egy technológiailag új műfaj formái hagyományba ágyazottságára, azokra a szálakra, amelyek közvetve vagy sokszor nagyon is közvetlenül alakították az itt dolgozó művészek szemléletét. Apáti Abt Sándornak az 1908-ban a Zsolnay gyár megbízásából készített, a hat évtizeddel későbbi művekkel meglepő rokonságot mutató falicsempe-terveinek kiállításával a pécsi dekoratív épületkerámia nagyszerű hagyományára hívja fel a figyelmet. De nemcsak az iparművészeti örökségre reflektál, hanem kiemelten figyel arra a képi gondolkodásbeli és ebből következő formai tradícióra, amely a pécsi művészetet a 20. században jelentőssé tette, a Gábor Jenőtől Martyn Ferencen és Lantoson át a Pécsi Műhelyig ívelő hagyományra, amelynek rokonsága a zománccműhely adta közös program által különösen szembeötlő. Gábor Jenőnek egy kései, 1964-es, konstruktivistaként szerkesztett, színes négyszögekből építkező finom képe nyilván nemcsak mint a háború utáni geometrikus absztrakció helyi példája került be a műtárgyak közé, vagy mert Gyarmathy az ő tanítványa volt, hanem azért is, mert e kép által világos formai út vezet vissza a Bauhaus-iskoláig. Gábor Jenő gyűjtötte a Bauhaus-könyveket, így azokban az években is közvetlenül tájékozódhattak a weimari és dessauai elképzelésekről a pécsi művészek, amikor az egykori bauhauslerék közül senki nem dolgozott a városban. Azért is illeszkedhetett Lantos és rajta keresztül a ’69-től szintén Bonyhádon dolgozó Pécsi Műhely³ alkotóinak művészetfelfogása oly természetesen Vasarely városkísérleteihez, mert a Pécsen eleven Bauhaus-hagyomány egyszerre kínálta a formai absztrakció többféle továbbvitelét, valamint az autonóm és az alkalmazott művészetek hierarchia mentes felfogását, aminek célja, hogy a művészeti ágak ötvöztetésével elért tervezés a teljes emberi környezetet átalakítsa.

Nehéz lenne mindazon szálakat egybefogni, amelyek csak e kiállítás kapcsán a Bauhaushoz vezetnek. Csupán rövid utalásokban: Vasarely maga is számos módon kap-

² H.E.: Zománckísérletek a bonyhádi gyárban. Tolna és Baranya közös tervei. *Tolnai népművészet*, 1968. szeptember 1. 7. idézi: Orosz Márton: Planetáris folklór a zománccgyárban. In: *Égetett geometria! Burnt Geometry*, kiáll. kat., Budapest, acb Research Lab, 2019, 6–28., 18.

³ Ficzek Ferenc, Halász Károly, Kismányoky Károly, Pinczehelyi Sándor, Szelényi Lajos és Szijártó Kálmán ekkor még az Iparművészeti Stúdió tagjai, ’70-ben vették fel a Pécsi Műhely nevet.

csolódott a Bauhausnak az iskolán kívül is szétterülő nagy áramába. Pályáját Bortnyik Sándor „Műhelyében” kezdte, a „magyar Bauhaus” eszmeiségét és formaiságát sajátítva el. Közismert, hogy 1963-ban az a párizsi Denise René Galéria szervezett közös kiállítást Kassák Lajos és Vasarely műveinek, amelyik Josef Albers alkotásait elsőnek mutatta be (1957) Franciaországban. A Bauhausban konstruktivizmus és neoplaszticizmus szintézisben tudott működni (mondhatjuk kissé elnagyoltan), Theo van Doesburg 1931-es halála után a csoport tagjainak egy része a párizsi Abstraction-Création csoporttal egyesült. Világos kapcsolat teremtődött ezzel a figyelmet a struktúra, az architektúra irányába terelő konstruktivizmus és az összetett vizuális eszközökkel a látvány aktivizálására törő újabb geometrikus absztrakció között. A Bauhausban induló kísérletező, szintanokra és észlelépszichológiára is építő progresszív designoktatás nyomán Vasarely művészete arra épült, hogy egyszerű statikus formák és színek erejéből hogyan alakítható ki egyfajta „dramatikusság”, amelyre optikailag dinamikus percepció a válasz. Míg az op-art, konkrét művészet vagy az újgeometria egyéb más ágainak képviselői se az amerikai, se az európai szintéren sokszor nem voltak tudatában ennek a hatásnak, Pécsen ez a vizuális kísérletekben tudatosan kibontott hatás volt. Itt nem szükséges külön hangsúlyozni, milyen mély közvetlen és közvetett hatással voltak az építészeti, urbanisztikai progresszivitást képviselő pécsi bauhauslerék erre az időszakra is.

A város hivatalos kapcsolata szülőttével, Victor Vasarelyvel egy '66-os múzeumi szerződéssel kezdődött, '68-ban pedig 42 szitanyomat adományozott a művész a városnak. A kiállításon öt, a múzeum tulajdonában lévő munkája szerepel, négy op-artos és formacsoportokat permutációval variáló alkotása mellett látható *Tridim* című plasztikai műve, amely elforgatással kapcsolódó kockaidomok felszínén különböző színű négyzethalók kiterítésével teremt komplex, mozgásképzetet keltő látványt. Lantos számára azonban Kassák volt a meghatározó minta abban, hogy a szűken értett képzőművészet helyett, ahogyan ő nevezte, „környezetművészetben” gondolkodjon. A vizuális környezet átalakítását egy objektívnek tételezett vizuális nyelv eszközeivel látta lehetségesnek, és mivel a művészi megismerést a tudományos megismeréssel analóg viszonyban lévőnek gondolta, úgy vélte, e nyelv egyetemes érvénye alkalmassá teszi a művészet demokratizálására. „Nincs úgynevezett nagy művészet és alkalmazott művészet – nyilatkozta Lantos –, ellenben van egy vizuális rendszer, ami általánosan érvényes [...] a többi pedig mind alkalmazás, a festészet éppen úgy, mint a tárgyformálás.” Ezen általános érvénye nemcsak alkalmassá teszi rá, hanem feladatául is adja e művészetnek, hogy a környezet átalakítása által az emberi tudatot is formálja. „A művészet – mondja Lantos – közhasznú nyelv, amely ha megfelelő sűrítettséggel és színvonalon jelenik meg, kollektív, demokratikus művészet lehetőségeit hordozza.”⁴ Igen hasonló volt tehát az ő elképzelése Vasarely „planetáris folklór” programjához, ami egy egyszerre egyetemes, ugyanakkor a lokális tradíciókra is építő „tisztá kompozíciókból” – értsd négyzetes alapon geometrikus színes és kontrasztáló „színformákból” – álló vizuális világ, amely természetes módon képes valamennyi plasztikai művészet szintézisére, ami nem más, mint maga a színes város. Az a szocialista kultúraideológia, amelynek az absztrakció tabu volt, az építészetbe integrálódó zománcképeket mint társadalmilag hasznosakat el tudta fogadni. Persze kellett ehhez az akkori Pécs nyitottsága is, hogy egy magas szintű vizuális kultúra alkalmazott megjelenését a népművelési program lehetséges területének tekintették. Az ipari termeléshez, a sorozatgyártáshoz igazodó alkotásokra való törekvés nem csak Vasarely sokszorosítható műveiben, ahogyan ő nevezte multiplikiáiban volt jelen. Az 1961-es zágrábi kiállítással induló Nouvelle Tendance név alatt szerveződő, különböző nemzetközi csoportokból álló laza szövetség is egyre nagyobb figyelemmel fordult az új ipari anyagok és technológiák

⁴ H.E. [Hallama Erzsébet]: Egy vizuális rendszer sikere. Lantos Ferenc kiállítása elé. *Dunántúli Napló* 1976. okt. 13. 3.

felé, a tömeggyártás és tömeges terjesztés lehetőségei irányába. Ám, tudjuk, ez korántsem jelentette azt, hogy a klasszikus avantgárd utópizmusa változatlanul élt volna tovább a háború után is. Vasarelynek a hatvanas évek közepén kidolgozott programja *A boldogság színes városáról* (Cité polychrome du bonheur) már akkor is naivnak értékelt kivétel. Az ekkor dolgozó művészek nagyrészt sem nem forradalmárok, sem nem városalapítók, a kompozicionális elrendezést programozásnak hívják,⁵ a kibernetika újdonsága kelti a hevesebb izgalmat, és az alkotó tevékenység kiterjesztése, korukkal együttműködésben, ekkor inkább „lefelé stilizálást” jelent, a konkrét tárgyi környezetbe való belépését a művészetnek. Lantos és Vasarely programjai Kassákon és a Bauhaus élő hagyományán keresztül tudtak Bonyhádon néhány évig keretet adni egy új kísérletnek.

A zománckép nagyrészt eleve többszattú, kisebb – rendszerint 45x45-ös vagy 30x30 cm-es – acéllemezek összeillesztésével készül, így eleve az alapforma ismétlődésére épül, szinte megkívánva, hogy modulációkból alakítsanak ki ritmusrendszert az alkotók. Másrészt szabadságot ad a tekintetben, hogy az elemeket mekkora és milyen formátumban illesztik össze (például Pinczehelyi és Szijártó hagyományos táblakép-formát elhagyó munkái), valamint abban, hogy olyan felületet alakítanak-e ki, ahol az egymás melletti lemezeken folytatólagosan jelennek meg a képkötő elemek, összefüggő egységet hozva így létre (például Halász), avagy a kialakított formarend műveletei egységenként változnak-e (például Lantos). Lantos művészetének volt alapvetése a rendszerelvű variációs képkötői módszer – a kiállításon ez legtisztábban a DÉDÁSZ-frízen és annak kiállított tervein látható –, ő elsősorban mestere, Martyn hatására, a természeti formák belső összefüggéseinek keresése során jutott el az alapvető geometrikus alakzatokra való redukcióhoz, a logikai kapcsolatokat konkretizáló formarendszerhez. Számára, még ha csak tisztán vizuális programként tekintünk is a zománcképekre, ideális műfajt jelentettek a nyitott, expanzív, folytatható kép létrehozásához. A struktúraelvű művek problematikája szinte mindig kapcsolódik a szerialitáshoz, ezért szinte magától adódik az alkalmazott művészetek felé való kiterjeszkedésük.

A Pécsi Műhely tagjainak kompozícióin világosan megfigyelhető az alapvető eltérés a klasszikus absztrakció és az újgeometrikus megoldások között. Kissé egyszerűsítő, de talán még helytálló az az állítás, hogy például a de Stijl három alapelemre támaszkodott: formailag a négyszög, színek tekintetében a három alapszín, míg kompozicionálisan az aszimmetrikus egyensúly jellemezte képeiket. Ám itt egy jóval több alapelemből álló szótárat látunk. A diagonálisok, a kör és annak metszetei, valamint a vertikális és horizontális irányokból induló összetett ívek rendszere, mint Halász Károly „pálmaleveles” képén, e munkákban mind képszerkesztő alapegységek lehetnek. Koncentrikus, sugaras, egymást kitakaró vagy additív elrendezésben jelennek meg ismétlődő elemek vagy változatlan formában és változó színekkel, vagy az elem szisztematikus változtatásával. Az ilyen képépítkezés eredménye, hogy nem egyetlen domináns struktúra, hanem az elemek közti kapcsolatok rendszere határozza meg a kompozíciót. Nemcsak Lantos, hanem Pinczehelyi, Fajó vagy Ficzek művei között is találunk ilyet. A nézői tekintet nemigen talál kapaszkodót egyetlen központi elembe, hanem előfordul, hogy két egyformán fontos fókuszpontra osztódik a képsík (például Pinczehelyi), vagy sok munkán a fókusz teljesen felváltja a ritmus, vagy a módosuló formák vagy színek határozott iránykijelöléséből adódik. Lehet ez a centrumból kiinduló (például Ficzek), vagy a síkot az olvasás irányának megfelelően ritmizáló megoldás (például Kismányoky). A művek legtöbbje redukált formakészlettel dolgozik, egyszerű elemek kombinációjából teremtve meg azt a világosságot és nyitottságot, ami, táblaképként is tekintve e művekre, minimálissá vagy feleslegessé teszi a keret szerepét. Épülethez idomulva pedig lényegi tulajdonságuk, hogy vagy a képszerkezet nyitottsága, vagy a homogén

⁵ Lásd például az olasz „Gruppo N” csoportot.

felületek belső sugárzása által mintegy kiáramlanak a külső térbe. A világító, élénk színekkel dolgozó zománctehnika jól megmutatja, hogy a szín a leginkább a viszonyok által determinált eleme a képnek, legyen akár finom tónusmoduláció (például Halász), akár a legtisztább komplementerek kontrasztja (például Lantos), a szín képes arra, hogy ok és okozat szimultán jelenlétét demonstrálja. Ám a remek fekete-fehér kompozíciók (Pinczehelyi, Szijártó) azt bizonyítják, hogy még a minimális elemekből épülő kép esetében sem szükséges szín a mozgalmasság, a perceptuális összetettség eléréséhez. De a hasonlóságokon túl lépve tekinthetünk akár úgy is a zománcképekre, mint amelyek világosan mutatják az egyéni formaképzésbeli különbségeket. Például Ficzek Ferenc a felszín tagolásával teret formál, felszabdalt körlap és téglalap formájú sablonok elcsúsztatott ismétlődései eltérő raszteres rétegekben jelennek meg képén, egymást fedések bonyolult játékával törve meg a síkot. Halász Károly, egyedülként, figurális alakzat sorolásával, elforgatásával, pozitív és negatív változatának ritmusos váltásával ér el egészen pop-artos hatást. Míg Lantos munkáiban a képmező a hangsúlyos, addig Kismányoky Károly formatöredékekből a színek plasztikai energiáit kiaknázva szervez az egész képet egységesítő, a képteret folytonos elmozdulásokra kényszerítő rendszert.

A Pécsi Műhely tagjai (Ficzek, Kismányoky, Szijártó és Pinczehelyi) az utolsó bonyhádi alkotótáborban elkészítették azt a négy nagyméretű zománcképet (a tervek egy évvel korábban Mecseknádasdon készültek), amelyeket '72-ben az egykori Megyei Fiúnevelő Otthonban (Megye utca) együtt helyeztek el beltéri muráliaként, teljesítve ezzel a zománctszimpóziumok célkitűzését: a tiszta absztrakció örök vizuális nyelvén történő díszítését és ezzel minőségi megemelését egy olyan térnek, amely maga is a nevelődés helyszíne. E négy falkép nemcsak a közös kísérletező műhelymunka kiemelkedő példája, hanem talán a legpazarabb a középületek homlokzatán, illetve belső tereikben elhelyezett és még megőrződött munkák közül, így talán nem nagy bátorság együttesüket a bonyhádi program főművének tekinteni. A kiállításához kapcsolódó programként Szijártó Kálmán nagyméretű képe már átkerült a múzeum állandó kiállításába, ezt követi majd a három másik kép is. Ezek a múzeum előterében kapnak majd helyet, és ezáltal, úgy gondolom, ténylegesen is azt a kettős pozíciót nyerik el, amit Lantos megfogalmazásában fent idéztem: úgy lehetnek teret szervező, díszítő muráliák, hogy egyben autonóm képekként is elismerést kapnak.

Ám bármennyire is fontos e munkák méltó múzeumi elhelyezése, bármennyire is látványos az egész kiállítás, mégis teljesen érthető, és visszatekintve pozitív fordulatként értékelhető, hogy a Pécsi Műhely tagjai nem álltak bele hosszabban nagyméretű, végtelenül variálható, iparilag kivitelezhető dekoratív plasztikai rendszerek modelljeinek kidolgozásába, ami úgyis standardizálódó rutinyakorlattá vált volna számukra. Jól tették, hogy a tiszta geometriát kivitték az erdőbe, a bányába, majd nagyjából ott is hagyták. De ha ez így van, akkor mi adhatja mégis a bevezetőben említett figyelem mélyebb okát? (Ezzel most nem azt szeretném kérdezni, hogy miért tűnik szinte törvényszerűnek, hogy a műkereskedelem piacán mindig a három-négy évtizeddel korábbi műveknek van felütésük.) Két dolog merül fel bennem. Az egyik Lantos programjának tétje. Mert ha a módszerrel vitatkozunk is, Lantos nagy célkitűzése ma még érvényesebb: azért akar a természet feladatát megvalósítani, hogy a természetet a művészet logikájával szinkronban lévő, a természeti törvényeket a művészi forma törvényeivé átiró vizuális nyelvet megteremtteni, majd aztán ezt az építészetbe, sőt az egész vizuális környezetbe integrálni, hogy ezzel természet és kultúra, természet és modernitás polaritásának összhangját hozza létre. Ma nem a négyzetbe rajzolt kör modulációs lehetőségeiből fakadó logika mentén gondolkodunk erről, de egyre erősebb a készlet, hogy ne csak keressünk, hanem fel- és elismerjünk olyan belső szabályokat, amelyekhez igazodva városaink talán még egy távolabbi jövőben is élhetőek lesznek. A másik szűkebben építészeti kérdésnek tűnik, de persze mint minden fontos művészi kérdésben, ebben is ott van egész kultúránk lenyomata. Ma nem a színes, hanem az okos város az

urbanisztika egyik hívószava, mintha épületornamentika tekintetében néhány rövid életű és/vagy egyes alkotókhöz kapcsolható kitérő ellenére, a változó város- és építészeti koncepciók dacára még mindig a modernitás uszályában lennének. Adolf Loos híres-hírhedt írása 1908-ból, amely bűnözéssé nyilvánította az ornamentikát, kijelentve, hogy „mivel az ornemens már nem függ össze szervesen a kultúránkkal, nem is jelenti többé kultúránk kifejeződését”,⁶ a modernista építészeti reflexió- és józanság-igényét fogalmazta meg a felszín csábításával szemben, amiben persze Le Corbusier vagy akár Gropius és Mies van der Rohe is osztozott. A modern építészek, úgy gondolom, azért is fordultak el az addig az épület egyik alapvető dimenzióját képező ornamentikától, mert inkább az építészeti elidegeníthetetlen médiuma, a tér került figyelmük középpontjába. Ma drámai változásnak lehetünk szemtanúi; bár még mindig a szerkezet, az anyag és a fenntarthatóság primátusa irányítja a tervezést, egyre több kortárs építész a burkoló formának, a felszínnek ad elsőbbséget, s ezzel beköszöntött az ornamentika újrafelfedezésének új korszaka.⁷ De míg a posztmodern épületek esetében retrospektív elem volt az ornemens, ma innovatív. Az új ornamentika elválaszthatatlan az új digitális tervezési és kivitelezési lehetőségektől (CAD és CAM technológiák), olyan mintázatok, anyagok tervezése és megvalósítása előtt nyitva meg az utat, ami korábban elképzelhetetlen volt. Az ornemens szerepe kétirányú lehet: egyfelől kiemelheti, hangsúlyozhatja az épület átfogó szerkezetét, így a stabilitás, az állandóság érzetét erősíti. Másfelől töréspontokat, átmeneteket, hiányokat mutathat meg, s ezzel éppen a szerkezet feloldódásának irányába hat. A kortárs ornemens kétségkívül ezen utóbbihoz tartozik, s talán egyik legfőbb funkciója, hogy az anyaghoz, anyagiséghez való, hihetetlen sebességgel változó viszonyt kutassák általa is. A felszín sokszor olyan vizuális komplexitással bír, hogy destabilizálja a tárgy és a néző/befogadó pozícióját, mintha egyetlen kontinuumnak lennének részei, amely elhajlik, fordul, csavarodik, áramlik, különböző intenzitású mezők kapcsolódásaiból rendeződve össze.

Vasarely és Lantos ornamentikája a modulációval létrejövő formai kapcsolatok rendszerén alapult, a természetben rendet kereső és a formák által rendet teremtő vízió volt. Mai hipermodern, mélységesen ornamentális társadalmunk egészen más formák és formátlanságok által teremt meg a maga rendjét; nagy komplexitású rendszer lévén hálózatokban, s ahogyan mondják, a káosz peremén létezik. Vagyis folytonosan újraszerveződik, újra és újra átírva, felülírva minden korábbi kapcsolódási módot. Nem absztrakt geometriával, hanem bonyolult algoritmusokkal leírható rend ez. És talán éppen ez adja e kiállítás fordított aktualitását, hogy az itt kiállított munkák éppen most válnak véglegesen múzeumi anyaggá. Mint autonóm táblaképek egy izgalmas korszak és műfaj szép példái, de mint az építészeti lehetséges elemei már a múlthoz tartoznak.

⁶ Adolf Loos: Ornemens és bűnözés. In: uő.: *Ornemens és nevelés. Válogatott írások*, Budapest, TERC, 2004, 154–163., 159.

⁷ Persze már két évtizede tart ez a folyamat, az elmúlt néhány évben inkább már a folyamatot részleteiben bemutató és elemző szakkönyvek sora jelenik meg, számos konferencia foglalkozik a témával. A kilencvenes évek végén készült el például Frank Gehry Guggenheim Múzeuma Bilbaóban vagy Herzog & de Meuron épülete, az Eberswalde-i Technical School Library (1997), amely az ornamentika visszatérésében emblematikus épületnek számít. Evan Douglas brooklyni Choice Market Caféja belső tere 2010-ből, a Foreign Office Architects leicesteri John Lewis áruháza 2010-ből vagy Francis Soler terve Párizsban a Kulturális Minisztérium számára 2004-ből olyan épületek, amelyek eddig nem látott módon képesek épületek teljes felületét komplex ornamentikává alakítani.

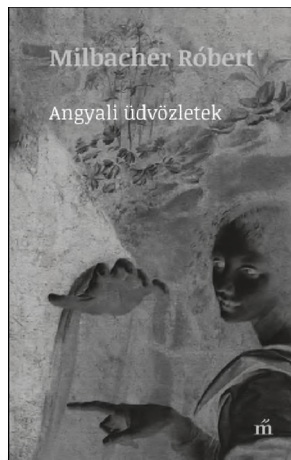
SEKRESTYÉS PISTA EVANGÉLIUMA

Milbacher Róbert: Angyali üdvözetek

Az európai képzőművészet egyik nagy toposza volt évszázadokon keresztül az angyali üdvözet, az a jelenet, amikor Gábriel arkangyal közli Szűz Máriával, hogy gyermeket vár. Ezt a rendkívüli eseményt imába is foglalták, ez az Üdvözlégy vagy az Ave Maria, mely szintén rengeteg feldolgozást ért meg az elmúlt pár száz évben. Amennyiben a cím felől szeretnénk értelmezni Milbacher Róbert újabb, harmadik regényét, akkor ez jó kiindulási alapnak tűnik, hiszen az európai kultúra egyik alapsztorijáról van szó. Ez az esemény azonban általában egyes számban szokott szerepelni, ritkán kerül címhelyzetben többes számba, és éppígy a kultúrtörténet is angyali üdvözetként hivatkozik rá. Holott Zakariás (a regény főszereplője) előtt is megjelent Gábriel, tudtára adva, hogy felesége, Erzsébet – idős kora ellenére – gyermeket vár.

A többes szám valószínűleg nem az *Angyali üdvözet* címen forgalomba hozott számos műalkotásra utal, hanem az angyal látogatására Máriánál és Zakariásnál. A két eseményt az is szoros kapcsolatba hozza egymással, hogy mindkétszer egy-egy, a kereszténység történetében alapvető jelentőséggel bíró személyiség világrajövetelét jelenti Gábriel. Ezen túlmenően azonban a cím többes száma arra is utal, hogy Zakariás angyali üdvözlete „felzárkózik” a Máriáé mellé, annak egyenrangú társa, ami pedig azt sejteti, hogy két születendő gyermek között sincs hierarchia. S ezzel máris a regény kellős közepén járunk, az eretnek szekták és az apokrif iratok világában, melyek egy része Keresztelő Szent Jánosban látja a Megváltót.

A szöveg éppen ebben az erőterben értelmeződik: a kanonikus és az apokrif, a szent és a profán dialektikájában, ráadásul két idősíkot is megnyitva: a bibliai idők régmúltját és a Kádár-kor közelmúltját. Végleteket tükröz egymásba, és ebben a feszültségben próbál választ találni az úgynevezett végső kérdésekre. Ahogyan egy, a szerzővel készült beszélgetésben is olvashatjuk: *„A regény minden titokzatossága és megválaszolhatatlansága mellett olyan témákat sorakoztat fel, mint az igazság megismerhetősége, szent és profán viszonya, áldozathozatal, szenvedés és remény. Hogy látod, mennyiben firtatja a könyv ezeket a nagy bölcséleti és morális kérdéseket?*

Szerénytelenül azt mondhatnám, hogy vannak-e más kérdések, amikkel még érdemes foglalkozni az irodalomnak egyáltalán. Persze közben azt is tudom, hogy ezek lerágott csontok, és szerencsére válasz sem adható rájuk, ezért igyekeztem elkerülni a bölcsészkar folyosókon tanult diskurzusokat, ezért játszódik több történeti, stílári és szociológiai szinten. Az érdekelt az úgynevezett »nagy kérdések« kapcsán, hogy a legkülönfélébb regiszterekben hogyan tehető fel, és milyen

---

*Magvető Kiadó
Budapest, 2020
230 oldal, 3499 Ft*

válaszkísérletek szülehetnek rájuk.”¹ A szerző válaszából kiderül, hogy a regénytestet volta-képpen a saját metadiskurzusa is: azt is problematizálja, hogy egyáltalán feltehető-e a „nagy kérdések”, és ha igen, akkor hogyan, ha nem, akkor pedig mit tehetünk.

A történet három szálon bonyolódik, az egyik a már az első regényből, a *Szűz Mária jegyeséből* is ismert Kádár-rendszerbeli falu világa, és a főszereplői a meghalt Esperes, a pap és a púpos Sekrestyés Pista, aki élete vége felé közel állt hozzá, és iratokat másolt neki. Ez a profán szál egy vallástalan korban játszódik, melytől távol áll bármiféle hit és szentség, ezek gyakorlása egy nagyon szűk közösségre maradt. A történet elég erősen kezdődik, *in medias res*: a halott papot csak három nap után (amikor már szaga volt) tudták kihozni a plébániáról, mert Pista áramot vezetett a kerítésbe, ráadásul a halottnak nem volt meg a feje. A narrátor innen indít, innen kezdi felgombolyítani, összefűzni a szálakat, visszamenve a múltba, szétnézve alaposan a jelenben, sorra véve a falu lakóit, helyi pletykákra, szóbeszédre („azt beszélnek az emberek...”, [9.]) támaszkodva, ráérősen.

A narrátor személye éppoly kérdéses, mint a *Szűz Mária jegyesében*, hamar kiderül róla, hogy mindenkit ismer, mindenkiről mindent tud, bennfentes, szószátyár. Az azonban kérdéses marad, hogy miért és milyen indítatásból mesél történeteket a falu lakóiról. Ha történeteit csupán helyi használatra szánja, annak nem sok értelme van, ha azonban a tágabb nagyközönségnek, akkor érthetetlen, miért nem igyekszik a beszédmódját felfelé stilizálni, ahogyan ez általános az egyszeri emberek között, akik között általában igen erős a „felfelé” való igazodás kényszere. Amennyiben ez nincs jelen, akkor az alighanem tudatos döntés következménye, ami pedig már arra utal, hogy a narrátor nem is olyan naiv, a természet vadvirága, mint ezt elhitetni igyekszik magáról. A szövegnek mindenesetre határozottan jót tesz ez az előbeszéd dikcióját imitáló elbeszélés mód, a bűbajos trágárságokkal egyetemben.

A falusi szál első felében olvashatjuk az öreg zsidó pap történetét Pista elbeszélésében, ahogyan az Esperestől hallotta, aki az utóbbi időkben másról sem tudott már beszélni, sőt, „mintha nem lenne egészen önmaga” (69.). Pista szerint a zsidók vették el az eszét, főleg az, aki egyszer csak meglátogatta, és huzamosabb ideig vendégeskedett nála. „Utána változott meg az Esperes, ezt mindenki tudta, amiután eltűnt a plébániáról az az ember, utána lett olyan furcsa, meg prédikált mindenfélétet összevissza” (70.). Pista hosszasan mesél az Esperesről és erről a furcsa, régi zsidó papról, s ezzel ez a történet is beépül a falu legendáriumába, a közös anekdotakincsbe. A furcsa Esperes története és az ő története a zsidó papról egy lesz a faluban keringő sok-sok történet közül, melyek hősei a maguk módján szintén furcsa emberek. Ezzel a hétköznapi történetek is megemelődnek, és a szakrális történet is profanizálódik, egy szintre nivellálódnak.

Az elbeszélő tudásának határait is jelzi, hogy igen sűrűn hivatkozik egy bizonyos Titire, akit tájékozottabbnak tart saját magánál, noha tisztában van az előítéleteivel. Titi tűnik számára biztos forrásnak a bibliai ügyeket illetően is, hiszen ismer olyan szavakat, mint a „szodomita”, melynek jelentését és eredetét az *Élet és Tudományban* olvasta. Továbbá Titi az, aki viszonylag korán gyanítja az igazságot az Esperesről, és azt is, hogy a titok nyitját Icuka néninél kell keresni. Titi homályos sejtései végül igaznak bizonyulnak, és a falusi szál zárójelenetben meséli el, mit tudott meg az Esperes múltjáról. A narrációban itt is van egy csavar, hiszen mire idáig eljutunk, addigra a faluban már senki sem volt kíváncsi Titi „tudományára”, mindenki unta az okoskodásait, ezért ezt az ellenállást áttörve kellett elmondania, amit akart.

Furcsa Titi szerepe ebben a történetben. Világos, hogy szeret a dolgok végére járni, de kicsit túlzottnak tűnik az a buzgalom, amellyel az Esperes ügyeit firtatja, és a falusi szál szerkezetileg is aránytalanná válik azzal, hogy a végén a nagyjelenetben két részletben tudjuk meg az elhunyt pap igaz történetét, miközben az összes többi, beékelődő történetet

¹ Görfől Balázs: Eretnekek és messiások. Milbacher Róbertet kérdeztük frissen megjelent *Angyali üdvözetek* című regényéről <http://www.jelenkor.net/interju/1836/eretnekek-es-messiasok>

rövidebben elintézi a narrátor. Sok apró kis anekdotát olvashatunk a falu lakóiról, ezek jobbára szórakoztatók és viccesek, Bandikáról, a kicsit együgyű fiúról, Sovány Jóska özvegyéről, a szép Margitról, Jucikáról és Kálmánkáról, és a többiekről.

Titit valami készítette belülről, hogy kiderítse az igazságot, és arra is, hogy ezt megoszsa másokkal is. De mivel senki sem figyelt oda rá eleinte, ezért „odaült a Szirony Gyurka mellé [...], és úgy tett, mintha csak neki beszélne, de azért jó hangosan, hogy mindenki hallja, amiket mond” (187.). Ekkor derül ki, hogy az Esperes kikerestelkedett zsidó volt – noha ezt Titi már régebben is mondta, csak nem hittek neki –, de aztán a Püspökatyva levette róla a kezét és az egyház áldását, mert eretnekké vált. Azt még megbocsátották neki, hogy a szocialista új világ kedvéért otthagyta az egyházat egy időre, de azt már nem, hogy megingott a hite a keresztény dogmatikában, és egy olyan szekta befolyása alá került, mely Keresztelő Szent Jánost Jézus testvérének hitte, és vele egyenrangúnak.

Ez a finálé arra hasonlít, mint amikor a krimik végén a detektív mindenkit, aki életben maradt, összehív a könyvtárszobába, és leleplezi a gyilkost: „És akkor Titi, mert úgy érezte, itt az igazság pillanata, kikéretett magának még egy hubit is, mintha csak ünnepelne valamit...” (207.), és akkor árulja el a többieknek, hogy az esperes különös látogatója régi barátja volt még a szemináriumból, aki Ausztrálián keresztül Izraelbe került, és itt „belekeveredett egy olyan szektafélébe, vagy mibe, ahol főleg csak keresztelték egymást az emberek a folyóban állva, azokat is, akik csatlakozni akartak hozzájuk, meg feszít várták a mesijást...” (208.). (Közbevetőleg érdemes megjegyezni, hogy a *Nincstelenek* megjelenése óta a mesijás szóról első körben Borbély Szilárd regénye jut az olvasó eszébe, és hozza magával annak kontextusát a messiás vonatkozásában.)

A profán, falusi szál mellett van két másik is, melyek a régmúltban játszódnak, az egyik, a szakrális, egy evangéliumot imitál, a másik pedig történeti elbeszélés, mindkettő Keresztelő Szent János születésének körülményeit és életét meséli el. Az evangéliumi szál igazi stílusbravúr, Zakariás és felesége, Erzsébet rejtélyes és misztikus története. Az idős papot szolgálatra hívják a Templomba, de előtte jelenést lát, és áldozás közben megjelenik számára Gábrriel arkangyal, és elmondja neki, hogy idős felesége gyermeket fog szülni, akit Jánosnak nevezzenek. S mivel az öregúr hitetlenkedett, ezért az égi erők elnémitják mindaddig, amíg a jövendölések be nem teljesednek. Gábrriel arkangyal ezután Erzsébethez ment, és neki is elmondta az örömhírt. A terhesség előrehaladtával az angyal Máriával is tudatta, hogy a rokona gyermeket vár, aki elment hozzájuk, hogy segítsen a szülésnél. Miután a gyermeket megkeresztelték, Zakariást is feloldották az égiek a némaság alól. Amikor pedig a gyermek betöltötte a 12. életévét, el kellett hagynia a családi házat, a Sós-tenger környékére került, ahol egyszer csak megszállta a Szent Lélek, és kinyilatkoztatta általa, hogy Jánossal teljesedik be az Írás, és az ő feladata elvinni az örömhírt a szegényeknek. Erre elzavarták a pusztába, ahol kísértéseknek volt kitéve, majd a Szent Lélek a Jordán partjára vezette, ahol elkezdte megkeresztelni az embereket és prédikálni a bűnösök ellen. A történet végét pedig jól ismerjük: Salomé János fejét kérte az apjától, Heródestől.

A történeti szálnak a Kádár-kori történethez hasonlóan kérdéses a narrátora, és éppúgy bennfentes, mint a másik, a közösségre, a közösségben terjedő szóbeszédre hivatkozik, valamiféle kollektív tudás nyilatkozik meg általa. A történetet így kezdi: „Zecharjáról, erről az Abija rendjéből való papról lényegében annyit tudhatunk csak, amennyit a tanítónk jónak látott megosztani velünk. [...] Azt meg soha nem merte megkérdezni tőle egyikünk sem, hogy ő maga ugyan miféle forrásokra támaszkodik, mert azért annyit már akkoriban is lehetett sejteni, hogy alig maradtak fenn róla hitelesnek tekinthető és így minden gyanú felett álló följegyzések. [...] Valójában, ha őszinték akarunk lenni magunkhoz, még az ismertté vált, többek által felhasznált adatoknak a tényszerűségéről sem lehetünk meggyőződve” (15.). Az elbeszélő tehát már a történet kezdetén elbizonytalanít az elbeszéltek hitelessége felől, és a továbbiakban is inkább azt részletezi, miért és hogyan nem ismerhetjük

meg a teljes igazságot. Amit pedig mégis, azt a Tanítón keresztül, aki azonban megtiltotta neki és társainak, hogy bármit is leírjanak. A narrátor azonban a szabályt megszegve mégis lejegyzí, amit hallott tőle Zecharjáról. A történetet átszövő bizonytalansági effektus bizony régről ismerős a kilencvenes évekből, a posztmodern irodalom fénykorából, és talán túlságosan is erősen jelen van a regényben, túlságosan is felhívja magára a figyelmet, kevesebb több lett volna.

A hallottak zavarba ejtően részletesek, túllontúl is azok, hiszen a narrátor aprólékosan elbeszéli, hogyan kelt fel éjjel az idős pap, hogy szükségét végezze, mik járnak a fejében, hogyan éli meg teste öregedését, és ez egy kicsit vontatottá teszi a történetet. Mindezen részletek forrásául pedig meglepő módon Elisévát nevezi meg. A történet a továbbiakban csaknem követi az álevangéliumot, hol erre, hol amarra hivatkozik, van, amikor egyenesen Zecharjára, máshol pedig csak azt mondja egy-egy eseményről, hogy arról bizony nem lehet pontosan tudni, hogyan történt meg. Ugyanakkor pontosan értesülünk a házaspár külső és belső életének minden rezdüléséről, Eliséva születéséről például Mirjamra, a kis rokonlányra hivatkozva, aki jelen volt és segédkezett. A történet úgy folytatódik, ahogyan az evangéliumi szálban, aztán a IX. fejezetben furcsa fordulatot vesz.

Egy nyomorúságos hajnalon történik, hogy Eliséva belefáradt ura ápolásába, kisiet utána a szabadba, hogy segítsen neki. Mindketten öszek, öregek, megviseltek és fáradtak, és az asszony, valamint a hamarosan felébredő Mirjam nem értik, hogy „miféle gyermekről beszélhetett nekik Zecharja, mégis miféle zavaros fantazmagóriák keríthették hatalmába az elméjét a hosszú agónia alatt” (199.). A következő fejezetben ismét arról olvashatunk, hogy az idős ember hosszasan beszél egy csodálatos gyermekről, „aki a Fény fiai között nő fel, kétszer tíz évig tanulva a rabbik bölcsességét, és újabb tíz esztendeig szolgálva tisztaságukat az Úr parancsolatai szerint, amíg egy napon megszólítja majd az Úr, hogy elhívja prófétálni a Nagy Parázna ellen, aki Baál isten szolgájává szegődött” (210.).

A X. fejezettől kezdődően szó sincs arról, hogy Zecharjának és Elisévának gyermeke született volna, ugyanakkor az idős, reszketeg férfi elragadtatott pillanataiban egy gyermekről prófétál, miközben a felesége reszketve várja, mikor távozik az élők közül. Csak hogy az öreg felerősödött, és egyfolytában a várost járta, miközben egy titokzatos gyermekről beszélt, aztán egyszer csak eltűnt. De ezt is lehet fokozni: a XI., egy bekezdésnyi fejezetben pedig már arról van szó, hogy „Mirjam, ez a Nasratból származó, Dávidnak házából való kicsi lány Eliséva ölen megszülte Zecharjának, ennek az Abija rendjéből való papnak a gyermekét” (226.). A történeti szálban tehát jókora törés van, három különböző végkifejletről ad számot az elbeszélő, anélkül, hogy reflektálna erre, noha egyébként számos alkalommal ad hangot a hallott történetek hitelességével kapcsolatos kételyeinek. Mivel e mögött az elhallgatás mögött tudatosságot kell feltételeznünk, ezért itt vagy az olvasó megvezetéséről van szó, vagy teljes elbizonytalanításáról. Akármelyikről is, sajnos nem világos, mi ennek a tétje, hacsak nem az, hogy lám, semmilyen történetben nem bízhatunk, nem ismerhetjük meg a teljes igazságot még az identitásunk, vallásunk alapjait képező történetek felől sem – ami tanulságnak elég soványka.

Ráadásul, ha hihetünk sekrestyés Pistának, akkor az Esperes éppen ezekhez a dokumentumokhoz jutott hozzá. Ez a kétséges hitelű történet évszázadok múltán is emberek életére tud még befolyást gyakorolni, amitől az egész még bonyolultabbá, sőt, egészen félelmetessé válik. Hiszen a Kádár-kori öreg pap is úgy halt meg, hogy egyre gyengébb lett, reszketeg, mint Zecharja, továbbá levágták a fejét, mint Keresztelő Szent Jánosnak. A bibliai motívumok, a szent történetek és események évszázadok távolából is hatással vannak a jelenre, legyen az akármilyen profán, vallástalan. Azt azonban nem tudjuk meg, hogy az evangéliumi történetet ki olvassa, ki olvashatta, kiknek a körében terjedt, terjedt-e egyáltalán, hol jelent meg, megjelent-e egyáltalán. Volt-e lehetősége az Esperesnek arra, hogy hozzáférjen, volt-e lehetősége bárkinek, hogy hozzáférjen.

A három, egymásba fonódó, egymást magyarázó, megvilágító és elbizonytalanító történet éppen azt mutatja be, hogy ami egyszer megtörtént, az akkor is képes hatást kifejteni – akár évszázadok múltán is –, ha valójában nem is történt meg. Elég, ha hiszünk benne. De mégsem elég, hiszen a regény szereplői Tititől Pistán át a történeti szál narrátoráig mind azzal küszködnek, hogy megtalálják az igazságot. És a megváltást.

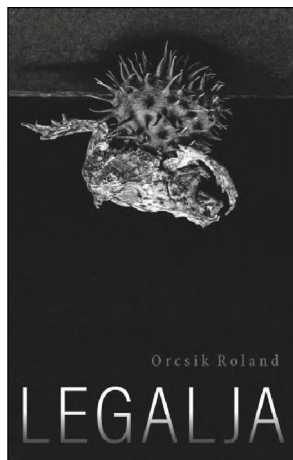
A három szál jó ritmusban fonódik egymásba, és jellegéből adódóan a falusi szál a leghosszabb, az evangéliumi pedig a legrövidebb. Az olvasónak eleinte az lehet a benyomása, hogy hajánál fogva előrángatott ez a koncepció, és valójában nem kapunk arra magyarázatot, hogy Zakariás és Keresztelő Szent János története miért éppen egy magyar faluban elevenedik fel újra. De ha a másik oldalról nézzük, hogy egy magyar faluban egy idős, kétségektől gyötört pap számára fontossá válik ez a történet, akkor már jobban összeáll a kép.

Lassan haladnak a történetiszálak egymás mellett, és első olvasásra bizony nem állnak össze, sok kérdést hagynak nyitva. S az igaz, hogy a szöveg is hajlamos elzsongítani az olvasót, akinek a figyelme ki-kihagy. De megéri átlapozni még egyszer, és összerakni a puzzle-t – már amit lehet egyáltalán. S ha már ennyi fáradságot vesz az ember, akkor előbb-utóbb óhatatlanul elkezd töprengeni Zakariás és az Esperes életének kérdésein, az apokrif és a kanonikus iratok egymáshoz való viszonyán, a hagyományon magán, és azon, hogy van-e megváltás.

F E N Y Ő D Á N I E L

NEHÉZ MŰFAJ

Orcsik Roland: Legalja

A „politikai vers muzeális műfaj” – mondta Petri 1993-ban, és amíg a rendszerváltás utáni években valóban feleslegesnek tűnhettek a közélettel foglalkozó szövegek, jó ideje mintha újra fontos vonulatként jelentkezne a magyar irodalomban. Azt persze nem könnyű megmondani, hogy mi is az a közéleti költészet, mert voltaképpen minden beletartozhat ebbe a tág dobozba, ami valamilyen módon reflektál arra a társadalmi kontextusra, amelyben megszületett. Abból pedig, ami az utóbbi évek verseskötetterméséből eljutott hozzám, izgalmas fejleménynek tartom, hogy a különböző közéleti, politikai vonatkozások vagy egy tágabb kultúrtörténeti perspektívába ágyazódnak bele (például Kemény István

---

*Forum–Kalligram
Újvidék–Budapest, 2020
130 oldal, 3000 Ft*

Nílus című kötetében vagy Térey János posztumusz kiadott *Nagy tervekkel jöttem Rosmersholm* című kötetében), vagy maguk a közéleti jelenségek és események nőnek alternatív történeti mítoszokká (például Nemes Z. Márió *Barokk feminájában*). Mindezek arra engednének következtetni, hogy mostanra a közéleti költészet bizonyos típusai – amely a személyes élet profán epizódjain keresztül mutatja meg az azt átszövő társadalmi viszonyokat, vagy amelyben e viszonyok a paródia és az ironia kódjai mentén ábrázolódnak – kevésbé tűnnek vonzó alternatívának. E rövid kitekintésre azért volt szükség, mert Orcsik Roland ötödik, *Legalja* című kötetét sajátosan ugyan, de beilleszthetőnek látom abba a trendbe, amely a közéleti költészetben érvényes nyelv kereséseként írható le.

Már a kötet cím is megvilágítja az Orcsik Roland új kötetében található versek központi témáját: a *Legalja* – a társadalom mint morális és politikai közösség állapotának negatív végpontja. Orcsik tehát nem vállalkozik kevesebbre, mint hogy számot vessen a közéleti költészet lehetőségeivel. A „muzeális műfaj” felélesztése érdekében pedig egyéb régi/ősi szövegekig nyúl vissza, még hozzá az ótestamentumi próféták könyveit. A bibliai szövegekhez való visszatérés számos nehézséget rejt magában, ezekkel azonban a szerző is tisztában van. Erre utal a kötet elején található három mottó is, amelyek arról tanúskodnak, hogy a profetikus beszédmód, vagyis egy közösség erkölcsileg biztosnak tételezett pozícióból való megítélése a maga közvetlenségében Orcsik Roland számára is kelles érvényű, a Kierkegaard-mottót idézve „bármí prófétálás legfölből szórakozásként elfogadható és megengedett”. A bibliai próféta, aki még isteni megbízást teljesítve, legtöbbször megingathatatlan erkölcsi pozícióból ostromozhatta a népet életmódjáért, irodalmi archetípusként jelentős változásokon esett át. Amíg kiválasztottságának biztos tudatában a XIX. század költőinek beszélője még nem kérdőjelezte meg saját szerepének hitelességét, addig a huszadik század első harmadára Ady *Ésaiás könyvének margójára* ciklusában az első világháború tapasztalatai nyomán már megjelenik e szerep kétségére vonatkozó reflexió, a rendszerváltás környékére pedig – a nagyelbeszélések megingásával együtt – a próféta, ha meg is mutatkozott, csupán önmaga paródiájaként tehet. A *Legaljának* ugyan van humora, amely leginkább nyelvi leleményességéből fakad, illetve szatirikus vershelyzetekből, a prófétai beszédmódot ugyanakkor e szempontból érintetlenül hagyja – nem paródiát készít belőle, hanem újrahasznosítja és megfigyeli. A kötetben csupán elvétve találunk olyan szövegeket, amelyek a közösségi beszéd szituációját teremtik meg. Hiányoznak a cselekvésre felhívás alakzatai, helyette fokozott figyelem összpontosul magára a prófétai nyelvre, amelynek a különböző versszituációkban más-más rétegei tárulnak fel.

Orcsik lírájától nem idegen a bibliai szövegek felhasználása. A 2011-es *Mahler letöltve* című kiváló kötetből többek között a *Bűn és Tsai*. című verse („Kezdetben a Bűn / romlatlan volt, / dolgát végző vitamin” – 85.) vagy a *Harmadolás* (2015) című kötet *Turbo folkja* („És mondá az Úr: Eltörlöm az embert, a kit teremtettem” – 63.) már a *Legalja* szövegeinek közvetlen előzményeként tűnnek fel. A *Mahler letöltve* Gustav Mahler élettörténete és zeneművei, valamint általában a zeneiség versbe való integrálásának és szétírásának kísérlete, amelytől a *Harmadolás* személyességével és letisztultabb versnyelvével jelentősen eltér. A *Legalja* egyfelől követi a *Harmadolás* irányvonalait. Találunk családi életet tematizáló szövegeket, valamint olyan írásokat, amelyek beszélőinek tekintete a természeti tájakra és az épített terekre fókuszál, ugyanakkor a *Harmadolás* csendes és nyugodt hangvétele helyett a *Legalja* részben visszatér a korábbi kötetek nyelvi-képi radikalitásához, avantgárd szöveg-szervező eljárásaihoz. Bizonyos versek a Tandori Dezső *Koppar Köldüséből* ismerős félreütés-poétikát gondolják újra (*Melléütések; Rögzítés*) – akár a félreértés, félrehallás formájában („s megkérdezted, mi az a »ber«? / Elsőre azt hittem félrehallok, / mintha rágás közben elharaptad volna a szó végét – *Ber*, 47.). A kötet emellett felidézi Domonkos István talán leg híresebb, *Kormányeltörésben* című versének nyelvi dezorganizációját – ez aligha független attól, hogy Orcsik Roland Domonkos István írásművészetéről és műfordításairól írta dok-

tori értekezését, valamint Brenner Jánossal közösen szerkesztette a Domonkos verseit összegyűjtő *Allegro Bajbaj* című kötetet (Forum, 2015). A nyelvi idegenség azonban a *Legaljában* mindenekelőtt azáltal jön létre, hogy Orcsik a Biblia archaizáló nyelvét a modern magyar nyelv és a modern élet kontextusába helyezi. E szövegszervező eljárások mentén megképződő nyelvi megszakítottság – Balázs Imre József szavával dadogás (Profécíák, hétköznapiak, *Könyvtársz Online*, 2020. 10. 18.) – pedig csak még inkább felerősíti a kötet nyelvereső attitűdjét, a beszédpozíció hitelességére való folytonos rákérdzést.

A *Legalja* öt ciklusra tagolódik, főképp rövid sorokba rendezett szabadverseket tartalmaz, de találunk prózaverseket (*Rögzítés; Tisztulási folyamatok; Kijárási tilalom*) és kötöttebb formában írott szövegeket (*Hisztihon; Folyt. köv.*). A kötet felosztása bár segít az anyag könnyebb kezelhetőségében, a különböző ciklusokba sorolt versek nem válnak el élesen egymástól, a hasonló tematikájú vagy versszerkezetű szövegek kettesével-hármasával újra és újra feltűnnek az olvasás során. A kötetbe kerültek direktebb politikai versek, intim családi pillanatképek, gyászversek és személyes vallási élményeket rögzítő szövegek, valamint a szerzői jegyzetben *darálmányok*nak nevezett alkotások – e kifejezés különböző, akár nem irodalmi szövegekből készített verskollázsokat jelöl. A tematikai sokféleség okán a versekben megszólaló alak értelemszerűen nagyon sokféle módon artikulálódik: büszke apaként, gyászoló barátként, patetikus szerelmesként, rezignált megfigyelőként és dühödt prófétaként. Ennek ellenére a *Legalja* versei mögött mégis egységes beszélőt tételhetünk, akinek alakja a *Jeremiás-kivonatok* című nyitóversben körvonalazódik. „Éjszaka volt, azt hiszem, / éppen lefekvéshez készülődtem, amikor / belelapoztam a könyvbe, és nem olyan-é / az én ígém mint a tűz, azt mondja az Úr” (9.) – így a felütés, amely egy magánembert jelenít meg, az archaizáló szöveghelyre váltás pedig már jelöli a prófétai szerepbe kerülést. Ez a prófeta azonban nem azonos a bibliából ismert prófétákkal, hiszen ahogy e vers, úgy a kötet egésze is mintegy megszüntetve őrzi meg a transzcendens nyomait: „azt mondja az Úr, a kik az én beszédeimet / ellopják egyik a másikatól, a macskaszemeket / a bicikliről, a boltból pástétomot / de később ímé én a prófétákra támadok / azt mondja az Úr, a kik felemelik / nyelvüket: és azt mondják: / az Úr mondja! / meg akartalak győzni, holott gőzöm sincs, / vettem inkább rozslisztet, kenyeret sütök, / nem kávézom, hanem zöld teát ímé, én / a prófétákra támadok” (9.). A korai hungarofuturizmus gesztusát idézve Orcsik az Úr transzcendens, kétes autoritását felváltja az Úr nem kevésbé rejtelmes, ámde történetileg alig terhelt autoritásával. A beszélő ennek a lényegében autoritás nélküli, szabadon belakható és formálható autoritásnak a médiuma lesz, ezzel pedig kifordítja a bibliai prófeta-mintát: a beszélő nem egyszerűen megnyilatkozást közvetít, hanem – a beszédhelyzet illúziójának fenntartása mellett – meg is teremti azt. A hétköznapi élet leírására használt nyelv és a prófeta archaizáló nyelve egymás mellé kerül, a szimultán versépitkezés és a találó soráthajlások révén egymásba íródnak, ami sajátos ökonómiát hoz létre. A vallási emelkedettséget részben kioltják a profán szituációk, míg azok a bibliai nyelvnek köszönhetően jóval érzékletesebbé válnak.

Olyan beszélő rajzolódik ki a kötetből, aki éli saját életét, hitelt törleszt, családjával, gyerekeivel tölti idejét, a „közösségi hálón kurkász”, és olykor körültekint környezetében. Ugyanakkor ez a beszélő prófétákat is olvas, nyelvüket pedig saját nyelvéhez igazítja. A *Legalja* legnagyobb erénye, hogy a prófétai szerep nem egyszerűen felülírja a magánember szerepét, helyette a két alak a folytonos egymásra igazgatás állapotában van. Így a kötet legjobb versei azok, amelyek a prófeta és a magánember nyelve közötti törésvonalakat nem fedik el, éppen ellenkezőleg, a vers e két szerep vagy nyelv fluiditásában, az odavissza változás folyamatában jön létre. Ilyen például a *Rövidhullámok*, melynek töredékes szerkezetében egymásba ér egy születéstörténet és *Ezékiel könyvének* az a fejezete, melyben az Úr megígéri Izrael népének a hazatérést: „elvágtam a / rugany köldökzsinórt, a vér édesanyád / nem érzel semmit ilyenkor, állították / és adok néktek új szívet, zengte,

és / elveszem a kőszívet testetekből, és / adok nektek hússzívet, de ki mondta" (12.). A bibliai szituáció távoli referenciaként szolgál, a szöveghely kiszakad eredeti kontextusából, az Úr hangja gyermeki tisztánlátássá transzponálódik: „beszéltem hozzád, akkor nem / a nyelv, hanem a figyelmed, a hang / belém hatolt, az állaté, de több / mint állat, kevesebb én" (12.). Hasonlóan kiemelkedő szöveg a *Debóra*, amelyben egy „[r]ánzésre tíz-tizenkét éves" gyerekprostituált szólama Debóra prófétaasszony Siserá hada elleni győzelem alkalmából íródott éneke mellé rendelődik: „*A hegyek megrendültek / Gyere, / az Úrnak orczája előtt. // pár perc, itt a közelben. / Új isteneket ha választott a nép, / Ne félj, élvezz belém, / mindjárt kigyúlt a harc a kapuk előtt. // kiműtötték a méhemet. // Így vesszenek el minden te ellenségeid, Uram!*" (53.)

Különböző regiszterek, megszólalásmódok keverése, egymással való kioltása szintén része az Orcsik korábbi kötetében megismert eszköztárnak. A *Mahler letöltve* kötetben együtt serceg a zsír a Mahlert játszó lemeztűvel (*Mahler a konyhában*, 93.), ahogy a *Harmadolásban* vizeletből készül a hóangyal glóriája (*Húgyglória*, 50.). A kötetben előforduló bibliai szöveghelyek többsége leszakad eredeti kontextusáról, a *Legalja* verseinek értelmezési lehetőségeit ezek ugyan tágítják, az idézetek és parafrázisok alkalmazása azonban sokkal inkább valamiféle sajátos nyelvi atmoszféra megteremtésére szolgál; megadják a *Legalja* végítéletserű alaptónusát, amelyet azonban a profán nyelv újra és újra kisiklat. A szent és a profán elemek a legtöbb versben egymással párhuzamosan jelennek meg, a *Tekebábuk* ciklusban található, jobbára „megtisztulást kereső verseknek" nevezhető szövegekben e két szerep közti határ felszámolódik. Vannak köztük kevésbé érdekes szövegek, a *Daimon* című vers azonban különösen izgalmas, ahogy a posztthumán poétika keretein belül íródik újra a próféta és a magánember alakja, így válik a beszélő egyszerre az erdő királyává és üldözött lombalakóvá, akinek megtisztulási vágya nagyon is profán imperatívuszokban artikulálódik: „Gyertek közelebb, / faljatok föl, / okádjatok, szarjátok ki / gyenge húsomat. / Szervesüljek eggyé" (68.).

A kétségkívül remek szövegek mellett számos olyat is találunk, amelyekben a szerep-próbálgatás kevésbé érvényesül. Egyes versek beszélője magabiztos ítésként tűnik fel, akinek közhelyes, direkt politikai utalásai – mint például „Csak egy újabb nulla a számlán, kurvul az egyház: / búzlik a friss stadion, mocskos a szent diadal" (*Folyt. köv.*, 30.) – inkább kárára vannak a politikai megszólaláshoz máskülönben reflektáltan közelítő kötetnek. Vannak ugyan érdekesebb alkotások a személyes hangvételű versek között is, például azok, amelyekben a gyermeki beszéd, a világra való rácsodálkozás nagyobb etikai dimenzióba ágyazódik („Azért hallgat az eszes / ebben az időben / mert gonosz idő ez.« / »De, de«, mondtad egyre hangosabban, / [...] / »De, de«, / visszahangzott fejemben / a szintiszta ellenállás" – *Szántiszta*, 28.), legtöbbjük azonban – a kötet más verseitől elütve – túlstilizáltak („Mint hullócsillagok augusztusban, / cikázó villogódtól / felgyúltak és elhamvadtak / testünk meteordarabjai" – *Amazon*, 86.) vagy motiválatlanul hathatnak. A próféta és a magánember közti skála e végén elhelyezkedő darabok általában valami egyszerű, hétköznapi helyzettel nyitnak, fókuszuk pedig a záratra helyeződik, amelyeknek összefoglaló jellege vagy intertextuális utalása („Fiam a báger munkáját, / én a romokat figyelem. / Fejünk fölött elhúz egy fecsképár" – *Szomszéd*, 103.) csak méréselten képes kompenzálni súlytalanságukat.

A *Legalja* csúcsa a kötet 15 oldalas záróverse, a *Fekete péntek*. Az Orcsik által megteremtett prófétai nyelv avantgárd kiteljesedése és végpontja is egyben. Egyéb, a szerző által darálmányoknak nevezett szövegekkel is találkozunk a kötetben, amelyekben Orcsik a vers alapjául szolgáló szöveget széttördeli, majd rövid verssorokba rendezi újra. Ez a típusú kollázs-technika az eredeti szöveg szintaktikáját felrúgja, eltöri a szavakat, megbontja integritásukat, így a pretextus romjaiból új értelmezői irányokat kijelölő, az értelmezést azonban folytonosan megakasztó-kizökkentő alkotás jön létre. A rövidebb szövegek, pél-

dául a *Rozsda* esetében, amelynek alapja Losoncz Alpár Sinkó Ervinről írt *Idégenység forever* című értekezése, még lehetséges egyfajta értelmezői játék, amelyben az olvasó a megtört szavak összeillesztgetésével megpróbálja újrendezni a verssorokat, rekonstruálni azt, ami az eredeti szövegből rekonstruálható. Ez a kirakósdi egy olyan hosszúvers esetében, mint amilyen a *Fekete péntek*, aligha lehetséges. A záróvers két kultúrtörténetileg fontos szöveget, a *Jelenések könyvét* és a *Kommunista kiáltványt* veszi alapjául, amelyek ugyan regiszterükben különböznek, ám mindkettő egy teleologikusan elképzelt történelem végpontját jelöli ki a maga módján. A versben helyet kap még egy kortárs beszélői szólam, ennek keretein belül különböző történelmi traumák (például a délszláv háború) és a társadalmi frusztráció nyomai jelennek meg: „vese máj tüdő kimetszik / kelet nyugat szabadpiac / addig nem gond addig nem gond / míg nálunk nincs míg ná / mzeti hánybolt a pénz / tárgép mögött újszövetség / míg én be nem a lábad te / apa mi az a háború / nem értem mondd magyarul” (113.). A különböző történelmi tapasztalatok radikális feldarabolása és egymásra rétegződése a neoavantgárd egyik jellemző eljárásaként lehet ismerős, a *Fekete péntek*ben pedig ennek mintájára a jelen kiüresedése sajátos szinkretizmuson belül válik érzékelhetővé. Ezt jelzi a *Fekete péntek* cím is, amely a végítélethez illő modalitás mellett magában hordja a fogyasztás nagyünnepére, a Black Fridayra való utalást. A szöveg azonban elliptikusságával folyton megakasztja az értelmezést. Az olvasó elveszik a sorokban, nyelvi töredezettsége okán a jelentés felfüggesztődik, így felfokozódik a szöveg intenzitása. Az olvasó tehát egy szövegesített rítusnak lesz része. Erőtéljes hangzása van a *Fekete péntek*eknek, ezt pedig az Autopsia művészeivel közösen készített, interneten elérhető, prédikációra emlékeztető hangzó költeményként is visszaigazolja.

Orcsik Roland *Legalja* című kötetének színvonala egyenetlen. A számomra kevésbé meggyőző *Harmadolás* című kötet verseihez hasonló, kissé koravén, csendesebb szövegek súlytalanok hatnak. A kegyetlen prófétát megszólaltató versek önmaguk súlyától nehezülnek el. Ugyanakkor azok a versek, melyek a magánember és a próféta szerepének illesztgetését és az ennek nyomán keletkező töréseket, összeéréseket mutatják meg, kiemelkedő szövegek, csakúgy, mint a kötet minőségi ingadozását leginkább kompenzáló záródarab. A *Legalja* koncepciójában ambiciózus vállalkozás felejthető és emlékezetes szövegekkel. Összességében az avantgárd versnyelv, a prófétai beszéd és a személyesség kódjainak figyelemre méltó kollázsa.

EGY ÖNTUDATOS HAMPSTEADER

Sárközi Máttyás: Hampstead. London művésznegyede

A Noran Libro Kiadó *Érzelmes utazások* címet viselő, Márton László által szerkesztett új könyvsorozata címével Fejtő Ferenc – illetve közvetetten az általa megidézett Laurence Sterne – emléke előtt tiszteleg, bár a szerkesztő szavaival ellentétben nincs még száz éve, hogy Fejtő 1935 nyarán útra kelt Zágráb és Dalmácia felé. A fiatal bölcsező *Nyugaton* publikált *Zágrábi útinaplóját* Dormándi László kiadói biztatására kibővítvé és átdolgozva született meg az ominózus kötet.¹ A tervezett könyvsorozat azonban Fejtő örökségén túl egyszerűsmind a két világháború közötti magyar irodalom egyik meghatározó műfaji hagyományát is felidézi, hiszen Márai Sándortól Kodolányi Jánosig számos magyar író, értelmiségi indult útnak ebben az időben, hogy felfedezze Európát és a nagyvilágot, s vetette papírra benyomásait önéletrajzi, politikai, irodalmi, bölcséleti reflexióknak is helyt adó útirajz formájában.

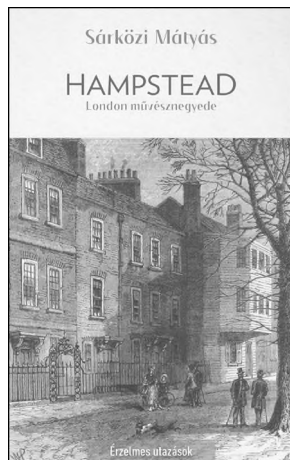
A két háború közötti utazó írók és a sorozat első kötetét jegyző Sárközi Máttyás között az első szembetűnő különbséget az elbeszélői identitás és az abból eredő nézőpont eltérő volta jelentheti. A szerző saját rajzaival illusztrált irodalmi útikalauzt műformája talán leginkább a Sárközi által mestereként tisztelt Cs. Szabó László *Hét nap Párizsban* (1935) című fiatalkori művével rokonítja.² Sárkózik azonban az egykori párizsi ösztöndíjas Cs. Szabónál szorosabb szálak fűzik elbeszélése tárgyához, ő ugyanis végig „hazabeszél” (9.), hiszen, mint könyve *Bevezetésében* is leszögezi, több mint ötven éve a London központjától északnyugatra elterülő, természeti szépségekben és kultúrtörténeti emlékekben egyaránt bővelkedő kertvárosi negyed, Hampstead lakója. Az elbeszélő hang a peregrinus diák helyett az idegenben új otthonra talált lokálpatriótáé, aki immár „[f]eltétlenül az öntudatos *hampsteaderek* közé sorolható” (124.), mivel a londoni kerülethez történelmi és kultúrtörténeti ismeretek sokaságán túl számtalan személyes emlék is fűzi, s idegenvezető módjára invitálja képzeletbeli sétákra olvasóit.

A könyv rövid terjedelméhez képest hatalmas ismeretanyag elbeszélésének szervezője mindenekelőtt a városi tér. Az egyes fejezetek elképzelt, de az elbeszélés alapján akár a fizikai térben is bejárható sétái a hozzá kapcsolódó kollektív emlékezet megidőzésére vállalkoznak. A városrész utcáit, parkjait járva Pierre Nora-i értelemben vett emlékezhelyek sokasága tárul fel, melyek számbavétele során az emlékező monológjában gyakran egybejátszik a globális

¹ Lásd: Fejtő Ferenc: *Zágrábi útinapló. Nyugat*, 1935/11, 351–361; Uő.: *Érzelmes utazás*. Budapest, Pantheon, 1936. (Új kiadás: Uő.: *Érzelmes utazás*. Budapest, Kossuth Kiadó, 2008.)

² Cs. Szabó László: *Hét nap Párizsban. Úti kalauz felnőttek részére. Nyugat*, 1935/1, 18–31. (Kötetben: Uő.: *A kigyó*. Budapest, Szépirodalmi, 1986, 66–90.)

Noran Libro Kiadó
Budapest, 2020
128 oldal, 2600 Ft

(világtörténelem), a lokális (helytörténet) és a személyes (elbeszélői életút) dimenzió.³ Hampsteadből a politikai és az irodalmi, művészi világhír felé egyaránt vezettek utak: „Innen két lépés a patinás kávézó, a Coffe Cup [...]. Diákkoromban sokat üldögéltem itt, iddógolva, írogatva. A sarokban gyakran mészelt egy idős művészember, szemmel láthatóan olyasvalaki, aki nem dúslakodik földi javakban. Kopott ruhás, borotvátalan. »Németországban befutott író volt, de itt nem méltányolják« – mondogatták róla. [...] A szomorú öregúr, az olaszos nevű, bolgár-német Elias Canetti, 1981-ben irodalmi Nobel-díjban részesült” (79–80.). Vagy: „Michael Foot 1980 és 1983 között a Munkáspárt vezére volt, ha megnyeri a választást, lehetett volna miniszterelnök [...], de Margaret Thatcherrel szemben veszített [...]. Kilencvenhat évet élt, 2010-ben halt meg, még sokszor láttam sétálni botjával sántikálva a hampsteadi utcákon, hosszúra növesztett ősz haja kuszálódott a szélben” (120.). A narráció időrendjét az emlékezet helyeinek térbeli egymásutánja és a hozzájuk kapcsolódó asszociatív logika szabja meg, ennek következménye az idősíkokat váltogató, áradó elbeszélés. Már-már zavarba ejtőnek tűnhet a rövid kötet lapjain megosztott ismeretek mennyisége. A Londont és annak Hampstead városrészét személyesen nem ismerő olvasó hiányolhatja, hogy nem mellékeltek térképet a kötethez, melynek segítségével a bejárt útvonalakat, illetve a főbb helyszíneket a térben is el tudná helyezni.

Az elbeszélő figyelme az irodalomtól a művészettörténeten és a politikán át az elmúlt évtizedek populáris kultúrájának jelenségeiig terjed. John Keats költészetétől az 1960-as, '80-as évtizedek baloldali értelmiségi szubkultúrájáig, a Bolton House viktoriánus irodalmi szalonjától Peter O'Toole-ék híres-hírhedt szilveszteri partijaiig. Az elbeszélő séták során a Hampstead Heath 320 hektáros ősparkját és az angolos „understatement”-tel „house”-nak nevezett kastélyszerű épületek sorát egyaránt megismerhetik az olvasók. Ez utóbbiak azelőtt úri családok, a 20. században egyre inkább gyárosok, politikusok, sikeres művészek, vezető értelmiségiek lakóhelyei voltak. Sok épület falán tábla emlékeztet egykori lakóira, némelyik ma már múzeumnak, kiállítóternek ad helyet. De a közösségi emlékezet tárgya lehet akár egy-egy valamikori jellegzetes figura is. E sajátos emlékezet-helyek közül is idéz a szerző:

„BOB SAROK. Ezen a sarkon árult újságot harminc éven át Robert (Bob) Brady.” (75.)

A sétákat tematikus fejezetek egészítik ki, ezek közül is kiemelkedik a Hampstead múzeumait bemutató rész, mely az időszak kiállítások témáját, anyagát is áttekinti, gyakran miniportrékat villantva fel. A városrész egykori lakói közül a legmegragadóbb képet talán az Itáliában tragikusan fiatalon elhunyt, amúgy tősgyökeres hampsteadi Keatsról és a hosszú élete utolsó hónapjait emigránsként Hampsteadben töltő Sigmund Freudról rajzolja. Egy kiállítás kapcsán más európai értelmiségiekről is megemlékezik, akik a hitleri terjeszkedés elől menekülve a londoni negyedben találtak ideiglenes vagy végleges otthonukra. A szerző adatai szerint 1940-ben már 15 000 zsidó származású menekült élt a városrészben, köztük festők, grafikusok, építészek. Többek között a Bauhaus emblematisz alkotátriásza, Walter Gropius, Breuer Marcell és Moholy-Nagy László is itt töltött két évet 1935 és '37 között. „Hampstead a menekült művészek központja lett” (66.) – állapítja meg. Az emigránsok jelenléte letörölhetetlen nyomot hagyott a városrész arculatán, de velük érkeztek a művészvilágot kiszolgáló vendéglátó szektor képviselői is, erre az időszakra

³ „Ha az emlékeket, melyeket magukba zárnak, valóban megélnék, a *lieu de mémoire*-ok szükségtelenek lennének; [...] a történelem folyamából kiszakított történeti pillanatok ezek, melyeket azonban visszaadnak annak: már teljesen nem élők, de még nem is teljesen holtak, mint kagylóhéjak a tengerparton, miután visszavonult az élő emlékezet tengere.” Pierre Nora: Emlékezet és történelem között. A helyek problematikája. Ford. K. Horváth Zsolt. *Aetas*, 1999/3, 146–147.

tehető például az európai kávéházi kultúra szigetországi megjelenése. E történelmi okok következménye a városrész máig érezhető befogadó légköre, mely az '56-os magyar emigránsok irányában is megnyilvánult. „... hampsteadi öntudattal, harmóniában él itt egymás mellett, a gazdag és a szegény, az egyszerű munkásember és a nagy sikerű művész” (88.) – foglalja össze tapasztalatait már-már idealizáló képből az elbeszélő, bár másutt azt is megjegyzi, hogy „[a] menekültek sorsa igen sokszor a magány lett, s 1955-ben egész Nagy-Britanniában Hampstead volt az a közgazgatási egység, ahol a legtöbb öngyilkosságot regisztráltak” (115.). Kisebb konfliktusok is előfordultak a helyiek és az új jövevények között, ezek egyikét anekdotikus formában, mintegy hampsteadi városi legendaként idézi fel. A viktoriánus környéken modernista stílusú házával feltűnést keltő magyar származású építész, Goldfinger Ernő nem ápolta túlságosan jó viszonyt szomszédaival, köztük a James Bond-filmek alapjául szolgáló regények írójával, Ian Fleminggel. Utol is érte a nemes boszú, hiszen neve az 1964-es Bond-film gonosztervéje révén vonult be a moztörténetbe.

A multikulturalizmus jelensége mindenekelőtt a városi tér szövetébe beférkőző nyelvi idegenségeként artikulálódik a sétáló számára. A narrátor újabb városi legendaként osztja meg az emléket, mely szerint a Hampstead határán található Finchley Road a németajkú közép-európai emigránsok által kedvelt Cosmo kávéháza nyomán a „Finchley Strasse” elnevezést kapta a kortársaktól. Manapság idegen nyelvű cégtáblák, feliratok jelzik a külföldi tulajdonosokat; a belga pékség, francia drogéria, magyar cukrászda helyi környezetbe való beilleszkedése, integrálódása teszi végső soron különböző kulturális elemekből építkező mátrixszá az utcaképet. Az elbeszélő azt is megemlíti, hogy a 2016-os népszavazáson a kerület lakosságának többsége az EU-tagság fenntartása mellett foglalt állást (*Brexit*). De magyar szemmel az angolok konzervatívizmusa is meglehetősen tünhet, hiszen míg az 1970-es, '80-as években zsidó gyökerekkel rendelkező képviselőjelöltet támogatott Hampsteadben a tory párt, addig a legutóbbi választáson kínai származású jelölt indult a konzervatívok színeiben – a kerület hivatalban lévő, bangladesi felmenőktől származó munkáspárti képviselőnőjével szemben.

A további tematikus fejezetek egyike a városrész irodalmi reprezentációit tekinti át (*A Hampstead-regény*). Az utóbbi évtizedek angol prózájában már-már önálló műfajtypussá vált „Hampstead-regény” elterjedése arra utalhat, hogy a városrész maga is az 1960-as, '70-es, '80-as évek művészvilágának legendás szabadgondolkodását és szabados életformáját felidéző emlékezhelyé válik. A helyszín szimbolikus értelmezését erősítheti, hogy a „Hampstead-regények” szerzői jellemzően nem a helyi írók közül kerülnek ki – mutat rá az elbeszélő. E művek közül hármat emel ki a szerző: Margaret Drabble *A malomkő* (1965), Ian McEwan *Őriült szerelem* (2000); valamint Zoe Heller *Notes on a Scandal* (2003) című művét. Ez utóbbi magyarul nem olvasható, a belőle készült Oscar-díjra jelölt film *Egy botrány részletei* címmel került a magyar mozikba. De szó esik az ünnepekről (*Hampsteadi vigasságok*), a lakosság összetételének változásáról (*Népességstatisztika*) és az identitáskérdésekről is (*Hampsteadi öntudat*).

Talán a magyar borulátás az oka, hogy nemzeti tragédiáinkra, Trianonra és a magyarságot a 20. század során sújtó kivándorlási hullámokra emlékezve alig esik szó arról a fontos kérdéstről, hogy az idegenbe került magyarok más kulturális közegekben szerzett tapasztalatai mi mindennel gazdagíthatják az összmagyarság világképét, mennyiben szélesíthetik perspektíváját a világra. Erre nyújthat példát a magyarként egyszersmind „öntudatos hampsteaderré” (124.) lett Sárközi Máttyás londoni útikalauza. De ezt segíthetik elő a könyvsorozat következő kötetei is, amennyiben beváltják az előző szerkesztői ígéretét, mely szerint „[a]z Érzelmes utazások-sorozat szerzői arról a befogadó országról, régióról, városról vagy városnegyedről írnak, ahol élnek. [...] Magyarok maradtak – hiszen érzelmes útjaikról is magyarul írnak –, de ismerik a vidék régmúltját és eleven jelenét, ünnepnapjait és hétköznapjait, az új környezet örömeit és bánatát. Olyan élményekre és tudásra tesznek szert, osztanak meg velünk, amelyekhez az egyszerű utazó nem juthat” (5–6.).

KETTŐS MESTERSÉGBELI TUDÁS

J. W. Coetzee: *Fogaskerekek. Kritikai írások*

Lehetséges volna a könyvborító láttán otthon érezni magunkat egy könyvben? Furcsának tűnhet, mégis így hatott rám a kötetben szereplő huszonegy ismert név. Hogyne tenne kíváncsivá az, vajon hogyan vélekedik a jeles, idős író kortársairól vagy az európai és amerikai irodalmi örökségről. Coetzee írásainak tárgyát múlt század eleji klasszikusok, 20. századi és kortárs alkotók művei képezik, akik között, hozzá hasonlóan, többen Nobel-díjasok. A New Yorkban megjelent gyűjtemény az Ausztráliában élő regényíró értekezéseit, esszéit tartalmazó sorozat része. A *Fogaskerekekben* a 2000–2005 között írott kritikák, előszavak olvashatók. A kritikus alkatot és módszerét Derek Attridge bevezetőjénél pontosabban nem is lehetne jellemezni. A mesterségbeli, irodalmi problémákon kívül engem elsősorban Coetzee véleményalkotása, a szerzőkkel, művekkel kapcsolatos értékelésmódja érdekelt. Az, hogy hogyan alakul a kritikairás egy nagy tudású alkotó és professzor műhelyében.

A nem világirodalmi kézikönyvnek készült, ám ekként is lapozható válogatásból egyebek között szinte egy teljes Osztrák–Magyar Monarchia-körkép bontakozik ki. Hozzá hasonlóan alig van író, aki ne nyelvek és kultúrák között közlekedett volna. Meglepő Coetzee kitartó figyelme és tájékozottsága, amivel a jelenkori Közép-Európa, illetve a valamikori K. u. K. irodalmát megközelíti. Saját hagyományunk is elválaszthatatlan e szellemi örökségtől, a történeti és időbeli távlat ellenére benne vagyunk a monarchiás tradícióban. Az Italo Svevo, Robert Walser, Robert Musil, Walter Benjamin, Bruno Schulz, Joseph Roth, Márai Sándor, Paul Celan műveivel foglalkozó szövegeket olvasva felmerült bennem még valami. Az, hogy a dél-afrikai származású, afrikaans, holland, német, angol nyelvet öröklő Coetzee éppen a *New York Review of Books* és londoni vagy amerikai kiadók olvasóinak nyújt tájékoztatást e távoli kor és régió kultúrájáról. Fontos információkat közöl, megfontoltan, nagy műveltséggel tájékoztatja az angolul olvasó, nemzetközi közönséget. Ez az a minőség, ami visszatérítheti bennünk a széles látókörű, értelmező munkálkodás fontosságának megingott hitét és hitelét.

Nem kell Coetzee minden érvelésével és értékelésével egyezni, az azonban bizonyos, hogy kritikai megfontolásai mindig tanulságosak az adott mű, opus, műfaji vagy műfordítói kérdés vonatkozásában. Hozzájárulnak saját művészi imaginációja, írói ízlése árnyalásához, továbbá támpontot jelenthetnek alkata, regényfikciója jobb megismeréséhez és megértéséhez is. A válogatásban kevés a recenzió rövidségű írás, amiknek az esszékkel, bevezetőkkel együtt nem egyetlen szándéka a tájékoztatás. Coetzee nem kerüli meg a regé-

Fordította Szieberth Ádám
Athenaeum Kiadó
Budapest, 2020
384 oldal, 4499 Ft

nyek, novellák tartalmi, tematikus bemutatását s az írói biográfia vázolását sem. E szempontoknak a közelre hozásban, a mű és szerzője időbeli, térbeli, tehát történeti szituálásában van jelentősége. A soknyelvű szerzőgárda bemutatásakor a Birodalom távoli, keleti határaitól, Galiciától, Bukovinától Bécsig, Triesztig, Kassáig, Budapestig, Svájcig, Berlinig, Párizsig húzódnak az átlók.

A korszakban, illetve az európai és az amerikai irodalmakban jártas olvasók számára fontos tapasztalatot jelent az elemző, értelmező és értékelő műveletek együttese. Mérték-tartó pontossága ellenére is jól követhetők Coetzee preferenciái. Jellemző a Musil- és Márai-kommentár egy-egy megjegyzése: „Németországban soha nem volt erős a fikciós realizmus hagyománya, és írói fejlődése során Musil prózája is egyre esszéisztikusabbá vált.” Márainak „a regényformával kapcsolatos felfogása ódivatú. És mivel a műfajban rejlő lehetőségeket csak korlátozott mértékben aknázza ki, a regényírói érdemei csekélyek”. A mesterség felől közelítő Coetzee értékelését számomra az nyomatékosítja, hogy maga sem volt soha divatok után futó, kísérletező elbeszélő. A regény műfaji lehetőségei azonban akkor is tágabbak, mint amit egyes szerzők kihasználnak, ha az író megmarad az áthagyományozott formáknál.

Coetzee megbecsüléssel körvonalazza Robert Walser poétikáját: „szövegeit nem a logika vagy a narratíva viszi előre, hanem a különféle hangulatok, szeszélyes ötletek, képzetársítások: ő, a vérmérsékletéből adódóan, inkább szépíró, avagy belletrista, mintsem érvrendszert követő gondolkodó, vagy a cselekmény fonalát gombolyító mesélő. A ceruza, illetve az önmaga számára kifejlesztett gyorsírás lehetővé tette a céltudatos, folyamatos, befelé forduló álmovězért kézműzsgást, amely az alkotó hangulat elengedhetetlen feltételévé vált”.

Italo Svevo, Robert Walser, Joseph Roth műveinek angol fordításait bírálva az olasz és német eredeti nyelvhasználati módok félreértéseire hívja fel a figyelmet. Joseph Roth brit fordítójának felveti a mifelénk is folyamatosan időszerű kérdést, hogy a fordító nem fordíthatja saját dialektusára (aktuális rétegnyelvére, szlengjére) a művet. Figyelmezteti, hogy szófordulatainak jelentése homályban marad az amerikai olvasó előtt. Coetzee kiváló stilsztaként kommentálja Svevo *triestino linguetta* nyelvjárásának és az irodalmi olasz alapját jelentő toszkánainak a különbségeit is. Walser irodalmi németet, Hochdeutschot használt, ám a svájci regionális nyelv és hang megjelenésének is művészi rendeltetése volt nála. „Az, hogy egy nyelv kétféle változata együtt van jelen ugyanabban a társadalmi térben, angol ajkú, nagyvárosi környezetben ismeretlen jelenség.”

A *Paul Celan és fordítói* című írás emlékeztet Celan-portré, amit Coetzee a költő német, román, héber, francia nyelvtudásából következő nyelvi és stilsztikai kérdésekkel árnyal. A szellemi és irodalmi kontextus, valamint a Celan-kutatások felvázolásában szembeszegül a Celan-nyelv hermetizmusát állító Gadamerrel. „A *Halálfüga* a maga repetitív, kopogó, sulykoló zeneiségével a lehető legdirektebb módon viszonyul a tárgyához. Sugalmaz továbbá két, óriási jelentőségű állítást arra vonatkozóan, hogy mire képes napjainkban a költészet, illetve mire kellene, hogy képes legyen. Az egyik nagy horderejű állítás az, hogy a nyelv bármilyen témához fel tud nőni: bármennyire elmondhatatlan a holokausz, van olyan költészet, amely el tudja mondani. A másik állítás pedig az, hogy konkrétan a német nyelv, amelyet a náci korszakban a csontja velejéig megrontottak az eufemizmusok, illetve egyfajta összekacsintó »duplabeszéd«, el tudja mondani az igazat Németország közelmúltjáról.” Coetzee ebben Adorno állításával is szembekerül. Nem irigylem Celan *Engführung* című versének egyetlen fordítóját, azokat az angol tolmácsolókat sem, akiknek megoldásait Coetzee nagyító alá helyezi.

A német történelem közelmúltjára vonatkozó megjegyzés átvezet bennünket a *Fogaskerek* következő tömbjéhez, amit éppen a Németország közelmúltjához mély kritikával viszonyuló Günter Grassról írott szöveg indít. Coetzee írásai alkotói portrékkal bő-

vülnek, melyekben hangsúlyos az emberi tartás kérdése, a morális helytállásé, ami Grass, W. G. Sebald, Graham Greene, Hugo Claus, „a háború utáni Európa egyik nagyregényét”, a *Belgium bánatát* író flamand szerző esetében sem mellékes szempont. Grass jelentős regényei közül a *Ráklépésnek* szentel figyelmet, ám ennél többre értékeli *A bádogdobot* és a *Békaszt*. Coetzee kiemeli annak jelentőségét, hogy Grass kiállt azért, hogy el lehessen mondani: a német nép is a hitleri politika áldozata volt. Sebald szorongásainak, kitelepülésének, magányának forrása ugyancsak „a közelmúlt európai történelmének terhe”. Alapélménye, mely szerint „a művész a kulturális emlékezet hordozója”, mintha éppen erre a sorsra predestinálta volna. Coetzee elismerő és egyben kritikus írói munkásságával kapcsolatban, amiből a *Természet után. Elemi költemény* című választja árnyalt elemzése tárgyául.

A kritikus Coetzee sokkal bölcsebb és józanabb annál, minthogy bármiféle mítoszrombolásba kezdene. Nála pontosabban azonban aligha jelölte ki bárki a Samuel Beckett művészetének értékei és korlátai közötti határvonalat. „Beckett nem talált magára íróként, amíg át nem váltott francia nyelvre.” Áttekintésében kisprózájának szentel figyelmet, s a *Textes pour rien*, a „semmiért”, „semminek” szövegeiben érzékeli azt, hogy „Beckett megpróbál kikecmeregni a sarokból”. Felveti azonban a kérdést, hogy ha lehántjuk az alakokról az önazonosság minden jelét, mi marad: „nem korcsosul-e az elbeszélő mű, nem alakul-e át egyre mechanikusabb »lehántási« folyamattá?” Minthogy mindez Beckett előtt is nyilvánvaló, szövegei „kezd[en]ek feloldódni egyfajta verbális zenében, és kezd esztétizálódni a hozzá társuló bős, komikus gyötrődés is”. Noha a következő évtizedekben Beckett nem tudott továbblépni, a filozofikus komédiában megtalálta „az ő egészen egyedi, gyötrődő, arrogáns, önmagában kételkedő, aggályoskodó természetéhez illő kifejezési formát”. Coetzee Beckettet – indokolt fenntartásai mellett – intellektuális finomsága, stílusművészete által egy korhangulat hiteles kifejezőjének tekinti.

A kötet az amerikai szerzők közül Walt Whitman, William Faulkner, Saul Bellow, Arthur Miller és Philip Roth műveivel foglalkozik, továbbá még három Nobel-díjas szerzővel. A dél-afrikai írónő, Nadine Gordimer, a kolumbiai Gabriel García Márquez, és talán a legrészletesebben, a trinidadiai indiai családban született, Afrikában, Európában élt V. S. Naipaul művével foglalkozik. Faulkner biográfusait bírálva eredeti életrajzi portrét készített „az amerikai elbeszélő irodalom legradikálisabb megújítójáról”. Ebben a szövegben is megmutatkozik a Coetzee módszerére jellemző megfontoltság. Nem áradozik az írók értékeiről, nem becsül túl senkit, és nem tesz ki egyetlen alkotót sem méltánytalan hangnemmű bírálatnak. Faulkner és mások érdemeit is mértékkel kezeli: e kritikus műhely jellemzője a megbecsülés és a kritikai észrevételek egyensúlya.

Saul Bellow *Dangling Man* című regénye „az elmélkedéssel igen bőkezűen bánik, a cselekménnyel viszont fukarkodik: a »szabályos« novella és a személyes hangvételi esszé, avagy önvallomás közti senki földjén téblábol”. Coetzee higgadt leírásaiból kis poétikai lexikon áll össze: a novelláról, regényről gondolkodva patikamérlegre teszi a komponensek belső arányát. Újraolvasással ellenőrizve megfigyeléseit úgy tűnik, meg nem fogalmazott hiányérzeteinket is kimondja helyettünk. Fontos, rövid írást szentel Arthur Miller *The Misfits* (*Kallódó emberek*) című forgatókönyvének, filmjének. Az emberi drámák helyett azokat a jeleneteket tekinti a legmaradandóbbnak, „amikor színre lépnek a lovak”. Coetzee a kissé aszketikus, a húsevést elutasító, visszavonult életmód követője: ebben a rövid szövegrészben állatvédő meggyőződése, a kihasználásuk miatti megrendültség artikulálódik.

Philip Rothról beszélve a „zsidó-amerikaiság” kérdéseit érinti, ahogyan a zsidó származású európai alkotókat méltatva is fontos szempont számára az ennek tudatához és örökségéhez fűződő viszony elemzése. Az *Összeesküvés Amerika ellen* megjelenése után Roth nyilatkozatai megkísérelték alakítani a fasizálódó Amerikáról írott regény hatását. „A szerzői szándékra vonatkozó nyilatkozatok ekkor már nem sokat érnek: a »világba

vetett» könyv az olvasók tulajdonává válik, akik, ha egy mód van rá, kiforgatják az értelmét a saját prekoncepcióiknak és vágyaiknak megfelelően.” Érdemes ezen elgondolkodni, hisz másnak sem vagyunk tanúi, mint hogy a művek értelmezése rájuk erőltetett divatoknak, szakmai elfogultságoknak, torzító elméleti egyoldalúságnak vannak kitéve. A kritikai érzék, ízlés és a mesterség megbecsülésén alapuló érvelés hiányában azonban elérhetetlen a műalkotás komplexitásának felismerése és feltárása.

Coetzee pontosan látja, hogy alaptalan, indokolatlan a Márquezre ragasztott „mágikus realista” címke. Invenciózus, lélektani realista elbeszélésmódról van szó, amelyből mesteri és kevésbé sikerült munkák születtek. Magam sem vitatom az életmű egyenetlenségét, azonban érzékelem Coetzee humorérzékének hiányát, s ez nem csupán a Márquez-, hanem a többi kommentárban is érezteti hatását. Olyan szemléleti adottságról van szó, ami sem Coetzee fikciójában, sem kritikáírásában nem érvényesül. Ebben V. S. Naipaul távoli, szellemi és alkati rokona, akiről ezt írja: „mindig is az analitikus próza mestere volt. Kristálytisza, jéghideg és pengeéles a *Fél élet* szövege is”. Naipaul „félfikciós regényformájának” narrátora régimódi, mindentudó, amihez „mindig távolságtartó, semmin meg nem lepődő, rop-pant intelligens írásmód”, „fölkényes, ellenmondást nem tűrő, »viktoriánus« hangnem” tár-sul. Coetzee hiányolja az írói képzelőerőt, bírálja az Indiához fűződő viszony közvetettségét, és merevnek látja Afrika-vízióját. A Naipaul-próza leírását a *Fél élet* és a *The Enigma of Arrival* perspektívájából összegezi: „a történelmi riport és a társadalomelemzés időről-időre eggyé olvad az önéletrajzi elemekkel tarkított fikcióval, illetve az úti memoárral”.

J. M. Coetzee kritikai írásai, a feldolgozott művek, a régi kurzusaim tematikáját idéző, reprezentatív névsor megerősít abban, hogy az érintett életműveknek újabb kompara-tisztikai szemesztereket szánhatnánk. És nem halogatható a polcra leemelt félkönyvtárnyi kötet újraolvasása sem.

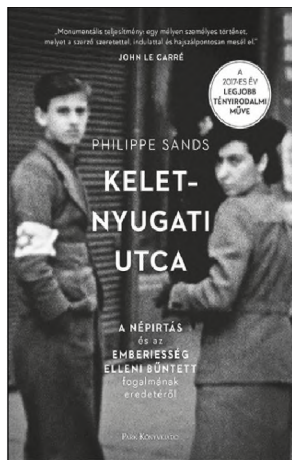
A DOKUMENTUMOKON TÚL

Philippe Sands: *Kelet-nyugati utca.**A népirtás és az emberiesség elleni büntett fogalmának eredetéről*

„Nem felejtettem el. Csak úgy döntöttem, nem emlékszem” (457.). Ezt válaszolja Philippe Sands néhai nagyapjának egyik még életben lévő unokahúga a szerző háborút firtató kérdéseire. Sands tiszteletben tartja az idős hölgy, Herta kívánságát, hisz ki szeretne többek között arra emlékezni, hogy a ma Ukrajnához tartozó Lviv zsidó lakosságának egy részét egy csoport fegyveres az erdőbe vezeti, majd kis idő elteltével csak a rendfenntartó szervek emberei térnek vissza. Philippe Sands, a világhírű nemzetközi jogász, a *Kelet-nyugati utca* szerzője sem tud emlékezni. Nem csupán azért, mert másodgenerációs túlélőként (édesanyját csecsemőkorában csempészték ki Bécsből) nem élhette át az egykori eseményeket, hanem mert nagyapja, Leon Buchholz Hertához hasonlóan nem kívánt beszélni az eseményekről, így unokája utólagosan kreált emlékekkel sem rendelkezik. Ez a másodgenerációra jellemző jelenség Sands könyvének egyik főbb kérdése is: képes-e az ember több mint hét évtizeddel a holokauszt után megismerni ősei történetét, azokat a tetteket, motívációkat, (lehetséges) érzéseket, amelyek nem csupán a saját, de – a kötet tanúsága szerint – az utódok identitását is nagyban meghatározta?

Sands tényregénye azonban nem csupán ezzel foglalkozik, központi figurája pedig nem is Leon, hanem sokkal inkább a mai Lviv (korábbi nevein, aszerint, hogy éppen az Osztrák–Magyar Monarchiához, Lengyelországhoz vagy a Szovjetunióhoz tartozott: Lemberg, Lwów, Lvov) városa, amely nem csupán nagyapja életének központi helyszíne, hanem annak a két később világhírűvé váló jogásznak is, akik az 1945–46 között lezajlott nürnbergi perben kulcsszerepet játszottak, és külön-külön véghez vitték az emberiesség elleni büntett és a népirtás (genocídium) fogalmának jogi beágyazását az éppen születő nemzetközi jogba. Sands is emiatt kezdi meg nyomozását, ugyanis egy Lvivben tartott vendégelőadás során szöget üt a fejébe, hogy habár karrierje során ő is többször találkozott a Hersch Lauterpachthoz és a Raphael Lemkinhez köthető büntetőjogi kategóriákkal, az egykor szintén a nagyapja városában élő jogtudósok karrierjét meghatározó eseményekről – akárcsak nagyapjáról – semmit sem tud. Sands tehát elhatározza, hogy a hátramaradt emléktárgyak, iratok átkutatásával és a még életben lévő szemtanúk kikérdezésével megpróbálja felfedni mind nagyapja, mind pedig a két jogtudós férfi életét, a századfordulótól egészen a nürnbergi Igazságügyi Palota 600-as terméig.

Habár a kötet felépítése jól strukturált, és egy-egy fejezet a történet legfőbb szereplőinek életútját dolgozza fel – felhasználva korabeli és utólagosan kiadott dokumentumokat

Fordította Farkas Krisztina

Park Kiadó

Budapest, 2020

560 oldal, 4950 Ft

–, a történet során Sands kis túlzással világkörüli utat tesz, folyamatosan ugrálva az időben, hogy felgöngyölítse a Lvivben összefutó szálakat. Ez a nyomozás pedig nem csupán személyes felfedezéseket hoz a szerző számára, de a holokauszt másodgenerációjának egyfajta univerzális tapasztalatát is felfedi: a múlt, az ősök megismerhetetlenségének kínját, vagy éppen a túl sok ismeret átkát. Utóbbihoz kapcsolódik Sands egyik „sorstársa”, Niklas Frank, akinek apja, Hans Frank a háború alatt a megszállt lengyel területek főkoronázója volt. A szerzővel ellentétben Niklas épp hogy túl sokat tud náci apjáról: ismeri a Frank hatáskörében felállított gettók, koncentrációs táborok, haláltáborok történetét, az áldozatok szenvedéseit, és tisztában van vele, hogy apjának (habár ezt a későbbi tárgyalásokon igyekezett elkendőzni) milyen szerepe volt a gettók felszámolásában. Emellett azonban apja hétköznapi oldalát is jól ismeri Niklas, beleértve szokásait, irodáját (a benne lévő lopott műkincsekkel együtt), anyjához való viszonyát stb. A *Kelet-nyugati utca* feltárt történetei tele vannak ehhez hasonló szívszorító pillanatokkal, sorsokkal, melyek – személyes kötődésük és a szikár, ám pontos leírások okán – csöppet sem hatnak hatásvadásznak, éppen ellenkezőleg: minden túlírtás, manírosság nélkül mutatja be az egykori események kitörölhetetlen hatását, amelynek sem a felejtés, sem a részletes emlékezés nem lehet ellenszere. Ám a Niklaséhoz hasonló mikrotörténetek csupán átkötő elemekként funkcionálnak a múlt és a jelen között. A regény legfőbb szereplője a már említett Lauterpacht, Lemkin és Leon mellett maga Hans Frank, a történet végpontja pedig a nürnbergi per, melyben a vádat (részben) a két jogász képviseli, míg Hans a vádlottak padján várja az ítéletet.

Tényregényről lévén szó, a *Kelet-nyugati utca* alapvetően dokumentumokra támaszkodva igyekszik feltárni az általa vizsgált témát, ám olyan narratív keretbe ágyazva, amely bizonyos műfaji kódokat, sémákat használ. Ahogy már korábban is mondtam, Sands bölcsen kerül el az így felbukkanó esetleges hatásvadász elemek alkalmazását, ennek ellenére a felkutatott és alaposan áttanulmányozott forrásanyagot (melyet a szerző pedánsan és jól követhetően lábjegyzetel) formába kellett öntenie. Ezért – habár ez nem zavaró, sőt, sokszor segíti az elmélyülést – Sands gyakran alkalmaz például a detektívregényekből ismert fogásokat: előre- és visszautalásokat, visszatérő, rejtélyes figurák ciklikus felelegetését, bizonyos magánéleti vakfoltokkal kapcsolatos spekulációkat stb. Utóbbival kapcsolatban visszatérő motívum az egyes szereplők esetleges homoszexualitása. Sands (érthető okokból) nagy hangsúlyt fektet a főszereplői családfájára, családi kapcsolataira, ám gyakran homályos utalásokat tesz például nagyapja, Hans Frank vagy éppen Lemkin esetleges homoszexualitására. Noha ez a kérdés a nagyapa kapcsán a szerző számára akár releváns is lehet, ez a szál egyik karakter esetében sincs kibontva, a szerző nem jár utána, csupán felveti a lehetőséget. Habár az esetleges szexuális orientációk a náci törvények szempontjából fontosnak tűnhetnek, hisz míg Leon és Lemkin így nem csupán zsidósága miatt válhat megbélyegezetté és „kiirtandóvá”, addig Frank esetében – aki Lengyelország elfoglalt területén lényegében Hitler „helytartója” – ideológiai kérdéseket is feszegethetne homoszexualitása. Ám Sands csupán annyiszor és olyan mértékben lebegteti ezt a kérdést, hogy éppen feltűnjön, viszont lényegében semmit sem kezd vele, egyszerűbben szólva: semmilyen formában nem árnyalja döntő módon az adott szereplők megítélését. Ez önmagában nem feltétlenül tűnne fel az olvasónak, ám ha figyelembe vesszük, hogy más, a szereplőket érintő életrajzi adatot, eseményt, hatást több oldalról, alaposan dokumentálva tár fel a szerző, akkor a homoszexualitás meglebegtetése talán mégis inkább szenzációhajhászatként könyvelhető el.

Ezen kívül azonban Sands rendkívül alapos munkát végzett, ami a regény egyik nagy érdeme, jóllehet nemegyszer zavaróvá is válik. Ahogy említettem, a szöveg gyakran él bizonyos feszültségkeltő narratív eljárásokkal, amik – a szerző személyes érintettségén kívül – általában növelik a bevonódást és képesek befogadhatóvá tenni a hatalmas háttéranyagot, ám a szerző többször is túlságosan belemegy a kutatási módszertanába, amelyet a történet

szerves részévé is tesz. Érthetőek ezek az epizódok is, hiszen egyrészt növelik a kész mű hi-telességét, másrészt pedig újabb bizonyítékot adnak a szerző családi hátteréhez és bizonyít-ják a téma iránti elköteleződését. Ettől függetlenül ezek a részek elviszik a fókuszot, és önis-métlővé teszik az összképet. Érthető, hogy Sands bizonyítani akarja, mennyi energiát tett bele a források felkutatásába, ráadásul kivétel nélkül beleszóvi segítői elvitathatatlan érde-meit is, ám a hitelességet a precízen vezetett lábjegyzetek és a magyar kiadás szakmai lek-torálása (Frojimovics Kinga) és fordítói megjegyzései (Farkas Krisztina) már önmagukban is kellően alátámasztják, nem is beszélve a műhöz készült szakirodalmi listáról, névmutatóról stb. Éppen ezért gyakran üresjáratokká válnak azok az epizódok, amikor Sands arról ír, hogy egyes dokumentumokat hogyan kutatott fel, mi vezetett a megtalálásukhoz, vagy éppen milyen véletlen egybeeséseknek köszönhette az éppen aktuális áttörést. A véletlen szerepe pedig gyakran előkerül a nyomozás során: egy-egy hirtelen felbukkanó dokumen-tum, véletlen találkozás, telefon stb. Ezeknek az eseményeknek a kiemelése egy idő után kontraproduktívává válik, és inkább mesterkéltszínűvé ad egyes epizódoknak. Ez törté-nik például abban a jelenetben, amely a megszállt Krakkó egykori náci kormányzójának, Otto Wächternek ma is életben lévő fiánál tett látogatást örökíti meg. „Véletlenszerűen le-vettem egy könyvet a sűrűn megrakott polcra. A könyv első oldala kisbetűs, takaros német kézírásos dedikációt tartalmazott. [...] A sötétkék, enyhén elmosódott aláírás eltéveszthe-tetlen volt. »H. Himmler, 1944. július 8.«” (358.). Természetesen ez az epizód sokat elárul Otto Wächterről, valamint fiáról, Horstról, ám a jelenet „sorsszerűsége” sokat ront az apját felmenteni vagy legalábbis megérteni kívánó fiú jellemének árnyalásán, tragédiáján, és fikcionalizáló dramaturgiai ívet ad Otto történetének.

Ám Sands kutatása ezekkel együtt is egyedülálló és fantasztikus munka. Nemcsak a módszer részletezése, hanem a kötet felépítése is nagyban segíti a követhetőséget: minden szereplő életútját végigkíséri egészen Nürnbergig, ahol aztán összefutnak Lauterpacht, Lemkin, Leon és Frank – Lviv városa által fókuszált – történeteszálai. Habár a kötet *A nép-irtás és az emberiség elleni büntett fogalmának eredetéről* alcímet kapta, Sands munkája ennél jóval szélesebb témát dolgozott fel és nem csupán a két fogalom megalkotóira koncentrált, illetve az ő életüket sem kizárólag a jogi karrierjük szempontjából kutatta és írta le. Mindezzel pedig Sands egyrészt elkerülte azt, hogy egy (laikusok számára) „száraz” jog-történeti munkát kapjunk kézhez, másrészt pedig rávilágíthatott az egyes szereplők és mellékszereplők életútjának közös pontjaira, amelyek gyakorta okoznak katartikus, szív-szorító vagy éppen a jogi frázisokat jóval meghaladó (jog)filozófiai elgondolásokat. A kö-tet a két jogász története révén az egyén és a csoport kérdéskörét járja körül. Habár mind Lauterpacht, mind pedig Lemkin különböző módokon sikeresen elmenekül a háború elől, mégis mindketten érintettek – és mindketten más koncepció alapján képzelték el a néme-tekét érintő, háború utáni igazságszolgáltatást. Míg az Angliában leteleplülő Lauterpacht az emberek egyénre szabott, alapvető jogaira helyezte a hangsúlyt az emberiség elleni büntett fogalmának bevezetésével, addig a kalandos körülmények között a Szovjetunió-n és Japánon keresztül az USA-ba menekülő, kollégájánál jóval szenvedélyesebb és impul-zívabb Lemkin a különböző embercsoportok védelmét tartotta elengedhetetlennek, és a háború után is arra koncentrált, hogy a népiirtás büntetőjogi kategóriává váljon, hiszen nézete szerint számtalan országban indítanak támadást komplett vallási, faji csoportok ellen, azok teljes kiirtását megcélözva. Habár a két jogász a nürnbergi per előtt legfeljebb hallomásból ismerte egymást (közben is inkább csak egymás szövegein keresztül) – annak dacára, hogy ifjú korukban Leonnal együtt Lvivben éltek –, a kettőjük közötti alapvető nézeteltérés végigkíséri a szöveget. Jóllehet Sands szerint az idők során a népiirtás fogal-ma végül kiemelkedett a háborús bűnököt vizsgáló esetek során, szövegéből kitűnik, hogy ő inkább Lauterpacht koncepcióját tartja előnyösebbnek, ez azonban nem jelenti azt, hogy részrehajló lenne. Mind Lauterpacht, mind pedig Lemkin életútját a lehető legpon-

tosabban, hiteles dokumentumokon keresztül ismerteti, pályájuk pedig a nürnbergi pert taglaló fejezetben keresztezi egymást, igaz, csupán szakmailag.

A történet e pontján ütköznek a legsűrűbben a megismert szereplők életútjai. Míg Lauterpacht és büntetőjogi koncepciója kitüntetett szerepet kapott az évszázad egyik legfontosabb tárgyalása során, addig Lemkin elgondolása mindössze néhány alkalommal került elő, és végül a tárgyalást lezáró beszédekben se neveztek népirtásnak a németek által elkövetett bűnöket. Arról nem is beszélve, hogy míg Lauterpacht helyet kapott a vádat alkotó jogi csapatban, Lemkin – főleg túlbuzgalmának köszönhetően – a partvonalról kísérte figyelemmel a tárgyalások előmenetelét. Első ránézésre ez „csupán” technikai ellentétnek tűnhet, ám Sands nagyon érzékletesen képes a történet szövetébe integrálni a különböző elnevezések eltérő jogi következményeit. Azzal, hogy Lauterpacht koncepcióját fogadta el a nemzetközi jogászcsoport, egyértelmű üzenetet fogalmaztak meg a nürnbergi perrel kapcsolatban: minden olyan bűn, amit 1939 előtt követtek el (esetenként éppen a szövetségesek), nem képezi tárgyát sem a pernek, sem a pert meghatározó alapfogalmaknak. Ezzel pedig nem csupán a megelőző népirtásokat nem vették számba, de kivonták a németek felelősségét firtató tárgyalássorozatból mindazokat az inzultusokat, személyes tragédiákat, generációkat meghatározó veszteségeket, amelyeket például Leon, Lauterpacht és Lemkin is elszenvedtek. Hiszen annak ellenére, hogy a két jogász sikeresen megmenekült a holokauszt elől, családjuk történetét évtizedeken-évszázadokon át végigkísérik az antiszemita inzultusok, míg végül megalázta, kisémmizte őket a Német Birodalom, majd elémésztette őket Auschwitz, Treblinka vagy Majdanek. Lauterpacht személyes tragédiája itt a legélesebb: nem elég, hogy családjának Galíciában maradt tagjai a háború áldozatai lettek, az általa végtelenül tisztelt szabadságjogok tükrében kell mindazokat a személyeket kollégáival egyetemben vizsgálnia, akik felelősek ezekért a tragédiáért. Ezen a ponton válik Hans Frank szerepe még hangsúlyosabbá, hiszen Sands a róla szóló fejezetben már felfedte mindazokat a tetteket és dokumentumokat (a per során is előkerül a saját kezűleg jegyzett több tucat kötetet magába foglaló naplójúteménye), amelyek bizonyítják bűnösségét, ám ekkor neki is ki kell zárnia mindazokat a hatásokat, amelyek, igaz, közvetetten, de az ő életét is befolyásolták. Sands pedig képes megtartani ezt a nézőpontot, és a nürnbergi eseményeket taglaló epizód az, amely vitán felül a leghitelesebben, mégis a legemberibb módon képes bemutatni mindazokat a következményeket, amelyeket a megelőző oldalakon leírt: a holokauszt egyéni tragédiák olyan sorozata, amelyet nem lehet egyetlen tárgyalás útján sem lezárni, megtorolni vagy éppen értelmezni. Leon, Lauterpacht, Lemkin, Niklas és Sands utóélete, családtörténete bizonyítja, hogy a precízen feltárt bizonyítékok értelmezése, rendszerezése és az életutak megírása sem képes kapcsolatot teremteni mindazzal, ami szűken nézve Lvivben, Galíciában, tágabban pedig Európában lezajlott az 1930-as évektől '45-ig.

A *Kelet-nyugati utca* a dokumentumok regénye: nem csupán a jogi akták, beszámolók, vallomások, történeti munkák rendszerezését mutatja be, hanem azt a szélmalomharcot, amely során az egyén megpróbálja utólagosan megteremteni valaki életét, érzéseit, motívációit, indokait, megsárgult iratokon, memoárokon és fényképeken keresztül. Habár a tárgyalások során a legtöbb vádlottat vagy kivégezték (köztük Hans Frankot), vagy életfogytiglanra ítélték, Sands szövegének végkicsengése mégsem hoz elégtételt. A szerző nem került közelebb nagyapjához, akiről emlékeztetőnek mindössze a hátrahagyott antiszemita rendelkezések, iratok és családi képek maradtak, családjából pedig még annyi sem. És hiába derített ki nagyapjáról és családjáról addig ismeretlen tényeket (például papírokon keresztül megismerte az édesanyját kimenekítő hittérítő nőt), az őket övező veszteség mértékét és az ezt okozó terhet sosem tudta egészen átérezni, átvenni. Philippe Sands regénye tehát a dokumentumok kettősségét is hirdeti: levéltári anyagok, rendeletek, memoárok, fényképek száza mutatják meg többek között Lviv zsidóságának virág-

korát és pusztulását, ám mindezek csupán absztrakt tapasztalatot képesek közvetíteni. Ettől függetlenül Sands szövege nem állt meg a felszínnél, hanem a dokumentumokon keresztül arcot adott mind az áldozatoknak, mind pedig az elkövetőknek. A kötet talán legnagyobb érdeme az, hogy stílusával és személyes hangvételével képes volt túllátni a dokumentumok által hirdetett tényalapú statisztikákon, jogi kategóriákon. Lauterpacht, Lemkin, Leon, de még Hans Frank is emberként jelenik meg a kötet lapjain, a fényképek és egyéb dokumentumok, tanúvallomások valódi gesztusokat, ismerős érzéseket hordoznak, és a visszafordíthatatlan veszteség, düh, továbbá a mérhetetlen gonoszság, cinikus-ság érzéseit hirdetik. Így, habár valamiféle kapcsolatot teremtenek a jelen és a múlt között, ezek a dokumentumok – bármilyen kimeríthetetlennek is tűnik a forrásuk – a hiány jelei is egyben: Sands, habár közelebb került nagyapjához, az áldozatokhoz, illetve az elkövetőkhöz és az utódaikhoz, képtelen átérezni a fájdalmat, felfogni a motivációkat. Maradtak tehát a fényképek, iratok, beszámolók és a Lvivi erdő, amelynek a mélyén a tömegsírban fekszenek a felkutatott dokumentumok rég elfeledett szereplői. A *Kelet-nyugati utca* ezeknek az embereknek az emlékkönyvévé válik: Phillipe Sands megrendítő munkája közelebb hozta hozzánk ezeket az elmosódott, megkopott arcokat, melyek a fényképekről néznek ránk, és felfedte gyilkosaikat is, akiknek nem volt más céljuk, mint hogy ezek az arcok soha többé ne legyenek láthatók. A *Kelet-nyugati utcának* ez az aspektusa pedig talán a legtöbb, amit hasonló műfajú műtől elvárhatunk, és felidézi Amir Guttfreund *A mi holokausztunk* című regénye egyik szereplőjének gondolatát: „A holokauszt nem volt rendkívüli. Hétköznapi emberek hajtották végre, és hétköznapi emberek voltak az áldozatai”. Ezeknek az embereknek a krónikája ez a nagy ívű mű.

JELENKOR

magazin 2021

Röhrig Géza

regényrészlete

PRÓZA

Bán Zsófia
Darvasi László
Fodor Janka
Halász Rita
Harag Anita
Hetényi Zsuzsa
Puskás Panni
Szvoren Edina

VERS

Bertók László
Fehér Renátó
Turi Tímea

INTERJÚ

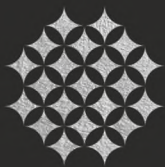
Bősze Ádám
Cseri László
Rohr Róbert
Tompa Andrea

KÜLFÖLD

Havasréti József
P. Müller Péter

JELENKOR-ELŐFIZETÉSÉRT AJÁNDÉKMAGAZIN!

Első alkalommal jelenik meg a *Jelenkor* rendhagyó, színes, 84 oldalas magazinja. A hagyományteremtés szándékával létrehozott, évente egyszer megjelenő kiadványt automatikusan postázzuk mindazok számára, akik 2021-ben egy teljes évre előfizetik szerkesztőségünkön keresztül a *Jelenkor* folyóiratot.

ZSOLNAY
KULTURÁLIS
NEGYED

10% kedvezmény pécsieknek
a Zsolnay porcelántermékek,
étkészletek, ékszerek
és ezin áruk árából.

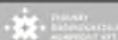
Pécs, Felsővámház u. 52.
Zsolnay Kulturális Negyed
Kézműves Boltok Utcája
Nyitva: kedd–vasárnap: 09.00–17.00-ig

zsolnayshop@zsn.hu • Tel: 72 500 385

www.zsolnaynegyed.hu

PÉCSI SÖR
PRÉMIUM LAGER

KRÓNIKA

MÉSZÖLY-CENTENÁRIUM. Mészöly Miklós születésének századik évfordulója alkalmából koszorúzást tartottak Szekszárdon az író emléktáblájánál. Beszédet mondott *Szolláth Dávid*, Mészöly legújabb monográfusa, a *Jelenkort Ágoston Zoltán* képviselte.

*

ONLINE LAPSZÁMBEMUTATÓ. Lapzártánk után, január 27-én kerül sor a *Jelenkor* januári számának a Mészöly Miklós-összeállítást középpontba helyező online bemutatójára. A program résztvevői *Ágoston Zoltán* és *Székely Endre*, a Mészöly Miklós Egyesület alelnöke, továbbá a szám szerzői, *Bazsányi Sándor*, *Bencsik Orsolya*, *Darvasi László*, *Kukorelly Endre*, *Móser Zoltán*, *P. Simon Attila* és *Szolláth Dávid*, valamint a felkért hozzászólók, *Károlyi Csaba*, *Márjánovics Diána* és *Vásári Melinda*.

*

ÁTLÁTSZÓ HANG. A számos programnak helyt adó újjenei fesztivált online közvetítéssel ren-

dezték meg január 8-a és 17-e között Budapesten. A rendezvényről *Szatmári Áron* írt beszámolót honlapunkon (www.jelenkor.net). A programok java része online visszanezhető.

*

MAGYAR KULTÚRA NAPJA. A Pannon Filharmonikusok január 22-én adott online közvetített koncertet a pécsi Kodály Központban Bánfalvi Zoltán, Bartók Béla, Kodály Zoltán és Veress Sándor műveiből. Vezényelt *Varga Gilbert*, gondokán közreműködött *Bogányi Tibor*.

*

BAUMGARTEN-EMLEKDJÍJ. Idén a Baumgarten Emlékdíjat *Báthori Csaba*, *Bodor Ádám*, *Garaczi László*, *Margócsy István*, *Selyem Zsuzsa*, *Szijj Ferenc*, *Takáts József* és *Tompa Andrea* részére ítélték oda. A Baumgarten Emlékjutalom díjazottjai *Berta Ádám*, *Hermann Veronika*, *Kalász Orsolya*, *Németh Zoltán*, *Sipos Balázs*, *Ela Sobolewska* és *Szolláth Dávid*.

Szerzőink

- Louise Glück (1943) – Nobel-díjas amerikai költő.
Gerevich András (1976) – költő, író, műfordító, Budapesten él.
Gyukics Gábor (1958) – költő, műfordító, Szegeden él.
Branczeiz Anna (1990) – irodalomtörténész, kritikus, költő, Pécsen él.
Gyórfy Ákos (1976) – költő, író, Börzsönyligeten él.
Mesterházy Balázs (1974) – költő, Budapesten él.
Keresztesi József (1970) – író, kritikus, Pécsen él.
Milbacher Róbert (1971) – irodalomtörténész, író, Kővágószőlősen él.
Fodor Janka (1987) – író, nyelvtanár, Oslóban él.
Barna Imre (1951) – író, műfordító, kritikus, Budapesten él.
Domján Gábor (1952) – költő, Veszprémben él.
Jánosa Eszter (1989) – költő, az ELTE Irodalomtudományi Doktori Iskolájának doktorjelöltje, Londonban él.
Székely Szabolcs (1983) – költő, újságíró, Budapesten él.
Meliorisz Béla (1950) – költő, tanár, Pécsen él.
Fecske Csaba (1948) – költő, Arnóton él.
Balogh Magdolna (1959) – irodalomtörténész, komparatista, a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézetének tudományos főmunkatársa, Budapesten él.
Jozef Tancer (1975) – nyelvész, germanista, a pozsonyi Komenský Tudományegyetem tanszékvezető tanára, Pozsonyban él.
Standeisky Éva (1948) – történész, irodalomtörténész, Budapesten él.
Balázs Imre József (1976) – költő, irodalomkritikus, a *Korunk* szerkesztője, Kolozsvárott él.
Gálosi Adrienne (1965) – esztéta, Pécsen él.
Deczki Sarolta (1977) – irodalmár, filozófus, kritikus, Budapesten él.
Fenyő Dániel (1996) – a PTE BTK magyar-történelem szakos hallgatója, Pécsen él.
Németh Ákos (1981) – irodalomtörténész, szerkesztő, Pécsen él.
Thomka Beáta (1949) – irodalomtörténész, kritikus, Pécsen él.
Venyercsán Dávid (1992) – a PTE Irodalomtudományi Doktori Iskola doktorandusza, Pécsen él.

SZÍNES MŰMELLÉKLET

Füzi István enteriőrfotói a *Variációk a Színes városhoz – Zománcművészeti kísérletek*

*Bonyhád*on [1967–1972] című kiállításról

Ficzek Ferenc: Cím nélkül, 1970 körül

Hopp-Halász Károly: Cím nélkül, 1969

Kismányoky Károly: Cím nélkül, 1970

Pinczehelyi Sándor: Cím nélkül, 1970

Folyóiratunk az Emberi Erőforrások Minisztériuma, a Nemzeti Kulturális Alap és Pécs Város Önkormányzata támogatásával jelenik meg. Köszönjük a Molnár Nyomda Kft. támogatását.

A Jelenkor a LAPKER újságospavilonjain kívül a következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSETT: PTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. –
Művészetek és Irodalom Háza, Széchenyi tér
7–8. – Líra Könyvesbolt, Széchenyi tér 7. – Kimé-
ra Antikvárium, Váradi Antal u. 5.

BUDAPESTEN: Írók Boltja, 1061 Bp., Andrassy út
45. – Ludwig Múzeum, 1095 Bp., Komor Marcell
u. 1. – Magvető Café, 1074 Bp., Dohány u. 13. –
Babérliget Könyvesbolt, 1073 Bp., Kertész u. 29

A LIBRI budapesti és vidéki könyvesboltjaiban:
Allee Könyvesbolt
Árkád Könyvesbolt, 1. emelet
Campona Könyvesbolt
Csepel Plaza Könyvesbolt
Duna Plaza Könyvesbolt, 1. emelet
Könyvpalota

Mammut Könyvesbolt
Oktogon Könyvesbolt
Stop.Shop. Könyvesbolt
Pólus Center Könyvesbolt
Sugár Könyvesbolt

Budaörs Könyvesbolt
Debrecen Könyvesbolt
Győr Könyvesbolt
Győr Plaza Könyvesbolt
Kaposvár Plaza Könyvesbolt
Miskolc Könyvesbolt
Nyír Plaza Könyvesbolt
Pécs Könyvesbolt
Szeged Plaza Könyvesbolt
Szolnok Plaza Könyvesbolt
Zala Plaza Könyvesbolt

www.jelenkor.net

990,- Ft

JELENKOR

